

# שבתון לקל

• חברה • ביקורת • תיאורון • אגנות •

גליון 279 • אייר תשס"ג • מאי 2003 • שנה כ"ז • 25 ש"ח



אברהם סוצקבר, לרגל יום הולדתו ה-90  
"שירים מהדיומן, 1981"

מיניות משיחיות וגאולה, משבתי צבי ועד ימינו  
רב שיח על ספרו של אלי שי "משיח של גילוי  
עדינות" (אלי שי, יוסי ברנע, ש. גיורא שוהם  
ואסף שטיקל)

עמוס לוימן על "גרגנטואה ופנטגוראל" מאת  
רבולה - בעברית על חנה ארנדט, ועל "צנתק"  
ספרו של אלי שרייבר המולי

שירים: רמי סערי, צביקה שטרנפלד, שגיא  
אלנקוה (פסוקים ראשון), ויליאם קרלוס מליאמס,  
איתן פ. זקב (פסוקים ראשון), היום גוטמן, ביילי  
לרנר

סיפורים: אלישע פורת - "השפעה נאזרת";  
נועה זית - "ההבר כשולמית", דניאלה שחם -  
"מאניה דיפרסיה"

שותף פעיל, כך או אחרת, לפעילותו של האיגוד, נכון לפעילות זאת? האם הוא מעוניין בה? ועוד: האם האיגוד הציג בפניו את המשימות הרלוונטיות? האם יש לאיגוד שותפים נאמנים בקרב הסופרים בשפות השונות שכותבים בארץ? ועוד כהנה וכהנה שאלות ותהיות.

כמי ש"אשם" במידה רבה בעצם קיומו של האיגוד, אני מרשה לעצמי להעלות נושא אחד, הנראה לי חשוב:

השותף הפוטנציאלי למאבקו של האיגוד יכולה להיות אגודת הסופרים, שבגלל כלליותה מצד אחד, וחד-לשוניותה מהצד השני, אינה מסוגלת לעסוק בנושאים בהם עוסק ה"איגוד", אבל כמי שאמורה לייצג סופרים, היא חייבת להיות מעוניינת בהשגת המטרות שהעמיד לעצמו האיגוד, כי כולן נוגעות לפעילותו המקצועית, החברתית והציבורית-כללית של הסופר באשר הוא, ללא הבדל לשון כתיבה, לאום, דת, מין וגזע. "האגודה" עברה "מטאמורפוז" מסוימת בתקופה האחרונה, היא השתנתה... לכן אולי זה הזמן לנסות ולשלב ידיים לבמאבק משותף להשגת תנאים הכרחיים לטובת פעילותו המקצועית של הסופר.



את "לפי שעה" הקודם, סיימתי בדברי תודה לעשרות קוראים, שוחרי ספרות ותרבות עברית בארץ, ביניהם מבכירי הסופרים בארץ, אנשי ספרות, ידידים, קוראים בלתי מוכרים לי אישית, וגם אנשי תרבות שחיים בחו"ל. כל אלה מצאו לנכון לתמוך ב'עתון 77'. מצוקותיו הכספיות של ה'עתון' הניעו תמיכה ציבורית, ורבים נרתמו לעזרה כספית ו/או אחרת כדי לאפשר את הופעתו הסדירה של הירחון. בירכתי המדור הזה אנו מפרסמים רשימת תורמים, שאפשרו לנו להמשיך ולפעול וגם נתנו ביטוי לקיומו הריאלי, הממשי, המשפיע והנחוץ של הירחון שלנו.

לצערי, עד כה נראה כי הממסד הממשלתי, שאמור היה לתמוך במוסדות כמו 'עתון 77', אינו רואה בהענקת אפשרות ממשית לפעול בתחום הספרות חובה בסיסית, שאם לא כן, לא היה מקצץ שנה אחר שנה בתקציבו ובכך מותיר תלוי על חוט השערה התקציבית. משרד התרבות איננו מבין, כנראה, את תפקידו של כתב-עת לספרות, את הצרכים האמיתיים של ציבור קוראי ושוחרי הספרות. אני חוזר ומביע - בשם מערכת 'עתון 77' ובשם קוראיו הנאמנים - הערכה ותודה מקרב לב לתורמים החדשים, ששמותיהם מופיעים בהמשך; אנו אסירי תודה גם לאותם מנויים ותיקים, בארץ ובחו"ל, שממשיכים לתמוך בנו בנאמנות. להתראות בגיליון הבא. ושוב תודה על התמיכה והאמון!

תודות לתורמים והמסייעים ל'עתון 77', רשימה מס' 2	
עודד גיורי	חיים אורון
מקסים גילן	מיכל אורן קושניר
יהודית ופנחס גנוסר	מירון איזקסון
יעל הלוי-וויז	רויה אילני
דניאל וויז	אנדד אלדן
רפי וייכרט	נורית אלטוביה
ברוך יוספברג	רות אלפרן בן-דוד
צבי כנר	לורי אלרואי
רונה נחום	נסים אסקין-אשכנזי
עודד פלד	טלי בילר
אביבית רוח	הלל ברזל
יעקב-שי שביט	חנוך ברטוב
תודות גם למנויים הוותיקים, בארץ ובחו"ל, הממשיכים עימנו גם בימים קשים אלה.	

מיד עם תום מלחמת ששת הימים, הבינו לא מעטים, שישראל לא לנצח תשב בשטחים שנכבשו במלחמה - שהיתה שנויה במחלוקת כבר מראשיתה. הם הבינו שלתהליכים יש חוקי התפתחות דיאלקטיים; א' לא מקדים את ב' וג' לא את ד'... ולא, הם לא ידעו לומר איך זה יקרה ומי יהיו ה"כלים" המרכזיים על לוח השחמט, משני צדי הלוח, כמוכן. אבל הם ידעו, שהפתרון יהיה בנוסחה "שתי מדינות לשני עמים - ישראל ופלסטין...". הסיסמה הזו חדרה לרחוב הישראלי והפלסטיני כבר בסמוך לסיום מלחמת 67'. ברור לכל, אך לא מוזק להזכיר, ש"מלחמת ששת הימים" היתה הקטליזטור לתהליך הבשלת המודעות בקרב שני העמים, שהפתרון לסכסוך שביניהם ייכון כאשר גם העם הפלסטיני יזכה למדינה משלו.

אבל גם אלה שאימצו ראשונים את הסיסמה הזאת, לא העלו בדעתם, שדווקא אריק שרון יהיה ראש הממשלה שיאיל לטול את הלפיד שנשמש מידי חסרות החיים של יצחק רבין.

אני מודע לכך ששום דבר מהותי עדיין לא קרה בפועל. בשטח מצויים עדיין מאות התנחלויות ומאחזים, ומכיוונים שונים כבר נשמעות "קריאות קרב" של הימין הקיצוני. פה ושם כבר נשמעים איומים. אין ספק, שבפינות אפלות בשטחים הכבושים כבר החלה פעילות מסכלת נגד תהליך השלום, המגלה סימני התאוששות, ושהפעם מוליך אותו (גם אם מי שמוליך אותו איננו אלא ג'ורג' וו. בוש), לפי שעה, אריק שרון, הוא ולא אחר.



בפתח הגיליון הזה אנו מפרסמים מחזור שירים מאת אברהם סוצקבר: "שירים מתוך יומן" מתורגמים מידי. הקורא את 'עתון 77' בהתמדה, נתקל לא פעם בשיריו של סוצקבר ויודע להעריך. הפעם אנו מצטרפים לכל אוהבי ומעריכי משורר גדול זה ומברכים אותו, יחד עם כל העולם היידי שקיים ונושם עדיין, לרגל יום הולדתו ה-90.

סוצקבר אינו רק גדול המשוררים הכותבים יידיש; אני מרשה לעצמי להעריך בביטחון, שהוא נמנה עם גדולי השירה העולמית. מעט משוררים שאני מכיר מסוגלים להפגין כמוהו - גם עומק מחשבה, וגם צירופים לשוניים חד פעמיים, מבריקים, כפי שרק צירוף לשוני חד-פעמי מסוגל להבריק.

סוצקבר נולד בוילנה, ב-1913. בשיתוף עם יוצרים נוספים הקים את קבוצת המשוררים הצעירים "יונג ווילנע" (וילנה הצעירה), אשר הפכה לאוונגארד של תרבות היידיש בכלל וספרות היידיש בפרט. בשנים 1941-1943 היו הוא ורעייתו בגטו וילנה. סוצקבר היה חבר פעיל בהתארגנות המחתרת היהודית בגטו, לצדו של חברו הטוב, אבא קובנר. ב-1943 עברו חלק ניכר מחברי המחתרת ליצרות שבסביבה ומשם ניהלו פעילות פרטיזנית ענפה.

במארס 1944, הוטס סוצקבר, יחד עם רעייתו, במטוס שנשלח ישירות ממוסקוה, על פי המלצתו של הסופר היהודי-רוסי, איליה ארנבורג. ב-1946, העיד בפני בית הדין הבינלאומי לפשעי מלחמה בנירנברג. ב-1947 הגיע סוצקבר בדרך בלתי לגלית לישראל. כאן הקים את כתב העת הראוי לכל שבה, בלשון יידיש 'די גאלדענע קייט', (שלשלת הזהב). אלה הם לא יותר מנתונים כרונולוגיים הלקוחים מהביוגרפיה הרשמית שלו. תרומתו האדירה של סוצקבר לתרבות ולספרות היידיש היא כה עצומה, שאין ביכולתנו, עדיין, להעריכה. מערכת 'עתון 77' מצטרפת לכל שוחרי התרבות היהודית בכלל והספרות היידיש בפרט ומברכת את המשורר והידיד ביום הולדתו ומאחלת לו שנים רבות של בריאות ויצירה.



"איגוד כללי של סופרים בישראל", בקיצור: 'האיגוד', הולך, כך שמעתי, לקראת אספה כללית, מעין ועידת ביניים, על מנת לבחון מחדש את דרך פעילותו, לבחון את מטרותיו, ולהעמיד במבחן את עצם נחיצותו. ראשית, נכון החליט ועד האיגוד. כל גוף חייב מדי פעם לבחון את עצם זכות קיומו מבחינה ציבורית. שנית, יש להביט מסביב ולבחון: האם המטרות שלמען הוקם הגוף עדיין רלוונטיות? האם כלל הציבור הפוטנציאלי, שאמור היה להיות



דיוקן דמיוני של המשיח היהודי, שהומלך בידי נתן העזתי כמפקד עשרת השבטים (הדפס מתוך עלון, גרמניה 1666, הספרייה המרכזית של ציריך) (עמ' 16)

5	אברהם סוצקבר, מיידיש: יעקב בסר
7	רמי סערי
12	שגיאלנקוה (פרסום ראשון)
13	צביקה שטרנפלד
14	ויליאם קרלוס ויליאמס, מאנגלית: עודד פלד
29	איתי פ. יוגב (פרסום ראשון)
33	חיים גוטמן
33	בילי לרנר

**סיפורים**

30	אלישע פורת: השפעה מאוחרת
34	דניאלה שחם: מאניה דיפרסיה
36	נועה זית: הדבר כשלעצמו

**ביקורת ספרים**

6	דן יהב על <b>אצולת הארץ, משפחת אל-חוסייני</b> מאת אילן פפה
8	יהודית רונן על <b>נג'מה</b> מאת כתב יאסין
9	מירי פז על <b>תשיח בתיאטרון</b> מאת בן-עמי פיינגולד
10	יערה בן-דוד על <b>מי הולך הוא גם חוזר</b> מאת תמר קרון
11	שמואל שתל על <b>משתבר</b> מאת דרור מלליס
12	יהודית אוריין על <b>הבתולות החכמות והטיפשות</b> מאת דון האנה

**רב-שיח**

24-16	מיניות, משיחיות וגאולה, משבתי צבי ועד ימינו יוסי ברנע, פרופ' גיורא שוהם ואסף שטיקל בשיחה עם אלי שי על ספרו <b>משיח של גילוי עריות</b>
-------	---

**מדורים**

4	לפי שעה - יעקב בסר המלצות 'עתון 77'
11	חצי פינה - רוני סומק / קרן אלקלעי גוט מצד זה - עמוס לויתן על <b>גרנגטואה ופנטגוראל</b> מאת רבלה בתרגומו של עידו בסוק, על חנה ארנדט ועל ספרו של אלי שרייבר <b>חתולי - מותק</b>
25	תיאטרון - כרמית מירון על "מותו של סוכן" ועל "דירה לאהבה" בתיאטרון הבימה

**לכבוד אגודת סופרים ואמנים - עתון 77**

ת"ד 16452 ת"א 61163

אבקש מנוי לשנת 2003

שם ושם  
משפחה.....

כתובת.....

טלפון.....

מצורפת המחזאה על-סך 230 ש"ח עבור 11 גלינות כולל משלוח

בנק..... סניף..... מס'.....

המחזאה.....

**שנה כ"ז • גליון 92 • א"ר חש"ג • מאי 2003 • 25 ש"ח**

**עתון 77**

**ירחון לספרות ולתרבות**

**Iton 77**

Literary Monthly

Editor: Jacob Besser  
Managing Editorial Board: Shimon Ballas, Amos Lvitan, Shalom Ratzabi, Sasson Somekh, Rony Someck, Arie Sivan, Zvi Atzmon, Oded Peled, Dorit Peleg, Mohamed H. Ganaiem, Jacov Shai Shavit  
Vice Editor: Amit Israeli Gilad  
Management and Graphic Design: Michael Besser

המז"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות  
עמותת מס' 580073575  
בתמיכת משרד המדע, התרבות והספורט, מינהל התרבות והאמנות.  
עיריית תל-אביב יפו - האגף לאמנויות.  
המערכת והמינהלה: טלפקס: 5618271, ת"ד 16452 ת"א  
המערכת אינה אחראית על תוכן המודעות.  
לוחות: אורניב

העורך: יעקב בסר  
חברי המערכת: שמעון בלס, עמוס לויתן, שרון סומק, רוני סומק, אריה סיון, צבי עצמון, דורית פלג, עודד פלד, מחמד חמוזה ע'נאים, שלום רצבי, יעקב שי שביט  
עורכת משנה: עמית ישראל-גלעד  
עיצוב: מיכאל בסר  
רכות מערכת: גילה שאול  
ניקוד: שמואל רגולנט, פסח מילין  
מועצת המערכת: יצחק אורבך-אורפז, גילה בלס, משה דור, נתן זך, א.ב. יהושע, ש. גיורא שוהם, אנטון שזאס

המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתיב יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוילת וממוענת. הומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, מודפס ברונח כפול על צד אחד של הנייר. רצוי לצרף דיסקט, כתיאום עם המערכת. פגישות עם העורך רצוי לתאם מראש. טל': 03 5618271

**שאני אדמה ואדם**, סיפורי נשים עד קום המדינה, בחרה ההדירה והוסיפה אחרית דבר: יפה ברלוביץ. ערכה: חנה נווה, הוצאת הספרייה החדשה, סדרת מגדרים 2003, 360 עמ'

27 סיפורים שכתבו 19 נשים, בטרם קום המדינה, תקופה שספרות הנשים שנכתבה בה, כמעט לא זכתה להתייחסות. בקובץ: נחמה פוחצ'בסקי, יהודית הררי, אירה יאן, רבקה אלפר, אלישבע ביחובסקי, אסתר ראב, מרים ברנשטיין כהן, שולמית קלוגאי, אמה לויז תלמי, שרה גלזמן, רוחמה חזנוב, שושנה שבבו, יהודית מנש, דבורה בארון, בתיה כהנא, פנינה כספי, שושנה שריא, לאה גולדברג, יהודית הנדל.



איתמר יעוז-קסט: **7 כמות-יחיד, מהוויה דו-שורשית עד הוויה אמונית דתית**, הוצאת עקד 2003, 267 עמ' מהוויה דו-שורשית עד הוויה אמונית דתית, על רקע השלכות השואה; מסות שנכתבו בשנים 1974-2002 - תחנות שונות במסע בעולם השירה, המציגות מפגש עם היהדות והישראליות.

יגאל בן-אריה: **הארץ שהבטיחה**, הוצאת כרמל 2003, 62 עמ' "אמר הבעל לאשתו אלולא היינו חיים שנואים / היית נושאת על כתפך את דליי המים במעלה ההר / ומגיעה אל ביתנו והדליים ריקים

לחלוטין. / שר הבעל לאשתו שיר קברט זול / מותקי חמתמונתקי / עוד מעט אמותקי / ויבוא עוד מותקי... " (עמ' 54, חיי משפחה).



מקסים גילן: **בכית קורס**, הוצאת מטען, "כך הינשוף" 2003, 108 עמ' "אני כותב בארץ האיוב / פתקים בצופן, כאילו למחותר / כותב. אוהב את האויב / כמו בת ערובה סגורה בעיר קודרת. // [...] אני כותב גם בשמחה ולא דווקא לאיד / אני כותב כאן בדיוק, כותב כעד. / ומצג יציג. לא חלק מיריד. / נוכח-הנפקד. לא אופנתי כעת" (עמ' 9, בארץ אויב).

יוליה וינר: **על כסף על זקנה על מוות וזר**, מרוסית: חמוטל בר-יוסף, הוצאת כרמל 2003, 74 עמ' ארבע פואמות שכתבה יוליה וינר, תסריטאית ומשוררת, בארץ מ-1971. "שירת הכסף"; "על זקנה ועל מוות"; "משפחתי מצד אבי"; "העיר הזאת ואני"; "ארץ קטנטונת מדינונת / ישראל / ברווזון מכוער של הים התיכון / נואשות מקפץ מגל אל משבר / מכה בכפיו מקציף את הים / רגע נראה לגמרי כבר לא / ספק ישנו ספק איננו / ספק כבר היה ספק רק יהיה..." (עמ' 62 מתוך: משפחתי מצד אבי).

אלישע פורת: **איקונין סדוק**, הוצאת גוונים 2003, 110 עמ' סיפורים הנוגעים בנופי ארץ ישראל ובאנשיה - בעיר (ירושלים) ובקיבוץ, על פני ילדות, שנות מלחמה, התבגרות וכתובה.

אורי ש. כהן: **על מקומו בשלום**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, סדרת פרוזה 2003, 171 עמ' על אהבה, מחלה ומוות. המספר, שאביו מת מסרטן, נזכר בחיים בצל מחלת הנפש ממנה סבל האב, ומנהל רומן עם רוני, שאמה גוססת מסרטן.

פאולו מאורנסינג: **קנון מהופך**, מאיטלקית: אלון אלטרס, הוצאת כתר 2002, 148 עמ' על רקע מסתורין של טירה גותית באוסטריה, אקדמיה קשוחה למוסיקה, עליית הנאציזם וכינור עתיק ונדיר, מתואר סיפור חברותם ופרידתם של שני נערים, שהם נגני כינור מחוננים.



עידן אלמוג: **דלתות**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, סדרת פרוזה 2003, 152 עמ' קובץ סיפורים שבמרכזם עומדות דמויות בשולי החיים; הגיבורים נתונים במקום שממנו הם מנסים להיחלץ וממנו זווית הראייה שלהם, גם אם מוגבלת, היא ייחודית ורגישה: אשה מוכה, ילד הסובל מהתעללות, חברו הטוב של אנס אלים ואחרים.

אווה טיקה: **טבילת הדרקון**, מפינית: רמי סערי, הוצאת כרמל 2003, 224 עמ' על הוסר האיוון שבחברות. שתי נשים שונות זו מזו בוחנות זו את זו לאורך השנים, ומנסות לפענח את עברן המשותף מילדותן.

מירון ח. איזקסון: **ביטול הליטוף הנשי**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, קרן רבינוביץ לאמנויות, ריתמוס, סדרה לשירה, 2003, 94 עמ' ספר שירים שביעי. "ובבוקר הודיעוני איברי / על ביטול הליטוף הנשי, / לא עוד אשה מלטפת אותך / ונותרו רק פגישות גוף אחרות. // ומה על זוג זקן מולי / והיא את גבו מלטפת? / "השניים נותרו מחולות אחרים", אומר לי איש גמיש / והים נרגע בידיו" (עינוי חדש, עמ' 17).



שיימוס היני: **סטיישן איילנד**, מאנגלית: יהודה ליטני, הוצאת כרמל 2003, 141 עמ' מחזור שירים המתעד מסע שערך בשנות ה-70 המשורר האירי-קתולי, זוכה הנובל, לאי, שבו, כך מאמינים האירים הקתולים, הפתח לפורגטוריום. היני מתאר סדרה של מפגשים על האי, עם מתים בחייו. המתרגם הוסיף הערות ואחרית דבר. "...הנח לאחרים לעשות שק ואפר. / עזוב, הרפה, שכה. / הקשבת די. עכשיו השמע את ניגונך. // היה זה כאילו נכנסתי חופשי לחלל / לבדי, בלי שום דבר שלא ידעתי / קודם. טיפות גשם נשבו בפני (עמ' 92, XII).

ארי דה לוקה: **הר אדוני**, מאיטלקית: מרים שוסטרמן-פרובנו, הוצאת הספרייה החדשה, ספרי סימן קריאה 2003, 114 עמ' סיפור אהבה בנפולי, בין ילד בן 13 וילדה בת גילו, קשת יום ומנוסה.



# אברהם סוצקבר

מיידיש: יעקב בסר

## שירים מהיומן 1981

לזכר אורי-צבי גרינברג

א.

לאחר שהכל הלכו לדרפם מהר הזיתים  
ורק אחד נשאר בגפו בסלע המפסל,  
הלך לו כל אחד לביתו, לבדו-לבדו כמו תמיד  
והוא, המפסל בסלע הצרוף, לזה אותם באלם קול.

סיב הדשא הזה - עולמי, ביתי במיניאטורה,  
שם ילדים מנגנים בכנור בשורה בוערת.  
הם מנגנים בכנור והמנצח אגדי ומזור:  
סיב הדשא מפונר.

ואז נבע עמוד האור הלבן מתוך נשימתו המתה  
והפה לעפר ואפר את מחרות הפאר ששנא כל חייו.  
למעלה היו מכסים אותו העקרבים בעקצים שלהם -  
את האצבעות המתות היו שולחים אל הגלגלת.

לא אפרר עוד מסיב הדשא, שמעיר הלתנו,  
באדמתי הטובה, ספוגת הנעגועים, ימצא מקום לשנינו.  
ואז אביא במתנה לזה שבמרומים את הסיב המר,  
סיב הדשא מפונר.

ושני קולות-דממה-דקה ושתי דמעות הגבוהות  
התקרבו אליו, נעמדו למראשותיו,  
כמו גרות בחול: דמעות הלוויה של אמו  
ותפרחת דמעות מהעצים שבגנתו.

ג.  
ממלח הזעם באפק. שירת גמלים בתנודות  
נבונות מתנועעת בצעד גמלים טובעני.  
אבל, מעליהם עף מיתר-כסף-מתוח של חסידות  
מזכיר לי שפעם, בליטא, ביתי, חייתי אני.

ואז גם התקרבה השקיעה אל הסלע,  
שלא שוקעת, שלא שוקעת מעבר לזמן ולזמנים -  
ירושלים, גם היא מוגנת בשריון השקיעה,  
שאינה שוקעת ומבעד לסלע נשקה את הפיטן שלה.

ועקבותי בדיונות, דיונות של עפר,  
הו, מי הוא זה אשר מתח את חוט הכסף למיתר?  
מיתר הכסף יפצל את עולם הזכרון שלי לשנים.  
גמלים ממששים את עקבותי שנעלמו ופוסעים עדיין.

ב.

קבלתי מכתב מעיר הילדתי שבליטא  
ממי שחן הנעורים שלה, עדין בי שולט.  
והיא טמנה בו את האהבה שלה ואת הצער:  
סיב דשא מפונר.

את עקבותי לי אחפש, ונע ונד שוב לא אהיה עוד,  
אבל, כבר מאחר מדי ללמד חכמה מפי גמלת.  
ופה כבר מבתר מיתר הכסף של החסידות  
את הרבד השלישי של עולם החולות האלה.

סיב הדשא הזה ועב מעליו בגסיסה מרפרף עוד,  
הוא הבעיר, אות אחר אות את כל האותיות.  
ומעל פני האותיות מלמול חם ונשמר:  
סיב הדשא מפונר.

בולעת גם את מלותי הדיונה הזאת המתפרצת  
ורק השד המדברי עוד פורט על המיתר, בעצם.  
הפטה-מורגנה של ארמונות בחולות פתע נעלמת,  
עוד רגע של רעד - ובלבי זמרת המיתר נאלמת.

## קורות שושלת אפנדית

אילן פפה: אצולת הארץ - משפחת אל-חוסייני: ביוגרפיה פוליטית, הוצאת מוסד ביאליק וספריית זגגי 2003, 444 עמ'

ביוגרפיה משפחתית - של אחת מהשושלות הפלסטיניות המכובדות - היא פרק חשוב בהתפתחות הלאומית, הפוליטיקה והמדיניות של עם וטריטוריה, הנתונים במחלוקת זה כ-150 שנה. פענוח הצופן הגניאולוגי יכול לסייע בהבנת ההתפתחות ההיסטורית של הישות הפלסטינית, יצירת המעמדות השונים ובעיקר התפתחות שכבת האפנדים, כמשפחות אל-חוסייני, נאשאשיבי, נוסייבה, א-נתשה, שחאדה ואחרות.

לדעת ההיסטוריון האמריקאי-פלסטיני רשיד חאלידי (מחבר הספר **זהות פלסטינית - בנייתה של תודעה לאומית מודרנית**, אוניברסיטת קולומביה, 1997), קדמה הזהות הלאומית הפלסטינית לזו הצייונית, והתבססה בעיקר על הזיקה הדתית לארץ הקודש (אתרים מוסלמים ונוצריים), הסתייגות משליטת המעצמות בפלשתינה (אנגליה, צרפת), והתערות ושורשיות תושביה הפלסטינים המקומיים. כך מקדים חאלידי את הלאומיות הפלסטינית לתחילת המאה ה-20 ולכל המאוחר לעשור הראשון שלה, עם התקוממות הפלחים הפלסטינים כנגד רכישת הקרקעות.

גם החוקרים ברוך קימירלינג ושמואל יואל מגדל, בספרם על הפלסטינים, מקדימים את תופעות ניצני הלאומיות הפלסטיניות למחצית השנייה של המאה ה-19. נראה שגם אילן פפה, כבואו לתאר את הביוגרפיה הקיבוצית, מנסה להוכיח, ביטירות או בעקיפין, את קדמות תופעת הלאומיות הפלסטינית וכך להציגה מול התפתחות הלאומיות היהודית - הצייונית.

מול גישה זו עומדים מזרחנים ישראלים, כיהושע פורת, שכתב שני ספרים על התנועה הלאומית הערבית-פלסטינית (עם-עובד, 1976 ו-1978) וחוקר האיסלאם עמנואל סיוון, שמאחרים את ההתעוררות הלאומית ומצמידים אותה לזו הצייונית.

אל קורות אבי השושלת של החוסיינים טאהר אל-חוסיין (המאה ה-19), אנו מתוודעים בעיקר דרך מסמכים ארכיוניים ועיתונות התקופה, כ"אל-כרמל" שהחל להופיע בחיפה מ-1908, ו"פלסטין", ביפו מ-1911.

משפחת החוסיינים מייחסת את מוצאה לחוסיין, בנו של החליף עלי ולאשתו פאטמה, בת הנביא מוחמד. מתנגדיו של אמין אל-חוסייני הלעיזו עליו כי הוא ממוצא נחות, ממשפחת אל-אסוד שהגיעה לארץ-ישראל מתימן במאה ה-16, אך לאחרונה התגלו תעודות-היוחסין של המשפחה שהחזירו לשושלת את כבודה.

הראשון שיצר את בסיס-הכוח של משפחת האצולה הזו היה עבד אל-לטיף אבן עבדאללה אל-חוסייני, שנולד בשנת 1694. כבר ב-1745 מונה כ"נקיב אל-אשראף" (ראש מעמד השריפים) בירושלים וכן מונה

חאג' אמין אל חוסייני נודע בעיקר במעורבותו במאורעות בעיראק בשנות ה-30, ובשנות ה-40 בקשריו עם גרמניה הנאצית, בעיקר מתוך רצון למנוע הגירה המונית של יהודים לפלשתינה-א"י. לאחר המלחמה נודע במאבקו הבלתי מתפשר כנגד עבדאללה מלך ירדן, למען פלסטין העצמאית, זאת כמסגרת הליגה הערבית. ניסיונו להקים את "ממשלת כל-פלסטין" נכשל בשל קשיים שהערימו בפניו ממשלות ערביות.

חאג' אמין היה מעורב במלחמת 1948 (הוא חתר נגד התבססות הממלכה ההאשמית בגדה המערבית) ובמשפט שהתנהל בעקבות רצח המלך עבדאללה. בשנותיו האחרונות, היה מעורב במאבק על ההגמוניה בין המנהיגים הערבים כעבדול נאצר, עבד אל-כרים קאסם, שוקירי וחוסיין. בערוב ימיו התעמת חאג' אמין גם עם מנהיגי אשף, בהתקרבו אל חוסיין.

מנהיג נוסף מבני משפחת האצולה, המוכר לנו היטב בעיקר מהמאבק המזוין, הוא עבד-אל-קאדר אל-חוסייני, בנו של מוסא כאט'ם. ב-1931 ארגן עבד-אל-קאדר קבוצת צעירים מאזור ירושלים למאבק מזוין. הם קיימו אימונים במחתרת תחת השם "אל-ג'האד אל-מקדס" והמשיכו בפעולתם גם בעת המרד הערבי, ב-1936. במלחמת 1948 התגלה עבד-אל-קאדר כמפקד מוכשר בקרבות בהרי-יהודה, ולאחר שנהרג (כנראה בשוגג) בקאסטל, הפך לחלק מן המיתוס הלאומי הפלסטיני.

בני משפחה נוספים: ג'אמל אל-חוסייני, שהיה מזכיר הוועד הפועל הערבי וחבר במועצה המוסלמית העליונה, עמד בראש המפלגה הערבית הפלסטינית ("חוב אלעריבי אלפלסטיני"), למד רפואה, כיהן כפקיד ממשלתי וכתב ספרים. משנת 1927 השתתף בעיתון החוסיינים ("אלג'אמעעה אלעריביה" ו-"לוא" - "הדגל"), הקים את פלוגות הנוער - "אלפתוה", ארגון צבאי למחצה (בדומה לגדנ"ע היהודי), שהשתתף במאבקים, היהודים-ערביים.

בשושלת זו אנו מוצאים גם אישים רבים שנשאו בתפקידי שלטון רבים, ביניהם: אבראהים תופיק, ד"ר דאוד, ד"ר מוסא עבדאללה, חאג' חסן, חמדי, חוסיין, מוחי אל-דין, מוחמד מוניף, צלאח, רג'אי, שיח' עומר ואחרים.

הדמות האחרונה המעורבת בסכסוך ואשר שיחקה תפקיד פוליטי חשוב בעת האחרונה היא פייצל אל-חוסייני, שעמד בראש המרכז למחקרים פלסטיניים במזרח ירושלים, ולימים אף נשא את תיק ירושלים ברשות הפלסטינית. פייצל נפגש עם מנהיגים יהודים רבים, בעיקר מהשמאל הרדיקלי, ונחשב כבר-שיח בהקשר לעתיד סיום הסכסוך וחלוקת ארץ-ישראל לשני העמים. הוא נתפס כמנהיג פרגמטי, למרות שהשלטונות רדפו אותו והצרו את צעדיו ואף סגרו את האוריינט האוס, שהיה משרדו המרכזי.

עד כה, כמעט שלא פורסמו בעברית ספרים העוסקים בחברה הפלסטינית לפני ואחרי הקמת המדינה, ויריעותינו על אודות שכנינו והתפתחותם הלאומית-פוליטית לוקה בחסר.

לכן, יש חשיבות רבה בפרסום ביוגרפיה פוליטית זו.

### דן יהב

דן יהב הוא גיאוגרף וחוקר תולדות ארץ ישראל ויישונה



כ"שיח' אל-חראם אל-קודס" (הממונה על קודש הר-הבית). הוא ביסס את מעמדו ואת מעמד צאצאיו בשליטה על משרות הדת, הפקידות, המסחר, מינהל העיתונות והחינוך.

בנו, חאג' חסן אל-חוסייני, נתמנה למופתי ירושלים בשנת 1789, המשך השושלת הועבר לשיח' טאהר, שהיה מעורב כמופתי של ירושלים במרד שפרץ נגד אבראהים פאשא. בשנת 1856, קיבל משרה זו השיח' מוצטפא אבן טאהר אל-חוסייני שהעבירה לבניו: טאהר, ואחריו כאמל.

חאג' אמין אל-חוסייני, שעליו אנו יודעים רבות, הן בזכות ימי שלטונו הארוכים והן בשל מעורבותו העמוקה בסכסוך הלאומי היהודי-פלסטיני (וכן בזכות מחקרים וספרות ענפה על אודותיו: פורת, סיוון, אורי שטנדל, אליהו אילת, צבי אל-פלג, מיכאל אסף, יובל ארגון-אוחנה, שלמה בן-אלקנה, עזרא דנין, ברנרד לואיס, יעקב שמעוני ואחרים). נחשב למחולל התנועה הלאומית הפלסטינית. חאג' אמין אל-חוסייני למד באוניברסיטה הדתית אל-אזהר ובאוניברסיטת קהיר ומכאן תבע את מעמדו כמופתי. לאחר ששירת כקצין בצבא העות'מאני, עם שובו לירושלים, היה פעיל בארגונים לאומיים פלסטינים שונים ואף השתלב בהוראה.

חאג' אמין (יחד עם ידידו עארף אל-עארף) השכיל לשלב פעילות פוליטית וחינוכית. מרבית מאמציו נסובו סביב התנגדותו לצינונות ולאחדות עם סוריה. את עיקר מעמדו רכש במאורעות 1920 בעת התגונות של נבי-מוסא, שבסופן פרצו מעשי אלימות בירושלים, ב-4 ו-5 באפריל.

לאחר שהמופתי הגדול- כאמל אל-חוסייני הלך לעולמו ב-1921, נערכו בחירות שבהן זכה חאג' אמין רק במקום הרביעי. אך בסיוע הנציב העליון, משפחת אל חוסייני ולחץ פוליטי, נתמנה למופתי של ירושלים. לימים, כיהן כנשיא המועצה המוסלמית העליונה, שיפץ את המסגדים באל-הארם אל-שאריף והיה מעורב בתקרית הכותל ב-1928 ובמאורעות 1929 (תרפ"ט). כל אותן שנים בחש בקלחת הפוליטית הפנימית, בין משפחות האצולה הפלסטינית השונות, התעמת עם השלטונות הבריטיים כנגד גלי-העלייה והיה ממנהיגי המרד הערבי (1936-1939).

מילים מהמולדת שאיננה

א.

בְּמוֹלַדְתְּ שְׁלִי,  
 בְּלֵילָה,  
 הַשְּׁפָה הִיא מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים,  
 וְהַחֲשֶׁךְ נִקְלַף פְּלָחִים פְּלָחִים  
 כְּמוֹ תַפּוּז מְכַנֵּי  
 עֲתִיר שְׂרָרָה.

ב.

אֶתָּה נְחָבָא  
 מְעַבֵּר לְשִׁתִּיקָה,  
 מְגִישׁ לִי בְּחֵלוּם,  
 דְּמוּם אֶךְ מְדִיק,  
 תִּשְׁעָה קַבִּינֵי שֶׁל מְרוּרִין  
 וְקַב אֶחָד שֶׁל יַפִּי.

ג.

הַעֲרוּץ הָרֵאשׁוֹן שְׁלִי מַלְכוּתִי,  
 הַעֲרוּץ הַשֵּׁנִי - מְמַלְכֵתִי,  
 הַעֲרוּץ הַשְּׁלִישִׁי קוֹרָא בְּמִדְבָּר,  
 אַחֲרָיו הַקּוֹלוֹת הַכְּמֵהִים לְגִיפָה.  
 וּבְכָל הָעָרוּצִים כָּלָם,  
 עָרוּצֵי אֵיתָן וְאַכּוּב,  
 מִשְׁתַּדְּרֵת אוֹתָהּ מוֹלַדְתְּ עֲצָמָה,  
 אוֹתוֹ מְקַסֵּם-שׁוֹא שָׁב.

ד.

אֶת עוֹדֶךָ אוֹתוֹ אָדָם,  
 אוֹתָהּ אָדָמָה מְרַתְקָת,  
 הַהוֹלֶכֶת וּמִשְׁתַּקָּת  
 כְּכֹל שְׁחוּלָף הַזְּמַן,  
 וְאֲנִי שְׁעוֹדְנִי מִן,  
 וְאֲיַנְנִי זֶז מִמְקוּמִי,  
 שׁוֹכַח לֹמֵר לְךָ אֶת שְׁמִי  
 הַמְטַבֵּעַ בְּדַרְכּוֹן הַדָּם.

ה.

אֲרָצִי מְשׁוּעַת אֵלֶיךָ.  
 קוֹלִי מְשׁוּעַ דְּמָמָה.  
 עוֹבְרִים הַלֵּילוֹת,  
 פְּמַלְיָה מִשְׁתַּרְכֶּת  
 בְּשִׁקָּט  
 קְבָרִים וּשְׁמָמָה.

ו.

הָאֲרָמוֹן הַחֲשׂוֹךְ בְּנִיחוּחַ מֵר אוֹר.  
 הַמְּלִים שׁוֹב יֵצְאוּ לְדַרְכֵן הַקְּשָׁה,  
 מִבְּטִיחוֹת לְעֲצָמָן פְּגִישָׁה עִם אִשָּׁה,  
 שְׁתֵּאֱהָב,  
 שְׁתִּכְתָּב  
 וְתִזְכֹּר וְתִשְׁמֹר.

ז.

הִנֵּה שׁוֹב עוֹלָה הַשְּׁחָר,  
 אָטוּם לְסוּדוֹת הַלֵּילָה,  
 וּמְסַבֵּךְ הַשְּׁעָר  
 הַנִּגָּר עַל הַכַּר  
 פּוֹלָה חֵלוּמוֹת  
 הַבְּקָר.

## פנטסיית האשה והמולדת

כאתב יאסיין: נג'מה, מצרפתית: עדה פלדור, אחרית דבר: שלמה אלבו, הוצאת כרמל, ירושלים, סדרת "הים שלנו" 2003, עמ' 231

על גב העטיפה כתב מי שכתב: "נג'מה היא אהבת ילדות, היא האשה הנצחית, היא אלג'יריה. נג'מה היא העבר שאינו מרפה, החיפוש אחר הבלתי ניתן להשגה, תחייה של עם. נג'מה היא האשה-מולדת". זה אכן הלזו של הרומן האלג'יראי **נג'מה**. מוטיב האשה-המולדת, האחת ואין בלתה, עובר בספר כחוט השני והוא-הוא הטעם לחיי המספר ובהשאלה לחיי העם האלג'יראי. האהבה לאשה הנכספת ולמולדת, הנכספת לא פחות, הם שמזינים את מעיין החיים, המפכה בעוז והמזין מצדו, ללא הפסק, את האהבה ואת ההיצמדות לפנטזיית האשה והמולדת. הסיפור נע כל העת בסחרחרת זו, שממקומות שונים בתנועתה המעגלית ניתן לצפות בפסוטים חיים מעניינות, הזויות ואפופות לעיתים בענני חשיש כבדים. מבעד לערפל העננת, ניתן לראות את מכיתות הזוכות החדות של החברה האלג'יראית קשת-היום של אמצע המאה ה-20 ובהן השתקפויות מצוקותיה, עיוותיה והתייסרותה אך גם השתקפויות חלומותיה, תקוותיה ורגעיה המשכרים.

כאתב יאסיין, מחשובי סופריה של אלג'יריה, אם לא החשוב ביניהם (1929-1989), השלים את **נג'מה** ב-1956, כשנתיים לאחר פרוץ מלחמת השחרור מעול הכיבוש הצרפתי, שראשיתו ב-1830. אלג'יריה היתה הארץ המגרבית הראשונה, שאליה פלשה צרפת ורק בה היא כוננה שלטון כיבוש (אל תוניסיה ואל מרוקו היא פלשה מאוחר יותר והסתפקה בכינון שלטון חסות בלבד). היחס הצרפתי המיוחד אל אלג'יריה והתלות ההדדית, גם אם הלא סימטרית, בין הצרפתים לאלג'יראים בתחומי חיים מגוונים, מהדהדים ואמנם, כמי שגדל והתבגר אל תוך ההוויה הקולוניאליסטית הצרפתית הדומיננטית ובדומה לסופרי המגרב החשובים האחרים, יצק יאסיין את יצירותיו לשפה הצרפתית, שבה ראה את "שלל המלחמה שלנו". תרגום הספר לעברית בידי עדה פלדור (שתרגמה, בין השאר, את **הלילה הקדוש**, ספרו הנפלא של הסופר המרוקאי טאהר בן ג'ילון), קולת ומעביר באלגנטיות וביופי רב את עולם הדימויים העשיר, המזין את שפת הספר. גם העטיפה ראויה לציון, שכן חרף היותה מינימליסטית, היא מיוחדת, מסקרנת ונעימה לעין. כיתוב השם נג'מה בקליגרפיה ערבית יפה בצבעי כחול, ירוק ואדום על רקע לבן, עיצב עטיפה החורגת מן השגרה ובכך השיגה המעצבת יעל בר-דיין הישג חשוב לספר לא מוכר: הנעת הקוגנה-הקורא הפוטנציאלי לקחת את הספר לידי ולבחון את כדאיות רכישתו-קריאתו.

עוד מילה טובה על הוצאת כרמל ועל כל מי שעושה ב"מלאכת הקודש" של הוצאת סדרת "הים שלנו", האחרים עד כה על הוצאתם לאור של ארבעה ספרים איכותיים, פרי יצירתם של טאהר בן ג'ילון, אליאס קנטי, אוליביה טוד ופרנן ברודל. תודות למאמציהם, נחשף קורא העברית לספרות מצוינת ודרכה הוא לומד על המציאות הפוליטית, החברתית-כלכלית והתרבותית, שהיתה ובחלקה היא עדיין נחלת אוכלוסיית אזור המגרב. ספרות זו גם חושפת את הקורא להיסטוריה המודרנית



של המגרב ואף מעבר לו, לאזור הים התיכון בכלל ולקשרים ההיסטוריים, התרבותיים והכלכליים בין צפון אפריקה לאפריקה השחורה, באמצעות סחר העבדים, התבלינים והבשמים, ולעולם הערבי והמוסלמי בחצי האי ערב וסביבת ים סוף, באמצעות העלייה לרגל (חאג') למקומות הקדושים בערב הסעודית. **נג'מה**, לדוגמה, חושף את פניה ההיסטוריים של אלג'יריה בהזכירו, בין השאר, את האמיר עבד אל-קאדר, אשר עמד בראש המתנגדים לכיבוש הצרפתי באלג'יריה זמן קצר לאחר פלישתם לארץ זו. הוא הכריז על מלחמת קודש (ג'אהד) נגדם וקרא לגירוש הכופרים מעל אדמת האיסלאם. מרידת אל-קאדר היא אתוס לאומי, עליו נשענה למעלה ממאה שנים מאוחר יותר מלחמת העצמאות האלג'יראית (1954-1962). **נג'מה** חושפת פנים היסטוריות-חברתיות נוספות, כמו לדוגמה שורשי הברברים במגרב. זוהי האוכלוסייה המקורית של האזור, לא רק באלג'יריה אלא גם במרוקו ובאזורים נוספים. תפוצתם הרחבה של הברברים, השומרים על מאפייניהם התרבותיים-הלשוניים עד היום, מוסברת באורח חייהם הנוודיים. מפגש הברברים עם הערבים המוסלמים, שפלו לאזור במאה ה-7, חולל שינויים מהותיים בחיי הברברים. כמי שמתעניינת באזור המגרב ובהברתו במיוחד וכמי שאוהבת את הספרות היפה וגם את הספרות החברתית-פוליטית "המתעדת" את המגרב מ"זוויות-צילום"

מגוונות, אין לי אלא לברך את הוצאת "כרמל" ואת יוזמי הסדרה בברכת י"שר כות, ההחלטה על הוצאה לאור של ספר כמו **נג'מה**, אני מניחה, עומדת מעל שיקולים כלכליים ויש כאן אמירה תרבותית חשובה.

לדברי ד"ר שלמה אלבו מן האוניברסיטה העברית בירושלים, רואים המבקרים **נג'מה** "את היצירה החשובה ביותר של הספרות המגרבית בשפה הצרפתית". מן הסתם, יהיו מי שיחלקו על קביעה זו ויתבעו את כבודו של טאהר בן ג'ילון, של דריס שראיבי ושל סופרים מגרבים נוספים, שכתבו בצרפתית ושיצירותיהם נושאות ניהוחות אלג'יראיים מיוחדים, או מניחוחות המגרב בכלל. **נג'מה** מתאר אנשים ונופים ביד אמן רגישה ומוכשרת ובפירוט רב, עד שנדמה לקורא כי הוא עצמו רואה את הצבעים ומתבשם בניחוחות המקום. הנופים הים-תיכוניים מבלבלים לא פעם ויוצרים תחושה כאילו אלה תיאורי מקום באזורי החוף והשרון של מדינת ישראל. "גגות של עצי תאנה עירומים ומעוותים, עצי חרוב, גפנים שאבד עליהן כלח, פרדסים ישרי קווים, חלקות רימונים...", נקינקי שסק ואלונים". ואמנם, הדמיון בטופוגרפיה, באקלים, בצמחייה ובאורח החיים הים-תיכוני מסייעים לקירוב הקורא הישראלי אל ההוויה האלג'יראית.

איזכור היהודים כחלק בלתי נפרד מרקמת החיים האלג'יראית מקרב אף הוא את הקורא הישראלי אל הסיפור. היהודים נזכרים בספר בהקשרים מגוונים, אם כי סתמיים ובקיצור נמרץ, כאילו נמנע הסופר במכוון מלעסוק בהם. הוא מזכיר את ה"בר [ה]יהודי" בעיר אוראן; את אמה היהודייה של נג'מה (!); את היהודייה הזקנה, תושבת סטיף, שזרקה את עצמי הפרחים שלה על אחד הסטודנטים המפגינים נגד שלטון-הכיבוש הצרפתי כדי להרחיקו מתלונה ואת היהודי, שעזמו התרועע המספר ושנרצח במהלך ההפגנות הסוערות; (אולי ההסבר נעוץ בניכור אל היהודים האלג'יראים, שזכו, בשונה מן המוסלמים האלג'יראים, באזרחות צרפתית על-פי צו שפרסם אדולף כרמייה, שר המשפטים היהודי בממשלת צרפת ב-1870).

**נג'מה** הוא ספר מעניין, הנוגע במכלול רחב של סוגיות, ביניהן נושאי זהות לאומית, זהות אישית, מערכות יחסים בין גברים לנשים, בין הורים לילדים, בין אלג'יראים לצרפתים, בין פועלים למעבידים וכן יחסים במערכת ידידות גברית, ובין לבין, נוגע הספר בבעיות שבין אדם לעצמו. ביצירות אחרות שלו, נגע כאתב יאסיין גם בנושא הפלסטיני ובמיוחד מוכר בהקשר זה מחזהו "פלסטין הנבגדת". המעברים בין ספרות, שירה ותיאטרון משקפים את הדינמיות ואת הכשרון הרב-גוני של הכותב. סגנונו המיוחד, שעוצמתו היא בסגנון הנרטיבי העשיר והדומיננטי, המזכיר לעיתים את סגנונו הסוריאליסטי, ההזוי כלשהו והססגוני של בן ג'ילון, והעיסוק בשאלת הזהות - הלאומית והאישית - ערב העצמאות, מעניקים לספר את איכותו המיוחדת.

יהודית רונן



## מחזאות תש"ח - המיתוס והחטא הקדמון

בן-עמי פיינגולד: תש"ח כתיאטרון, הוצאת הקיבוץ המאוחד 2001, 192 עמ'

זה שנים נתון התיאטרון העברי במשבר מתמשך אך סמוי מעין הציבור. התיאטרון הרפרטוארי, המבוסס על עבודת צוות שחקנים קבוע, בהנהגת במאי ומנהל אמנותי המתווים קו ועמדה, חדל להתקיים. אם יש תיאטרון רפרטוארי הוא מתקיים בפריפריה - בקבוצת התיאטרון החדשה בהרצליה בראשות גדליה בסר ובתיאטרון חיפה בראשות סיני פתר. התיאטרות הציבוריים הגדולים בתל-אביב הפכו ברובם הגדול לתעשייה משומנת של הפקות. במקום הנהגה אמנותית עומדים בראשה אמרגנים ומומחי שיווק, בקצרה, מדובר בתעשייה בעלת זהות מובחנת של תיאטרון מסחרי, שבשום מקום אחר בעולם אינו נהנה מתמיכה ממשלתית.

מי שיחקור את התיאטרון העברי בעשורים האחרונים ייתקל במחסור המור במקורות. התיאטרון העברי כמעט מיותר מסיקור נרחב, ממחקר ואפילו מביקורת ראויה. ביקורת התיאטרון מצטמצמת לכמה שורות 'אמש' בעיתונים ולמבוק סלגרפי ברדיו. אין בה מקום להנמקה ואף לא לתיעוד מלא. יוצאות מכלל זה רשימות הביקורת של בן-עמי פיינגולד, מבכירי חוקרי ומבקרי התיאטרון בארץ, המתפרסמות - למרבה האירוניה - ב'הצופה', עיתון דל קוראים שרק מיעוט זעיר בתוכם נמנה עם קהל באי התיאטרון. מיעוט זה מתענג על הזכות לקרוא את ביקורת התיאטרון המנומקות ומרחיבות-הדעת הנכתבות כיום; פיינגולד נמנה עם מבקרי התיאטרון שכמעט פסו מן הארץ - סמכותי, בעל טעם ועמדה מובחנים, מייצג השקפת עולם מגובשת על תיאטרון ומקומו בחברה.

פיינגולד, שפירסם בעבר את ספרי המחקר **השואה בדרמה העברית חינוך ותיאטרון** (שניהם בהוצאת הקיבוץ המאוחד), מנתח ומתעד במחקרו החדש **תש"ח בתיאטרון** מחזות העוסקים במלחמת העצמאות. כצפוי, מדובר במחזאות מגויסת ברובה, שערכיהם האמנותיים לא יירשמו כפסגות בתולדות הדרמה. פיינגולד מיישם את דברי י"ח ברנר על הסיפורת העברית בראשית המאה שעברה, החסרה "דבר פנימי, גילוי החיים הפנימיים והמהות שלהם בתוך יחסי וגונוי זמן ידוע וסביבה ידועה" [מתוך המאמר "הואנר הארץ-ישראלי ואביריהו", 1911] על הדרמה הארצישראלית כחלוף כיובל שנים ויותר. הדיון בדרמה פיגר תמיד, הן בהקף והן בעומק אחרי הדיון בספרות.

משימה קשה היא לחוקר להשקיע את מעייניו ביצירה נחותה למדי בהישגיה, מהווה, למרות זאת, פרק חשוב בהיסטוריה של התרבות בכלל. כיצד לתעד ולנתח כלי להעריך ולבקר? פיינגולד בחר במעין שביל ביניים: הוא בחר וניתח את מחזות תש"ח "כניסיון מעניין לריטואליזציה דרמטית

ותיאטרלית של הזהות הלאומית והקולקטיבית בעידן של משבר ומבחן גורליים", מבלי לפסוח לגמרי "על חולשותיהם של רבים מהמהוות מהיבט אמנותי או רעיוני".

מחזאות תש"ח המגויסת ענתה על צורך שביטאו גם הביקורת וגם הקהל. כשהקאמרי העלה בפברואר 1948 את "הספר מסביליה" קבל עזרא זוסמן בביקורתו על הבחירה, מה טעם להציג "קומדיה צרפתית מהוללה" על במה עברית בתש"ח, כתב זוסמן ב'דבר'. ברוח זו כתב גם דב בר-מלכין ב'על המשמר': "זמננו ומקומנו מחייבים ביתר שאת תיאטרון צעיר שרובו ככולו בן הזמן הזה והמקום הזה... מחשבה זו מלווית לו לאדם ההולך להצגת 'הספר מסביליה' ובכיוון שלפני התיאטרון עדיין קולט אזנו הדי יריות של קרב..."

המחזה המייצג ביותר של דרמת תש"ח, המחזה הישראלי האקטואלי הראשון שהיה לציון דרך בתולדות התיאטרון העברי כולו הוא "הוא הלך בשדות" מאת משה שמיר. ההצגה הועלתה בתיאטרון הקאמרי שבועיים אחרי הקמת המדינה, ב-31 במאי 1948. סיפור העלאתו של המחזה הוא כשלעצמו סיפור תש"ח מייצג. העיתוי עצמו היה דרמטי: מחזה הנסב על המאבק להקמת המדינה מוצג מיד אחרי הקמתה. במהלך החזרות, שנערכו בעצם ימי הלחימה, נשמעו שריקות צופרי האזעקות ורעם הפצצות שנפלו בלב תל-אביב. כל העושים בהצגה חשו היטב בזיקה ההדוקה בין עלילת ההצגה לבין המציאות. התפאורן אריה נבון תיאר כיצד הרביק יחד עם פועלי הבמה קרש לקרש על רקע הצפירות ונחיתת הפצצות. היוזמה להעלאת המחזה היתה של יוסף מילוא, מנהלו של התיאטרון הקאמרי. הוא פנה למשה שמיר בהצעה לכתוב מחזה על כאן ועכשיו, ולא ידע שהרומן "הוא הלך בשדות" כבר יצא ממכשש הדפוס והמתין לפרסום. שמיר סיפר לו את תוכן הרומן והציע להמחזו. הישראליות המיידית של המחזה התבטאה לא רק בנושאו, אלא גם בתיאורי הווי ורקע אופייניים ובמיוחד במבנה המשפט העברי - קצר, קטוע - ובאוצר מילים וביטויים 'צבריים'. אף שלא כל המבקרים יצאו מגדרם, והיו שראו ב"הוא הלך בשדות" רפורטז'ה שטוחה, קשה לנתק את הנסיבות המיוחדות בהן הועלה המחזה לבין התקבלותו הנלהבת בקהל, שהוא עצמו היה 'מגויס' אידיאולוגית. מילוא ביים את "הוא הלך בשדות" לא מעט בהשראת התיאטרון האפי של ברכט. בהצגה השתתפו כמה מגדולי השחקנים, ולא רק בומן ההוא, ביניהם חנה מרון, יוסי דיין, רחל מרכוס, שייקה אופיר ואברהם בן-יוסף.

"הוא הלך בשדות" מצטרף, לדברי פיינגולד, ל"בערבות הנגב" מאת יגאל מוסינזון ול"הם יגיעו מחר" מאת נתן שחם ל'טרילוגיה' המהווה לדעתו, "מעין 'מיתוס' תרבותי-ישראלי".

סופרי-מחזאי תש"ח הם גם העוסקים במשבר 'יום המחרת': מוסינזון העוסק ביחס המתנכר של החברה הישראלית אל גיבוריה, לוחמי העצמאות, ששבו מן המלחמה פגועים ונכים ["יום לאחר המלחמה"]; שחם המעמת את האידיאליסט חניך הפלמ"ח עם

הסתאבות המנגנון המפא"ניקי שהוא מסרב להשלים עימה ["קרא לי סימקה"]; ושמיר המתאר גיבור הרוצה לפתוח דף חדש ואף לעזוב את הקיבוץ, אך המחויבות מכריעה אותו לבסוף והוא מתגייס שוב להקמת יישוב של עולים חדשים ["בית הל"].

**תש"ח בתיאטרון** הוא מקור חשוב ללימוד תולדות המחזאות הישראלית בכללה ולהתחקות אחר כמה מן המכשולים המלווים אותה עד היום. למרות התפקיד החברתי החשוב שמילאה מחזאות תש"ח, היא התחילה במסורת קלוקלת שמנוקיה סובל התיאטרון הישראלי עד היום - קלקלה שפיינגולד לא עומד על מלוא חומרתה. מחזאות תש"ח, שדיברה אל קהלה בעברית החדשה של ה'סחבק' וה'דחילק', גרמה לדילול שפת התיאטרון בשנים



הבאות ואף המאיסה אותה במידה מסוימת על הקהל, שקיבל מאוחר יותר בהתלהבות יתרה את "כנרת כנרת" של אלתרמן ואת מחזותיו הפיוטיים של ניסים אלוני. אלא שאלתרמן ואלוני הם יוצרים חד-פעמיים. מחזאות תש"ח, אף שנכתבה בידי סופרים מוכשרים או לפחות מיומנים, נתנה היתר לדור של מתחזים-למחזאים: עילגי שפה, ספק-עיתונאים המייצרים טקסטים נחותים אף יותר מכתבה גרועה ["ערפל", "הרב קמע" ועוד ועוד]. תש"ח בתיאטרון הוא מקור חשוב ללימוד פרק חשוב בתולדות המחזאות הישראלית בכללה ולהתחקות אחר כמה מן המכשולים המלווים את התיאטרון הישראלי עד היום. הוא הרבה יותר מספר לימוד ועיון למקצוענים. באמצעות 'סיפור' על ביטויי מלחמת העצמאות בתיאטרון, פיינגולד זורה אור נוסף על אחת התקופות המרתקות בתולדות הארץ. בנוסף לכך הוא מתאר את השבר הפוליטי והחברתי המסתמן בנקודות המפנה המכריעות שבין ההתגייסות האידיאולוגית אחרי מלחמת העצמאות עד להתנערות הבוטה ממנה אחרי מלחמת ששת הימים.

מירי פז

## התבגרות קשה

תמר קרון: מי הולך הוא גם חוזר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה 2002, 175 עמ'



שתי הנובלות של תמר קרון בספרה **מי הולך הוא גם חוזר** מעמידות במרכזן את דמות הנער המתבגר, הנפרד על כורחו מתום הילדות, מההרמוניה המשפחתית המגוננת. למרות שונותן זו מזו, שתי הנובלות מציגות הנמקות פסיכולוגיות משכנעות, בייחוד זו הנושאת את שם הספר והקושרת היטב את שלושת המעגלים החשובים בחיי כל מתבגר: המשפחה, החברה וקשרי האהבה.

הבדידות, האכזבה והסקרנות הן המדרבנות את שני המתבגרים להתמודדות עם הקיום הקשה ועם שאלות חיים ומוות. שניהם נמצאים במצב של געגוע בלתי גדלה לחום ולהסות כתוצאה מן הנתק עם ההורה נותן החסות. ההזנחה והקיפוח הם בעיקר מנת חלקו של ביניו, גיבור הנובלה "מי הולך הוא גם חוזר". על רקע הקשר הרופף והשטחי עם אביו הטרוד בעבודתו מבוקר עד לילה, וכתוצאה מבדידותו ומגעו העזים לאמו המתה - משתמט ביניו מבית הספר ומתחפר בתוך עולם פנימי, פרי דמיון מפותח ובעל חוקיות משלו, עולם המגביה את המחיצה הקיימת בינו לבין המציאות החברתית והמשפחתית. בסופו של דבר פורק האב מעליו את נטל גידול בנו ושולח אותו להתגורר בבית אחותו במושב.

פרטים אחדים בנובלה הזאת מוזכרים, למשל, את הסיפור "עננים" לדליה רביקוביץ: הגורם העיקרי למערכת היחסים המנוכרת בין נורית, שהתייתמה מאמה בגיל 6, לבין אביה, הוא מכוחו של האב וחוסר הבנתו את הבעייתיות של בתו המתבגרת. בדומה לאביו של ביניו, הוא בוחר בריחוק מתוך אוזלת יד, בתקווה שהכול יסתדר עם הזמן. מערכת היחסים המרוחקת של ביניו עם אביו ועם דודתו, אחות אביו, מוזכרת אף היא, אם כי בצורה פחות חריפה, את מערכת היחסים העכורה ב"עננים" בין נורית לבין אביה ואמה החורגת, שהיא דודתה אחות אמה. ביניו מעצב את עצמו לבדו, ללא תמיכה, כמוהו כנורית, שמתוך מצוקתה נולד עולמה הפנימי העשיר עם "מערכת הסימנים" שמנחה את חייה. בשני המקרים הופך הבית הממשי לתחנה זמנית בלבד. שני הסיפורים טעונים ברגשות עזים של בדידות ופחד מדחייה חברתית האופייניים למתבגרים.

ביניו חווה שרשרת של פרידות מכאיבות, שהראשונה והקשה מכולן היא מאמו, והאחרונה - מסבתו. כל מעשיו והרהוריו נגזרים מן הטרואמה של מות האם: הוא מפנים את דמותה, מפשפש בארון בגדיה בניסיון לקלוט ולהחיות ביוקרוננו את דיוקנה, ריחה וחומה האימהי בטרם יתפוגגו, ואף לובש לשעה קלה את שמלתה האהובה. בהגיעו יום יום לבקרה ב"גן" הורוע "ערוגות", הוא מתוודע לטיפוסים שונים, שעם שניים מהם הוא מפתח קשר

הקברנים, השרויים בעיצומה של מלאכת קבורה, נמלטים על נפשם בבהלה למראה החמור, בסברם שהמשיח הגיע ואיתו גם קץ העולם...

הפרידה הסופית מן האם, מן הסבתא, מן הקברן וגם מן האב, מכשירה את המתבגר להיפרד סופית מעולם הצללים של האתמול שורשיו בשואה, במוות ובאומללות, ולהטיל עוגן בחיים חדשים, עם הילדה שאותה פגש לראשונה בבית הקברות: כך נסגר המעגל.

הנובלה השנייה "הנוף הכי יפה בעולם" שונה במקום, בזמן, בטון ובבעיות שאיתן מתמודד המתבגר. בניגוד לקודמתה, היא כתובה בגוף שלישי, על טהרת הריאליזם. בנובלה הראשונה תוארה התמודדות עם חוויית אבל מתמשך, עם שאלות קיומיות על שואה והישרדות, ואילו עיקרה של הנובלה הזאת הוא המפגש הקשה עם האכזריות, השפלות האנושית והסבל, שמוזן עולם המבוגרים.

נראה לי שהנובלה "מי הולך הוא גם חוזר" מורכבת יותר, במובן זה שיש בה מעברים דקים מן הריאלי לפנטסטי. גם נימותיה מתחלפות - מעצב ודכדוך להומור ולקריצת עין קונדסית (שלעיתים היא מוגזמת ואינה מחויבת המציאות). המימד הפנטסטי נובע בחלקו משרידי הראייה הילדותית התמימה שעוד השתמרה בילד, למשל כשהוא מנסה ללא הצלחה לשלוח מכתב לרוחמה-רווחה ממקום "גלותו" במושב, באמצעות "יונת דואר". חלק מהאלמנטים הפנטסטיים הופכים במהלך הסיפור למוטיבים ליריים בעלי משמעות, כגון החרוזים הכחולים-שקופים המתגלגלים מעיני הסבתא ברגעי התרגשות וכן הציפור השחורה הכרוכה אחר הקברן והגחלילית שהוא מעניק לילד להאיר את דרכו.

מה שדומיננטי בנובלה הזאת הוא אקט ההתמרדות במצב כפוי. אקט זה הוא סכר בפני תחושה אובדנית. לעומת זאת, בסיום הנובלה השנייה יש ניסיון לממש תחושה אובדנית, האופיינית לגיל ההתבגרות, אבל בהשוואה לנובלה הראשונה, אין העמקה מספקת בתהליכים הנפשיים שקדמו ליצירת התחושה הזאת. הנובלה "הנוף הכי יפה בעולם" מתרחשת במקום נופש סמוך לחוף הים. דודי המתבגר מגיע עם אמו לנופש במושב. השניים עוברים חווית פגישה מטלטלת עם זוג שבא להינפש במקום. המספרת חושפת בכשרון את רגישותה של האם החד-הורית במפגש עם הגבר הזר, הבוטה, ההירד והשתלטן, שאינו מרפה מחיזוריו הנמרצים אחריה, בנוכחות חברתו. במקביל נחשפת גם פגיעותה הכבושה של האשה, שאינה מעזה להפגין את מורת רוחה וקנאתה ולמחות על כבודה הרמוס. מתוך תלות מוחלטת בגבר שחילץ אותה מאשפתות, היא נאלצת להיכנע לגחמותו ולספר באוזניו את סיפור חייה הקשה, ולהביע בכך גם הכרת תודה על טוב לבו.

דודי בן ה-12, שהוא עד ראייה ושמיעה למתרחש בעולם המבוגרים האכזר והמנוכר, עוקב אחרי שושנה ומציץ בה דרך חור בקיר המפריד בין מקלחות הנשים והגברים. בפעם השנייה הוא מציץ בה לאחר הסעודה המשותפת, שבה נאכל הדג שנלכד ברשת (אגב, שקיפות ההשוואה בין רזי הדיג לאמנות כיבוש האשה נראית לי קצת מיותרת,

הדוק: עם נחום הקברן ועם רוחמה-רווחה - נערה בת גילו מבית הרוס, שבית הקברות משמש בעבורה מקום מפגש אינטימי עם גברים.

וכך הופך ה"גן" למקום מפגש בין מוות לארוס, בין רוחני לגשמי ובין עבר להווה. את האמונה בתחיית המתים נטע בביניו נחום הקברן הפטליסט, המשמש לילד מעין "מורה נבוכים" ומנסה לכוון את מבטו לעתיד טוב יותר. הקברן ניצול השואה הוא נקודת החיבור בין העבר, שגם לאם ולסבתא יש חלק בו, לבין ההווה והעתיד. בסופו של דבר, אין פלא שדווקא הוא הופך לעוגן הצלה בעבור הילד. באופן סמלי הוא פורס מלחמו לביניו ולציפורים הכרוכות אחריו. פרפרים נחים על כתפיו, והוא נמשך להתבונן בשיירת נמלים. לילד הוא נותן גחלילית שתאיר את דרכו. מפיו שומע ביניו את סיפור היחלוצות המופלא מן התופת, בריחתו והסתרתו ביערות וגיוסו לצבא האדום. הילד מפנים את סיפורו של הקברן ולבסוף נמלט גם הוא מן המסגרת הכפויה של החיים במושב ומגשים את תוכניתו לשוב אל ה"גן" ואל אהובי נפשו.

במסלול הבריחה המפותל על גב החמורה (תחליף לאם החסרה) בהרים ובואדיות יש גוון פנטסטי, היתולי וגרוטסקי כאחד. שהייתו הלילית של ביניו בדרך עם החמורה ביער מעוררת אצלו אסוציאציה להסתרתו אמו וסבתו ביער במהלך המלחמה. בהשפעת האמונה בגורל, הוא כורך את עובדת קיומו בעובדת הישרדותה של אמו לאחר השואה.

המימוש הגרוטסקי של האמונה-בביאת-המשיח-על-חמור, שנחום הקברן דבק בה, מתרחש כשהילד מגיע עם החמורה לבית הזקנים שבו שוהה סבתו והופך מבלי משים למושיעה. הסבתא, שדעתה כבר משובשת, אינה מבחינה בין ביניו לבין ילדיה שמתו בשואה. בסופו של דבר מקבל הילד את הבלבול הזה ומוכן להתיר את ההזיות האבודות ב"אני" שלו. וכך מצטרפת אליו הסבתא, רכובה על החמורה, והם מגיעים אל ה"גן" בירושלים באישון לילה. כאן אנו עדים לסיטואציה גרוטסקית ומשעשעת, כאשר

למשל: "ידי השמאלית, הרדומה, ניצבת כשעון קיר עתיק/ שנתלש כעת ובזמן קדום אחר" (עמ' 22). וכן, כל השיר בעמוד הבא: "בצאת יונת הזעם הלבנה/ מצוהר משוריין, קמו שק ועפר/ ונדמו חלומות".

מושגים מקובלים שבשפה באים בספר לטשטש ולהפוך את הידוע לקורא; 'שנת שמיטה' שהיא כותר-שיר (עמ' 18), אינה השנה השביעית במניין-השנים, בה השדה לא מעובד וההלואה אינה נפרעת, אלא משהו אישי, אחר ומיוחד: "מידך נשמת -- -- (כאן כתובות שלוש שורות ארוכות על צינורות וברו שבור) -- -- צמח מטפס"; אפילו האהבה, זה האידיל המקובל בשירת החיים, מבוססת כאן בדימויים לא מקובלים: "עד מתי אגרוך אותך עמי, תמהת ולא פסקת מלבדוק/ אם שוך המיווג עוד דוקר ומסמר" (עמ' 19).

מובן מאליו שזאת שירה נטולת חרוז ומשקל. בכל זאת, מתגנבים אלה לתוך השירים בלי משים; הנה, בבית השירי המעטר את השער האחורי של הספר, נחרות השורה השנייה, הנגמרת ב"צוואר", עם השורה החמישית המסתיימת "בעונת מעבר"; ובעמוד 8 מתחרזים הבתים: "דלת פתוחה" עם "שמך של מבוכה". יש בספר הרבה משחקי לשון, כמו "ישבת" ו"שבת" / ובחובך אין דבר. / אין-דבר" (עמ' 11), או "מה לך מלאך" (עמ' 17). וכן, יש בספר הרבה חידושים, כמו שמות עצם שיוצרים פועל: "להתמגן" (עמ' 14) ו"שמש מתמערבת" (עמ' 16). אכן, דרוז מללים - סטודנט לפסיכולוגיה ותקשורת - מתקשר עם הקורא בשפה הגורמת לו הנאה נפשית, אם כי בדרך חתחתיים.

שמואל שתל



אכן, שירת העבר של המאה ה-19 השתמשה בקצב של צעדת חיילים ובהרוז של תוף ומצילתיים, התלהבה והלהיבה ביכולתה להאציל מרוחה החורגת מן האפור וההמוני, על הלב הפועם ברגשת החיים. השירה שלאחריה השתמשה במילים פשוטות כדי לדחוק את המילים הרמות והמליצה של העבר וניסתה להשרות את מיוחדותה, בהיותה דומה לרשרוש הטבעי של הגשם ולהברקות ברק. הספר שבידי רוצה כאילו להוכיח, שמה שאיננו פרוזה - אף על פי כן גורם לקורא להמשיך ולקרוא, כלומר להשתתף בטקסט הכתוב בספר - מוכיח את שייכותו לעולם השירה.

גם הדימויים שבספר רחוקים מן המקובל. הנה

ואפשר היה לטשטש אותה). כשאמו נישאת לבסוף כנועה בזרועותיו של מוריס, מתחדדות אצל הבן תחושת הבדידות וחרדת הנטישה, ששורשיה בעבר הלא רחוק. בד בבד מתחזקת הודהוה עם שושנה שנותרה נטושה מאחור, ליד השולחן העמוס כלי אוכל ריקים ועצמות הדג שנאכל. תמר קרון מיטיבה לעצב מצבי מבוכה ובדידות, בעיקר כאשר אינה מוסיפה פרשנות לסיטואציות ומוסרת אותן כנתינתן.

למחרת הסעודה, כשדודי מציץ בשושנה בפעם השנייה דרך החור בקיר המקלחת, הוא כבר עד לניסיון התאבדותה. אך המספרת בהרה במתכוון בסיום אחר לסיפור: כשהמתבגר ממלא אחר כך את תפקיד שליח ההצלה ומוציק את מוריס להציל את שושנה, הוא נדהם למראה תגובתו הפושרת - ואז גומלת בו ההחלטה לקפוץ למים הגועשים.

על סיומי הסיפורים נסוך דוק לירי מעודן, אפילו מרגש. עם זאת, הרעיון לסיום הסיפור הראשון נראה לי אימננטי יותר ופחות "מודבק". לכן הוא טוב בעיני יותר מן הסיום, שלכאורה מובן ומתבקש בסיפור השני. זהו סיום טבעי ונכון, ולו גם משום נימת הפיוס ההרמונית והמטר ביחס לשואה ולניצוליה. אלה בסופו של דבר נשארים מאחור ומפנים את הדרך לדור הצעיר: החיים חייבים להימשך.

יערה בן-דוד

## לא מסתבר מאלי

דרור מללים: **מסתבר**, הוצאת חלונות 2003, 32 עמ'

ספר מוזר, כרוך בשחור על אפור ואפור על לבן, כמו גם בשמו ה"מסתבר". צריך לקרוא את הספר כולו, או לפחות לדפף עד לשיר האחרון, כדי להיווכח כי "להגיע למצב מסתבר, זה לא כל כך פשוט". צריך לקרוא הוראות או פקודות, להצמיד את "כפות ידיך על אוזניך", לפשוט ידיים -- לפקוח עיניים -- להימצא "על קצה ענף דק" - עד "שיתעבה". נקודה בסוף השיר, בסוף הספר. מה רצה המשורר - שבאין ניקוד, איני יודע אם אני קורא אותו נכון - לומר? אני שב וקורא את השיר, הפעם כבר מתוך הידיעה, כי "להגיע למצב מסתבר, זה לא כל כך פשוט"; ואני קורא את השורות שכתבתי ברשימתי זאת ונוכח לדעת שגם אני "מסתבר" בכל המסתבר בשיר.

אני מתחיל להרהר בכך ששירה אינה פרוזה וכי המשפטים הלא טבעיים, הנקראים בייחודם, למרות שהם דומים לציפוי ציפורים לא מובן, גורמים לנו הנאה. הקורא בשירת העבר ידע, כי בניגוד לכללי דקדוק ומבנה משפט שבפרוזה, קיימת Licencia Poetica שיוצרת לה כללים משלה, המתירים את האסור ובלבד שהקורא יגדיר אותה כך.

רוני סומק

חצי

---

**קרן אלקלעי-גוט**

מאנגלית: דפי קודיש

---

**משיחים**

האם בְּבוֹרִים אֱלֹהִים מְעֻשָּׂנִים  
אֲחֵרֵי בְּקוֹר אֶצֶל בְּנוֹת-תְּמוֹתָהּ?

אֲחֵרֵי שְׁשָׁנוּ אֶת הָעוֹלָם  
בְּמַתִּי אוֹרְגֻזְמָה

האם הֵם מְפַנִּים אֶת הַגֵּב  
וְיִשְׁנִים מֵאוֹת שָׁנִים?

שני סימני שאלה מגנדרים את השיר היפה הזה. יש בו גם ברבורים ואורגומה. קרן אלקלעי-גוט מרפדת לסקס את המיטה ושרה לו שיר ערש. הסקס יתעורר בבוקר או אחרי מאות שנים. בסקס, כמו בסקס, הכול אפשרי.

## שגיא אלנקוה

פרסום ראשון

### קונכיה

אָנִי כְּקוֹנְכִיָּה, שְׂרוּחַשֶׁת בְּהַ  
הַמֵּית נְחָלֵי הַדָּם שֶׁל  
אָזוֹן.  
וְשָׂמָא, חֲבוּיָהּ בֵּין קַפְלֵי  
אַרְיֵג רוּחַ יָם,  
נִשְׁמָע בְּהַ רַחֵשׁ  
קֶצֶף גֵּל.

הערה: כשמצמידים קונכיה לאוזן, נשמע רחש שסיבתו אינה ידועה. על פי המיתוס הרווח זהו רחש הדם הזורם בנימי האוזן.

### פרפר לילה

כְּמוֹ פֶּרֶפֶר לַיְלָה,  
שְׂנֵאָחוּ בְּקִיר  
וּמִזְעֵ מְחוֹשִׁיו,  
אָנִי מְרִית צְפָרְנִית  
מְכֶסֶה  
בְּכַסּוֹי אֲדָמָדָם  
מְצֻלָּפֶן.  
צוֹלֵל אֶל תוֹף אֲגָם מְצִיר,  
נֶאֱחָז בְּכַלִּיטָה סִסְגוֹנִית בְּמִיחָד,  
וְלוֹגֵם לְגִימוֹת  
צוֹנְנוֹת.  
כְּמוֹ פֶּרֶפֶר לַיְלָה.

### שירה למתחילים חלק

מְעַרְב צוֹרָה בְּצוֹרָה.  
מְעַצֵּב אֶת הַסְּרָגֵל  
בְּדָמוֹת הַחֲלוֹן.  
עַד שֶׁיְהִיָּה חֲלוֹן,  
נֹכַח שְׂנִינֹו  
לְשִׁבְתָּ וְלִהְתְּבוֹנֵן  
תַּחַת  
מֵה שְׂאוּלֵי  
גִּיד.

שגיא אלנקוה הוא סטודנט בטכניון

## "מעין האהבה הוא מבוט" של תרעלה"

דון האנה: הבתולות החכמות והטיפשות, מאנגלית: סמדר שיפמן, הוצאת הספרייה החדשה 2003, 333 עמ'

מנחם פרי עשה זאת שוב. כל לחשושי הקנאה ההולכים רכיל לא יוכלו לנגוס בתרומתו הגדולה לסיפורת הנקראת בעברית. הקפידה, הדיוק, התרגום (סמדר שיפמן) והעריכה; הניתוח היסודי על גב הספר והציור המפורסם והמוזעזע של לוסין פרויד (ילדה מכווצת חשופת שת סמוכה לעציץ רב פארות, ועל הקיר תלוי מקטורן גברי המרמוז על התעללות מינית); ובעיקר הבחירות שלו, כפי שבחר הפעם ברומן המעולה מהפרוזה הקנדית האנגלית. קשה לחשוב על האפשרות שהבתולות החכמות והטיפשות של המחזאי הקנדי המרכזי (ככתוב על גב העטיפה) דון האנה (יליד 1951) היה נגרע מאיתנו; רומן שהוא חשוב ביותר בנדבכי ספרות העולם העכשווית וקוראי העברית הרציניים היו מנועים ממנו; זה היה השך גדול.

הבתולות החכמות והטיפשות הוא רומן מורכב ביותר. פרטני מבחינת תיאוריו החיצוניים והתהליכים הפנימיים, שאין בו קטע מוגיע ולא פיסקה מזויפת. כל אירוע ויהא מוזר ככל שיהא, מסתבר ומתקבל על הדעת בנסיבות ובהקשרים החד-פעמיים שלו. תיאורי הטבע השרויים, שאין לפסוח בהם על שום שם תואר נידח, מעוררים התפעלות, בהיות האנה סופר מעולה של דיאלוגים הצולל לעומקים פסיכולוגיים, שבהם כל מעשה תועבה זוכה לחסד ולמחילה כיאות בכל ספרות טובה ובעיקר נוצרית.

נוצרית אמרתי, שכן הספר דתי מאוד ומרושת בקונצפציות נוצריות. עם זאת הוא לגמרי לא רליגיזי. אין בו כמיהות טרנסצנדנטליות, ולא אהבת אלוהים ואף לא בדיוק שיתור אישי אחר ישות מוחלטת ועל חושית. זוהי פרוזה שנטויות בתוך מחלוקות כנסייתיות ועיונות של מסדרים, ובתודעתן של הדמויות המרכזיות נוכחים כל העת ישוע, האם הקדושה וכל סיפורי הבשורה. האחת נחשפת להארות נוצריות ומהלכת מעשה ניסים על מי הכנת. האחרת נישאת למשיח ומצטרפת למנזר של בתולות ישוע. קרבנות נעקדים לאגנוס דאי (שה אלוהים) והכול אווקים לרגשות אשם קתוליים ופרוטסטנטיים. ותחת שיפזמו להנאתם לחנים ממצעדי הפזמונים כאחד האדם, הם מפזמים לעצמם מזמורי חג כנסייתיים. אף הכותרת "הבתולות החכמות והטיפשות" נטולה מהליטורגיקה הנוצרית, המספרת על העלמות הפתיות המבובות את נרותיהן בציפייה לבואו של המשיח. ובמקרה של תאונת דרכים לא יעלה על דעתה של עדת הראייה הנוצרית הצדקנית להגן על החף מאשם, היא תעוות את האמת על מנת

לזכות ולנקות את זה שפוקד את הכנסייה שלה אף כי בו האשם. הוא שאמרת, לא רליגיזיות יש כאן, אלא מחלוקות תיאולוגיות כיתתיות.

הרומן רווי נכאות רוח ומשרה דכדוך לכל אורכו, מראשיתו בחלומות ההשפלה המבעתים את סנדי הקשיש העירי ועד גסיסתם ההולכת ונמשכת של ריימונד והאלי אהובו, נגועי האיידס.

מבחינת מבנהו מתרחש הספר בהווה בן שבוע, כשהוא משתרע על משך חיהן של כל הדמויות עד לפרטי הפרטים, תוך שהוא מפזר את האינפורמציה פיזור מרתק. במחציתו הראשונה של הרומן מקדיש המחבר פרקים בלעדיים לכל משפחה רלוונטית, שעל החושים בנייהן הקורא טרם יודע, הוא חושף כל מידע בעתו, בגילויים מוקדמים וגילויים מאוחרים, ססדר הופעתם משרת את המתח. מה שמשלב מלכתחילה בין המשפחות הוא האתר בלבד. זוהי עיירה קנדית נידחת המרכוזת



דון האנה  
הבתולות החכמות  
והטיפשות

בתוכה את כל החטאים הנוצריים הקרדינליים בקרב אנשים שכחים לכאורה של בורגנות נמוכה. שפע של סחי ומאוס, ולא באיזו נינוה חטאה, אלא בפרובינציה אומללה רוויה רשע אנושי, שבה מאומה לא מתרחש, ועם זה היא נדמית כגהינום. העלילות המקבילות השונות, המתפתחות כאמור במנותק, זורמות ומתנקזות לסיפור משולב, שבו סנדי האדיפלי, קרבנם של אמו הנערצת ואביו הרודני, עומד לפני מעשה רצח, ושארל מנוצל על ידי אב חורג נבזי, ומרגישה חווה התעללות מינית מצד אביה הביולוגי, אינצסט מוזעזע ברכותו ובחיתותו, כאילו ריכזו כאן דון האנה בארבע משפחות נבחרות את כל העוולות מעוררות הפלצות, וכל זה בלא כל נטייה לסנסציוניות או לפורנוגרפיה. עד מהרה מתברר כי הרומן החברתי, הדתי והפסיכואנליטי הזה הוא למעשה גם פשעון עותק נשימה, שבו הפושע מוכר ומרוחם, והנידון מוכר ונחמל, ושניהם חשובים לקוראים יותר מכל מעשי הרצח המובילים בסיפורת בלשית פר-סה. מה שמוזעזע יותר מכל זו העובדה שהמתאכזרים והמתעללים, הפוגעים והמכאיבים, הם לעולם בני המשפחה והקרובים ביותר, ואיכשהו קיים הורה

## צביקה שטרנפלד

### פולנית

לפני שלמדתי לומר 'אבא'  
אמרתי 'טטה',  
ושוב אנחנו מדברים פולנית,  
נשמרים שהשכן במטה הסמוכה לא יבין,  
שאשתו לא תבין,  
מכופפים לאחור  
את זרועות הזמן  
המתעקש לחנוק קדימה.

אני עונה לו שישב במטה בפולנית,  
כואב לו בעברית,  
מאכיל אותו עברית,  
הוא אינו רוצה יותר בפולנית,  
רגליו כואבות בפולנית כפי שלא כואבו מעולם.  
מעיו מציצים באלם,  
וכל זה לא קשור למחלה  
המלהגת מדמו ועצמותיו.

על חכמות ילדותי התענג לארץ שנים:  
בשבושים בוגרים איני משעשע:  
אתה צריך מגבת שלא תתלכלך?  
המרק עוד חם.  
תאכל.

החומס בריא. חשוב. כדאי.  
הקפה באוטומט בקומה העליונה טעים.  
שאביא משהו אחר, אבא?  
רוצה שאביא?

הקיקלופ בעל שתי העיניים  
מעין בדו"ח הנתוח שלאחר  
המות של אביו.  
דר' הולמס ודר' פוארו  
לא מספרים מנין הסתנן,  
איפה התישב,  
וכיצד התרוח.

עין הקיקלופ נגפת  
בבטויים גרקו-רומיים,  
הפזורים באנגלית הקולחת,  
כצמוקים קשים.  
הוא עוצם את העין הנוספת.  
קשה לו לראות את אבריו הפנימיים של אביו  
מערטלים כך:  
משקל הכליה הימנית - 160 גרם,  
כבד - 1900,  
טחול - 360,  
ראה ימנית - 730,  
שמאל - 510.  
לראשונה בחייו  
הוא שונא גיר.

אלו רק יכל היה להגיף את בלוטת התריס הקטנה (16 גרם)  
על פני כל הרשומה,  
ובעצימת עפעף  
לשכת.

מתוך הקובץ "הקיקלופ בעל העין השנייה"

נובמבר 2002

אמירה סוציולוגית חוץ-ספרותית, שמבנה המשפחה היהודית המסורתית אינו יכול להוליד יחסים חולניים ומעוותים כעין זה, שמקורו בהתחסדות נוצרית. **הבתולות החכמות והטיפשות** הוא אחד הרומנים המטלטלים שקראתי מעודי.

ופעלים רוויי יגון ונכאות רוח כמו: אבוד, ערירי, בודד, מבועת, עצוב, עזוב, מדוכדך.  
מאתורי שקיעות אדומות ואשוחיות קסומות ושיחי אלמון חגות רשעיות, שמחה לאיד ועקרונות רגשית. הפרוזה הזו של דון האנה נראית לי מקוטבת לחלוטין לסיפורת העברית המקורית מאין כמותה, עד כדי

שמחבל בחיי הצאצא בשוגג ובמויד, והוא נפקד-נוכח בחיי הרמויות. לא הזרים הבאים מן החוץ הם המהרסים והמענים, אלא המשפחה המבודדת הגרעינית שנועדה לגונן ולהבטיח מקלט. מעיין האהבה הוא מבווע של תרעלה וכל בית פסטורלי מכסה על עוון וכל הטקסט משובץ בשמות תואר

יהודית אוריין

# ויליאם קרלוס ויליאמס

מאנגלית: עודד פלד

## מתוך: "תמונות משל ברויגל"

### 1. דיוקן עצמי

בְּכּוֹבֵעַ חֶרֶף אָדָם עֵינַיִם  
כְּחִלּוֹת מְחִיכוֹת  
הֵרָאשׁ וְהִתְפַּיִם בְּלִבְד

דְּחוּסִים עַל הַבֶּד  
יָדַיִם שְׁלוּבוֹת אֶזֶן  
גְּדוּלָה אַחַת הֵימְנִית מְצִיג

פְּנִיִם מְטוֹת קִמְעָה  
מְעִיל צֶמֶר כְּבֵד  
עַם כְּפִתוּרִים רְחֻבִים

אֲסוּפִים בְּצוּאָר חוֹשֶׁף  
אֶף-בוֹלְבוֹס  
אֵךְ הָעֵינַיִם אֲדָמוֹת

מְשֻׁמוֹשׁ-יֵתֵר כְּנֶרְאָה  
שְׁאֵמֵץ אוֹתָן קִשׁוֹת  
אֵךְ פְּרָקֵי הַיָּדַיִם הַמְעֻדָּנִים

מְעִידִים שֶׁהוּא לֹא הֵיָה  
אָדָם הַמְרָגֵל  
בְּעֻבּוֹדַת כְּפִיִם לֹא מְגֻלָּח

זְקֵנוּ הַבְּלוּגְדֵי גֹוֹז לְמַחְצָה  
אֵין פְּנָאֵי  
לְדַבֵּר מִלְּבַד הַצִּיּוֹר שֶׁלוֹ

### 3. הציידים בשלג

הַתְּמוּנָה הַכּוֹלֶלֶת הִיא חֶרֶף  
הָרִים מְכֻסֵי-קָרָח  
בְּרֻקֵעַ הַשִּׁיבָה

מִן הַצִּיד לְפָנוֹת עָרֵב  
מְשֻׁמָּל  
צִידִים חֲסָנִים מְכַנִּיסִים אֶת

לְהִקֵּת כְּלָבֵיהֶם שְׁלֹט הַפּוֹנְדֵק  
הַמְשֻׁתְּלֵשֵׁל מְצִיר  
שָׁבוּר הוּא אֵיל צֶלֶב וְדָמוֹת הַצֶּלּוּב

בֵּין קֶרְנֵי חֶצֶר  
הַפּוֹנְדֵק הַקָּרָה  
שׁוֹמְמָה מְלִבְד מְדוּרָה עֲנֻקִית

הַבוֹעֶרֶת סְחוּפֶת-רוּחַ מְטַפְּלוֹת בָּהּ  
נָשִׁים הַנְּקַבְּצוֹת  
סְבִיבָה מִיָּמִין מְאַחֲזֵרֵי

הַגְּבֻעָה יִשְׁנָה צוּרֵת מְחֻלִּיקִים  
בְּרוּיְגֵל הַצִּיר  
שֵׁשׁ לוֹ עֲנִין בְּכָל זֶה בָּחַר

שֵׁיחַ הַלּוּם-חֶרֶף לְרֻקֵעַ  
הַקְּדָמִי שֶׁלוֹ  
לְהִשְׁלֵמַת הַתְּמוּנָה

### 8. מחול החתונה באוויר הפתוח

מְאֻלָּף בִּידֵי הָאֵמֶן  
לְחוּג סְבִיב-  
סְבִיב

בְּכַגְדֵי חַג  
הַמּוֹן עֲלִיז הוֹלֵל שֶׁל  
אֲכָרִים וְנַעֲרוֹתֵיהֶם

הדל העלוב קצרה  
לרחצה בבקתת  
אכר נראית וצריח כנסייה

הפנים נשואות  
כמו לקראת האור  
אין שום פרט זר

לקומפוזיציה אחד  
הולך בעקבות האחרים מקל  
ביד כמנצח אלי פרענות

### 10. משחקי ילדים

זוהי חצר בית-ספר  
מלאה  
ילדים

מכל הגילים ליד כפר  
צל נחל קטן  
מתפתל ליד

שם כמה נערים  
שוחים  
חשופי-שתי

או מטפסים על עץ מכסה עלוה  
הכל  
בתנועה

נשים קשיות  
משגיחות  
על הזאטוטים

משחק חתנה  
טקס טבילה  
בסמוך רוכן מישהו

בצעקה  
לתוף  
חבית ריקה

שופעות האחרים  
ממלא  
את כפר השוק

שמבלטות בה הנשים  
בכסוי הראש הלכן  
המעמלן שלהן

הן מפוזרות או הולכות בגלוי  
לעבר קצות  
היער

סביב-סביב  
בנעלים גסות  
ומכנסי אפרים

פעורי-פה  
הו הו!  
מקפצים בשמחה

### 9. משל העיוורים

צויר נורא אך נפלא זה  
משל העורים  
בלא אדם

בקומפוזיציה מציג חבורת  
קבצנים מוליכים  
זה את זה באלכסון מטה

לרחב הכר  
מצד אחד  
למעד לבסוף לתוף בצעה

שם התמונה  
והקומפוזיציה מסתימות  
ומאחוריהן שום איש רואה

אינו מציג תוי-הפנים  
הלא מגלחים של  
האביונים עם רכושם

# מיניות, משיחיות וגאולה - משבתי צבי ועד ימינו

רב-שיח בהשתתפות: אלי שי, יוסי ברנע, ש. גיורא שוהם, אסף שטיקל

על ספרו של אלי שי: **משיח של גילוי עריות - היסטוריה חדשה ובלתי מצונזרת של היסוד המיני במיסטיקה המשיחית היהודית**, בהוצאת ידיעות אחרונות, ספרי חמד 2002, 520 עמ'.

יוסי ברנע: נתחיל מהסוף. בחלק התודות אתה מוכיר גם את מי שלא עמדו לרשותך. רציתי להבין יותר, אילו קשיים עמדו בפניך, כחוקר עצמאי.

אלי שי: המושג 'חוקר' לא מקובל עלי. מעודי לא ניהלתי משרד חקירות ובאותה מדה גם איני רואה עצמי מדען יהדות, או מדען בכלל, שכן אין ברשותי מעבדת מחקר כלשהי ואין לי כל יומרה להפוך ל'מדען של מיסטיקה יהודית'. המאבק של הספר הזה, כתיבתו והוצאתו לאור ותהליך התקבלותו - הם סיפור של מאבק על הלגיטימיות של אפיק כתיבה מסוים. על הזכות לכתוב ספר עיוני בעל איכות ספרותית, שאינו רומן רומנטי בעול על נרטיב בדיוני וגם אינו מעוניין בתווית מדעית, ובכל זאת יש לו אמיתות משל עצמו. המציאות והדברים שקרו בה הם הרומן הבדיוני הפנטסטי ביותר, והסיפור השבטאי הוא רומן נהדר.

יוסי: איך אתה מגדיר את עצמך?

אלי: כמישהו שמנסה לכתוב על המגרש הזה של המקצועות ההומניסטיים, בין ספרות לעיון, להגות, לשירה, מתוך עירוב מכוון של אורכי גל שונים. מדוע יצירה חייבת

להגדיר את עצמה? מדוע היא חייבת להיות או מחקר יבש או רומן רומנטי? מדוע בהגיענו לפרשה מרתקת, צבעונית ותוססת שאירעה במציאות היסטורית, יש לצנזר את הדברים ולהפוך אותם לחסרי עניין, כדי שייראו כמדע? למה אי אפשר לכתוב כתיבה שאינה בגדר נרטיב בדיוני מוחלט בלי לוותר על יכולות ספרותיות?

בספרות העיון הישראלית, אם אדם אינו מצטייד בשקית של מעות ממכון מחקר, ירושה או עיזבון, הסיכויים שיעלה בידו להפיק ספר עיון בהיקף משמעותי הם אפסיים. על רקע זה, מרבית ספרות העיון הישראלית היא ספרות מסובסדת, שאינה משתדלת לעניין את הקורא, אלא משרתת אינטרסים פוליטיים, חברתיים ואליטיסטיים, מטעמים פטרוניים כאלה או אחרים. מתוך כך, עצם ההפקה של ספר עיון איכותי בלתי תלוי בישראל כמעט בלתי אפשרית. בתחום היהדות המצב אף קשה יותר, שכן כאן מנסים להציג תדמיות תרבות מסוימות, חינוכיות ואחרות, בעיקר בפני פילנתרופים מהתפוצות; ואם הסחורה שאתה מנסה לספק אינה עונה על הדרישות האלה, הסיכוי הוא כמעט אפסי והמאמץ כמעט בלתי אנושי.

יוסי: האם נתקלת במחסומים מיוחדים דווקא במחקר שלך על השבתאות?

רוב התעודות הראשיות של השבתאות עברו צנזורה (העלמת כתבים, שרפת ספרים, משמעת שתיקה, אי-פרסום וכו') לאורך תקופה ממושכת והצנזורה הזאת נמשכת עד היום.

יוסי: למה הכוונה? האם יש דברים שלא

הצלחת לקבל? שהקשו עליך לקבל אותם?

אלי: בלי להיכנס לפירוט, למשל, בדיוק כשהגעתי לספרייה ציבורית מסוימת, טקסטים הועלמו. זו לא תיאוריית קונספירציה וגם לא מקרה של פראנויה. מדובר בתעודות בסיסיות, כתבים שהיו מציגים את תולדות המשיחיות והמיסטיקה היהודית באורח שונה לגמרי והם מוצפנים מאין רואה.

פרופ' גיורא שוהם: כאן המקום להעיר מאיזה כיוון נובע העניין שלי בעבודה של אלי. עשרות שנים שעיסוקי הוא בחריג, בפונקציות שלו ובקשר שלו למערך הממוסד. בעצם, אני עוסק בסטייה. והטענה שלי (בעקבות קרופוטקין) היא, שמרבית החידושים, בכל התחומים, נעשו מחוץ לאקדמיה. וגם באקדמיה החדשנים הם לא במערך המרכזי.

קרופוטקין אומר מפורשות, כי ככל שמישהו חדשן יותר, הסיכוי שלו להיות בתוך המבנה המרכזי של הממסד הוא קטן יותר. בספרי האחרון - **טירוף, סטייה ויצירה** - העוסק בקראווג'ו, ז'נה, ארטו, ואן גוך, אני מראה שמרבית החדשנים, בכל תחום, תמיד היו חריגים ודחויים. רק בדיעבד אתה יכול לראות את העוצמה שלהם. אני רואה את המקרה של אלי כחלק מהתופעה הזאת.

יוסי: אלי, בהתחלה, בפרק 'המשולש הרומנטי הגואל' התיזה העיקרית מבקשת להראות כי הגורם המרכזי העומד מאחורי התפיסה המשיחית של השבתאות הוא הגורם המיני. זאת גם התיזה שבה מטפל הספר. אתה



אלי: התיזה מורכבת ממספר רמות. הרמה הבסיסית שלה אמורה לענות על השאלה שהציב גרשם שלום, בהקדמה לספרו הגדול על שבת צבי והתנועה השבתאית בימי חייו. השאלה שהעסיקה אותו בפתיחת מחקרו היתה - מה בעצם הגורם הראשי לנפיצות של הבשורה השבתאית בשני הממדים - של המרחב ושל הזמן. במרחב, כלומר במרחב הקהילות היהודיות במרחקים שבין צפון-אפריקה למזרח-אירופה ובזמן, בשתי בחינות: א. במהירות העצומה של התפשטות הבשורה מעזה הנידחת, שממנה כבשה את הקהילות היהודיות בעולם במהלך חודשים ספורים, ללא כל אמצעי טלקומוניקציה. ב. הממד השני של הזמן, כלומר זה הנוגע לשבתאות בתקופה הכיתתית והמחתרתית הארוכה שלה, שנמשכה כתופעה משיחית מיסטית ייחודית, מאות שנים אחרי מותו בגלות של המשיח המוכתר של התנועה ולאחר שהשתמד והמיר את דתו בבושת פנים לכאורה. כלומר, לאחר אכזבה מוחלטת כביכול, ברמת המציאות ההיסטורית הפשוטה. התשובה ששלום הציב לשאלת הגורם ה"ראשי" או ה"מרכזי" היא קבלת האר"י. בעיניו, הגורם הראשי היה דתי רוחני, ובתוכו הוא הציב את קבלת האר"י כמה שהכשיר את הלבבות. הקבלה הלוריאנית הועמדה באורח אלגנטי בתוך הפרישה הקווית הנהירה של מפת "הזרמים העיקריים במיסטיקה היהודית", ככותר ספרו האנגלי המבריק, וכך נתפסה הקבלה החדשה שיצאה מצפת, כתגובה לגירוש ספרד, ומן העבר השני של לולאת הזמן, כרקע לקליטתה של הבשורה השבתאית. התשובה הזאת מתגלית כבעייתית מאוד, כבר ברמת המחקר של שלום עצמו. כלומר, שלום היה מודע לבעייתיות הקשה שלה ובעצם מודע לפוטנציאל הסתירה הפנימית שבה. אחת הדרכים הבולטות להמחשת הבעייתיות של התיזה נוגעת לדמותו של שבת צבי. האיש שעמד במרכז הבשורה השבתאית היה, בלשון המעטה, מעריך קטן מאוד של קבלת האר"י. בלשונו, שהיתה לשון בלתי אינטלקטואלית במובהק ברמת הניסוח שלה, הוא האשים את קבלת האר"י בגרימת בלבולים גדולים בתודעתו. בהתנסחות אחרת אמר, שהאר"י הרכיב מרכבה מפוארת של אפרט קבלי מכני גדול מאוד, אבל לא אמר לנו מי בעצם רוכב על המרכבה הזאת. כלומר שבת צבי חיפש קשר אישי מוחשי עם

האלוהות. קבלת האר"י לא היוותה לגביו מצע מפתח למסע התבוננות אינטלקטואלי - היא היתה סבוכה מדי לטעמו, כבדה מדי. בוודאי שקבלת האר"י אינה מהווה גורם לגבי החלק השני של שאלת הזמן. זו הבחינה הנוגעת למשך השבתאי בתקופת המחותר הכיתתית. בתקופת החביון הארוכה הזאת, אנו מוצאים כי המאמינים בטורקיה, בני כת הדונמה, ידיעת העברית נשתכחה מהם, ואילו אחיהם לאמונה, הפראנקיסטים שהמירו דתם לנצרות, כלל לא יכלו לקחת איתם לאגן הטבילה של הכנסייה הפולנית את ארונות הספרים הלוריאניים; לפראנק לא היתה חיבה מיוחדת לספרי קודש. הוא נטה לקרוע ספרים, לשרוף אותם, להניח עליהם את ישבנו ולדרוך עליהם. אפילו הספרות השבתאית לא היתה בהכרח חביבה עליו.

פרופ' שוהם: הוא הרים תרומה בשריפת כתבים?

אלי: טקסטים כתובים לא היו הטרפי שלו. לכן התשובה הזאת של קבלת האר"י אינה מהווה תשובה מספקת, ובדור התלמידים של שלום קמו מערערים גדולים על התיזה המציבה את הקבלה הלוריאנית כתגובה לגירוש ספרד וכרקע להתפרצות השבתאית. התשובה האלטרנטיבית שניסיתי לנסח - ברמה הכללית ביותר - היא התשובה המינית כגורם שמסתמן מראשית הבשורה השבתאית, בגל נישואי קטינים, שהיה אחת מן התופעות הבולטות בשלב האקסטטי של בשורת הגאולה.

יוסי: מתי?

אלי: בשנת השיא הגדולה, שנת הקריירה הגדולה, היא שנת הגאולה, 1666, שבגלל נתונייה המספריים נתלו בה תקוות עזות גם בעולם הנוצרי. המאמינים חשבו שמן הראוי למצות את מאגר אוצר הנשמות כדרך להצאת הגאולה. ומיצוי זה יבוצע באמצעות גל המוני של נישואי קטינים, שידווגו ויביאו לירידת כל הנשמות לעולם ובכך להקדמת הישועה. ברור שהדבר יצר זיקה בין התסיסה המשיחית לבין שמחת הכלולות, ומתוך כך הפכה הידיעה על בוא הגואל למעין הילולה ארוטית הגובלת באקסטוזה המונית בקהילות. הזיקה בין החתונה לגאולה, בין הזיווג הקדוש לישועה, ניכרת כבר בראשית הבשורה הנוצרית, כאשר הדיבור על ישו והערגה לבואו נדמים לציפייה אל החתן, והרי כך

נאמר במשלי הבתולות של הבשורה הטובה. כבר בשלב ההתחלתי והתקני לכאורה של הבשורה השבתאית, מופיע הריגוש החושני שמתגלגל בהמשך לתופעה של נבואה אקסטטית, נבואת הדיוטות, קטינים, נשים, רווקים, שפחות, גויים וכיו"ב. כאן ניכרת



ההשקה הברורה בין הריגוש הארוטי של שמחת החתונה לבין ההתלהמות לנוכח בשורת הגאולה. בשלבים שלאחר מכן, כאשר הבשורה השבתאית מתומדנת למבוי סתום, כתוצאה מההתנגשות הבלתי נמנעת בין הבטחת הגאולה הזריזה והאופטימית שיצאה מעזה לבין העוצמה של האימפריה העות'מאנית, או נהפך הרכיב המיני לערוץ המימוש העיקרי האפשרי. שהרי כל הערוצים האחרים נחסמים הרמטית כמעט בפני המאמינים; שבת צבי לא יכול לנהל מערכה צבאית משמעותית מול השולטן. הפטנט התמים הזה של הגואל נעים הזמירות, שנתן העזתי התנבא עליו - שמכוח שירות ותשבחות שישמיע בפני השולטן, הכתר יעוף כביכול באוויר וירד מראש השולטן אל ראשו של שבת צבי, הפטנט הקסום הזה לא עבד, והערוץ הלוגיסטי של העברת היהודים ומיטלטליהם על כנפי נשרים על עננים קלים לארץ הקודש - אף הוא לא עבד. הערוץ המשמעותי שנותר למימוש הבשורה המשיחית ולהיפוך השולחן עורך של ההלכה היה זה של מימוש המהפכה המינית. הערוץ הזה נמשך לאורך כל השלבים השבתאיים, ובחלוקה גסה אפשר לדבר על שלושה שלבים: השלב של התנועה בחייו של שבת צבי, השלב של המאמינים שהגיעו לאיסלאם והשלב הפראנקיסטי. לאורך השלבים האלה ניכרת הסלמה הולכת ומתגברת ברכיב המיני,

מבחינת המינון, ההעזה והמגוון. הרכיב הזה ניכר בעוצמה גוברת והולכת בביוגרפיה של שבתי צבי לאורך כל שלביה.

יוסי: מה הרמה השנייה של התיזה?

אלי: כאשר הרמה הכללית של התשובה שהצעתי כלולה בתיזה המינית, הרמה היותר ספציפית ממוקדת במה שאני קורא 'התיאוריה הפסיכו-סקסואלית והפאליית' להבנת המשיחיות. כלומר, הטענה שניתן להבין שלבים שונים בתולדות המשיחיות היהודית - לפני השבתאות ואחריה - באמצעות שילוב של הבחינה הנפשית והמינית וההדגש על הזכרות ככלי גאולה ראשי, מחמת זיהויה עם ספירת היסוד ותפקידה המרכזי של ספירה זו במימוש הגאולה ביחס שבין המשיח לשכינה הנקבית. והרמה השלישית, היותר ספציפית, והממוקדת בביוגרפיה של האב המייסד של התנועה, כרוכה בתיאוריה שאני קורא לה 'תיאורית המכווה'.

יוסי: כלומר?

אלי: העניין עולה בתעודה המרכזית הפורמטיבית מראשית התנועה, שניסיתי להציג מחדש, קרי איגרת מראה אברהם החסיד - תעודה אפוקליפטית קדומה כביכול אך פסבדואפיגרפית, כלומר שנכתבה בידי נתן, הגם שהוצגה על ידיו כמקור עתיק מאחד מחסידים אשכנזי בימי הביניים, המתנבא על שבתי בן מרדכי צבי כעל המשיח. באחרית החזיון המתואר שם, מופיע משפט מפתח, שעמד בפני החוקרים במשך כ-350 שנה ולדעתי מהווה עדות מכרעת למאורע טראומטי שבוצע בשבתי צבי הקטין. מדובר באקט של התעללות מינית פתולוגית קשה, בעלת אופי הומוסקסואלי ופדופילי. זה לדעתי המהלך הפורמטיבי בביוגרפיה של שבתי צבי, שכן הטביע עליו חותם של חריגות מכרעת ובלתי הפיכה. כל ההשתלשלות המוזרה באישיותו לאחר מכן מהווה שרשרת של תגובות למאורע הזה. מתוך כך, ניסיתי להציג בספר תפיסה שונה לחלוטין של השבתאות, כדרמה של התעללות מינית מחזורית. עד עכשיו היה נהוג לדבר על הירידה לתהומות החטא לשם הגאולה כחלק מגישה רומנטית אנכרוניסטית בהשראה ניטשיאנית, ואשר פנחס שדה היה אחד המבטאים הבולטים שלה בספרות הישראלית החדשה.

ובנצרות?

אלי: כן, למשל, לעניין ההשוואתי של שבתאות-נצרות: לקראת סוף שנת 2002 יצא תחקיר תעודה של ה-BBC שחולל באנגליה שערווייה רבתי. התחקיר העלה מחדש את שאלת דוגמת הבתולין של מרים הקדושה ומתוך כך הזכיר את הטענה, שעלתה כבר בספרות הפולמוס היהודית הקדומה, לפיה מרים בעצם נאנסה בנעוריה בידי חייל רומאי. הטענה הזו התבססה כאן על יסוד מחקרים חדשים. התחקיר, שהתפרסם ממש אחרי צאת הספר, מחזק את הממד ההשוואתי בציר של שבתאות-נצרות. גם שלום ואחרים עסקו לא מעט בממד ההשוואתי הבין-דתי, אבל לא עסקו בנקודה המהותית העולה עכשיו ביתר תוקף, לפיה, שתי המסורות המשיחיות האלה, גם היהדות וגם הנצרות, מתפתחות מתופעה של מיסטיפיקציה הסובבת אקט של עבריינות מינית. אם אתה מתבונן עכשיו בראייה חדשה על הנצרות ועל השבתאות, אתה רואה שבשתי התנועות מופיעה דמות של גואל, שבראשית הביוגרפיה שלו או בקדם ביוגרפיה, מתרחשת חוויה טראומטית של אונס. המיסטיפיקציה נוצרת כתגובה נפשית לאקט, שלא ניתן להתמודד עימו ברמה הקיומית הישירה. וכתוצאה מכך מופיעה במסורות הדתיות דמות של גואל שמתפתחת מעבריינות מינית, אחד שנוצר מזרע אחר, שנהפך לדמוי אלוהים, המטיף להפרת דינים ואשר מתקשר בזונה. שרה האשכנזייה במסורת השבתאית, מרים המגדלית במסורת הנוצרית. המשמעות העולה מכך היא אינסופית. למשל, הרצון של דמות הגואל לשבור את החוקים הדתיים, המשיכה שלו לדמויות חריגות מבחינה מינית, בשתי המסורות, הזהות העצמית שלו כמלך העולם וכבעל הייסורים. מכאן הדיבור על הגואל כמי שיש בו יסוד זר, חריג ושונה.

יוסי: אסף וגיורא, האם אתם רוצים להתייחס?

פרופ' שוהם: אני חולק על תפיסתו של אלי. בספרי האחרונים התעמקתי באותה מערכת אנטינומית של מה שנקרא גנוסיס (למשל, בספרי **גאולה דרך הניבים**). אני רואה את הדברים כלרוחב רצף, כשהמיניות היא רק אחת מן התופעות. למשל, הגנוסיס: הדת הגנוסטית שכמעט לא עסקו בה ביהדות. מדובר בחלוקה של העולם באופן דואלי לחלוטין - שתי רשויות, הרע והטוב, השולטות בעולם, נפרדות זו מזו. הדואליזם

אני רציתי להבין את הדברים לא מבעד לתולדות הרעיונות, אלא דרך האיש עצמו, והרי שבתי צבי לא קרא את **כה אמר זרתוסטרא**, או את **החיים כמשל**, ואף לא את ספרו של שלום. להערכת, שבתי צבי, כמי שעבר בילדותו התעללות מינית ותחושת תודעת הקורבן קובעה בתודעתו הנפשית, פיתח תחושה של קיפוח ושאיפה לפיצוי. מן הראוי לזכור כי בעדות המכרעת כתוב בפירושו: "ולא יודיע דבר לבני אדם..."; משמע הקורבן הקטין שמר על משמעת שתיקה. מכאן תחושת העוול המכרעת ודרישת הפיצויים שהוא מגיש נגד היהדות הרבנית ומכאן המניע הקדמון המוביל אותו לשבור את הדינים ואת המערך המוסדי שאפשרו את ההתעללות.

טענו נגדי שלא הבאתי ניתוח טקסטואלי של תעודות חדשות - המחקר מבוסס בראשיתו על שתי תעודות המצויות בכתבי יד שמעטים עסקו בהן - ספר הבריאה לנתן העזתי ודברי האדון של פראנק. אבל השאלה נוגעת להבנת הנקרא הבסיסית, באחת התעודות הגלויות והידועות ביותר בתולדות השבתאות, האוצרת את הטראומה המינית ומובאת ככתבה וכלשונה בספרו של שלום.

יוסי: מהו מקור הדברים והרקע לעדות הזאת?

אלי: העדות מצויה במראה אברהם החסיד של נתן העזתי והיא מבוססת על התוודות: הווידוי שערך שבתי צבי בפגישתו המכרעת עם נתן בעזה. כאשר לפי שלום הוא בא אליו כאל פסיכולוג, כאל מין מטפל תרפואטי. במושגים של המאה ה-21 אפשר לומר שבא אליו כאל הילר, או 'באבא' כלשהו. (באופן פרדוקסלי, אנחנו יותר קרובים היום לזמן ההווה של השבתאות מאשר שלום באמצע המאה ה-20, שביקש אז לקרב את הדברים לתודעתו של קורא מודרני). באותה פגישה, התוודה בפני נתן ובדבריו סיפר כנראה על הדבר הנורא הזה שאירע לו בילדותו. אלא שנתן לא הציע לו 'פרווק' או 'אקמול', כלומר, טיפול שיהפכו לנורמלי, אלא גרס שדווקא היותו של שבתי צבי קורבן מיוסר היא העדות להיותו הגואל. ועל התגלית הדיאלקטית הזאת מיוסד למעשה כל הבניין של הקבלה השבתאית העצומה שהעמיד נתן, המבוססת דווקא על תודעת הפגם והקלקול שבשבתי צבי.

יוסי: האם קיימות השפעות הדדיות בין השבתאות לבין תנועות אחרות באיסלאם

יבוא מסוים, ושוב, צריך לציין שמדובר בתהליך, זה לא משהו שקרה בבת אחת. תהליך מסוים בקבלה, שתחילתו בספר הזוהר, שהכניס לאט ו'בדלת האחורית' את הגנוסיס אל היהדות. הקבלה הלוריאנית נתנה משנה תוקף למהלך, שהמשכו בשבתאות, ועד לכדי הקיצוניות האפשרית ביותר בפראנקיזם, שלא המשיך הלאה, משום שזה הגבול שבו הדברים מאבדים את משמעותם. ועוד הערה כללית: לדעתי, הבעיה העיקרית היא - איך מתייחסים למציאות הפרדוקסלית.



שבתי צבי, 1666

כלומר, במציאות יש סתירות בכל מיני מישורים. זה בא לידי ביטוי בכל הזרמים הדתיים וגם בזרמים של המזרח. אני מדבר על מערכת שמורכבת מסתירות של שני יסודות שמתנגשים אחד בשני, של תיזה ואנטי-תיזה. נשאלת השאלה, איך מתייחסים לסתירות האלה. תפיסה אחת היא תפיסה פרדוקסלית. כוונתי להכרה בסתירות ובמבוי סתום. כלומר האדם לא מצליח ליצור דינמיות בין הסתירות. לא מצליח לעשות דיאלקטיקה של הסתירות ואז הוא מתבונן רק בשני הפכים, נותר מבלבל ואז הכול נתקע. נשאלת השאלה מה עושים? יש שתי אופציות של זרימה ושל זיקה בין הסתירות. תפיסה אחת היא תפיסה שבאה לידי ביטוי בקבלה, התפיסה ההרמטית, שעל פיה ישנם שני הפכים.

פרופ' שוהם: הרמס - שליח האלים; הכתיבה שמקורה במצרים נקראת הכתיבה ההרמטית, והיא מתייחסת לדואליזם: ג'ורדנו ברונו, פיג'ינו, ויקו דה לה מירנדולה, פרצלזוס, ואחרים, כולם קשורים לאותו מקור. שים לב, האר"י בא ממצרים. קרוב לוודאי שהוא

בבושם; המחאה הסוציאלית של יהודה איש קריות כוונה כנגד מה שנראה בעיניו בזבוז ואילו ישו השיב כאומר: יהיו עניים תמיד, אבל אני לא אשאר ביניכם לעד בגופי; ומכאן ההדגש על המגע הארוטי בין הגואל לאהובה המעריצה אותו. הדמות הזאת של יהודה איש קריות חוזרת בגרסה מדהימה בתקבולת של הדרמה השבתאית באישיותו של נחמיה הכהן, שעולה לרגל אל שבתי צבי במגדל עזו. שם מתפתח עימות קשה ואישי ביניהם, שיש לו צדדים מרתקים.

מכל מקום, הקטע הגנוסטי ששלמה דיבר עליו מתפתח בעוצמה בשלב השלישי, המאוחר, הפראנקיסטי, בשבתאות, כאשר אפשר בעצם להגיד שיעקב פראנק ראה עצמו כנציגה של אלוהות אחרת. האלוהות הזרה כרוכה במערך מיתולוגי שלם של 'האח הגדול'. הקשרים בין מלכות 'האח הגדול' לעדת האחים והאחיות הפראנקיסטים מושתתים על בסיס - כמעט אפשר לומר, בעיני לפחות - של סחר חליפין בשירותים מיניים. כלומר, בחזונו של פראנק, נערכת התחברות בין האחים והאחיות לבין אנשי מלכות האח האחר. כל המערך שהוצב כאן הוא מערך גנוסטי מובהק, המביא בהמשך את הרכיב המיני להתפרצות מוחלטת. לכן, באמת, היסוד הגנוסטי ששלמה הדגיש הוא חשוב מאוד, ועם זאת, מתחבר בהחלט לתיזה המינית. ודווקא בפראנקיזם מגיעים כל הדברים לכלל המסקנות האחרונות בשני המהלכים האלה. הגנוסטי ששלמה הדגיש והמיני שעולה כאן. אני חושב שזה עניין הדגשים.

אסף שטיקל: כמה הערות ביחס למה ששלמה אמר. רוח המחשבה הגנוסטית או ההוויה הגנוסטית קיימות בצורה פחות או יותר רציפה לאורך כל ההיסטוריה המוכרת לנו. וסביר להניח שגם לפני כן. היו תנועות גנוסטיות, החל מהתפיסה הפרסית, כמה מאות שנים לפני ספירת הנוצרים, החל בהתפרצות הגנוסטית סביב חורבן הבית, וכמה עשרות כתות, שכל אחת ניהלה פרקטיקה כזו או אחרת, המשך בימי הביניים, הכיתות הבוגומיליות והקטריות. (האינקוויזיציה הנוצרית הוקמה מלכתחילה כדי לטפל במינות הגנוסטית ורק אחרי שסיימו ושרפו כמיליון איש, התפנו לטפל ביהודים). כך גם ביהדות. אמנם, באופן הרבה יותר צנוע, לאור ההגמוניה הנומיסטית ביהדות. כאן לדעתי מצוי החיבור בין קבלת האר"י לבין השבתאות. קבלת האר"י יבאה

הרדיקלי התחיל עוד באלף השני לפני הספירה, ואצלנו לאחר חורבן בית המקדש, שהיה קטסטרופה נוראית, והציב את השאלה: איך אלוהים מאפשר לביתו להיחרב? היו לכך כמה פתרונות. היה הפתרון של הנצרות: אלוהים צלוב, אלוהים אינו כל יכול. הפתרון של היהדות הוא הפתרון המהפכני של רבי יוחנן בן זכאי, שלדעתי הוא אחד הפתרונות האמיצים ביותר: המולדת של היהדות היא התורה. התורה הופכת למקור הקיום של היהדות. הגנוסיס היא הצורה השלישית: מי שגרם להחרבת בית המקדש אינו אלוהים הטוב אלא אלוהים הרע. הגנוסיס התפשט במזרח התיכון. יש כל מיני תפיסות שאלי הזכיר אותן. בנצרות התפתחו כל מיני תנועות אנטינומיות, האיסקיריות למשל, הגורסות שלהיות ישוע זה דבר נפלא. אתה טהור, כולם מתפללים אליך, אתה לקחת את האשמה עליך, אבל בלי הבגידה של יהודה איש קריות לא יכול היה להיות משיח. וליהודה איש קריות אף אחד אינו סוגד, להוציא האיסקיריות (איש קריות).

רואים את התופעה לאורך כל ההיסטוריה, דרך הגנוסיס היהודי, ספר יצירה, לאחר מכן האכיליסטים, הבוגומילים שהתפתחו במזרח אירופה, מימי הביניים בשלב מאוחר יותר, והקטרים, שחיו בדרום צרפת. זה למעשה העניין של קידוש החטא והיופי המדוי: ככל שיש כאב יותר, כיעור רב יותר, יש יותר יופי. הדבר מקובל גם באמנות, "פרחי הרוע" של בודלר, ז'נה ואחרים. בסך הכול המיניות היא ביטוי אחד של מערך רצף גדול.

יוסי: איזה מערך?

פרופ' שוהם: של רצף, של אנטינומיות, כלומר, לחיות בצד השני של המתרס. וזה מגיע לקיצוניות אצל יעקב פראנק, בהפרת דברי תורה, בגילוי עריות. אי אפשר לראות את התופעה הזאת במנותק מההקשר האנטינומי, האנטי-נורמטיבי, שתחילתו בגנוסיס וביטויו בכל מיני אופנים, שהמין הוא רק אחד מהם.

אלי: עסקנו קודם בנצרות ובשבתאות ובהקבלה ביניהן. שלמה הזכיר עכשיו את יהודה איש קריות. חשוב לזכור שהדמות מתפתחת בדרמה הביוגרפית של ישו על רקע מוקד ארוטי מובהק, כלומר העימות בין ישו ליהודה איש קריות נובע ממחווה של הערצה שביצעה מרים המגדלית כשסכה את רגליו

אסף: לגבי העניין ההרמטי: מדובר כאמור בשני הפכים, בדואליות; האחד יכול להגיע לחיבור עם השני, כלומר יכולה להיות דינמיקה ביניהם, יכולה להיות זרימה, כדי ליצור דבר שבו הם שניהם ייטמעו לאחדות מסוימת. אלא שהדבר החדש הזה אינו עומד כשלעצמו. בניגוד לתפיסה ההגליינית - של תיזה ואנטי-תיזה וסינתזה, שהיא כשלעצמה דבר חדש, המתפתח ללא תלות במרכיביו - השיטה ההרמטית מדברת על צורך בזיווג מתמיד. כלומר, מדובר בקשר כימי חלש, שיכול להתפרק בכל רגע. זוהי התפיסה הדומיננטית שהובאה לתוך הקבלה הלוריאנית. כמוכן שזה יש בזה יסוד מיני חזק מאוד: שהרי מדובר בזיווג. על פי מערכת המונחים הלוריאנית, מתקיים זיווג בין מערכות שונות, בעיקר בספירות התחתונות. יש תלות בזיווג ובפעולה כלשהי של האדם על מנת שיוותר זיווג מתמיד.

יוסי: ובאשר לשבתי צבי?

אסף: אם נחזור קצת למונחים גיטשיאנים, יש מישור של בני עלייה ומישור של המון. נשאלת השאלה, איך יכול להיווצר קונצנזוס, איך יכולה היתה להיווצר תנועה המונית סביב שבתי צבי על סמך מיניות סוטה? לדעתי, בסיס זה אינו יכול לגבש תנועה המונית ורחבה כל כך כפי שהתקבצה סביבו. והרי השבתאות קנתה לה מקום כמעט בכל קהילה יהודית. פראנק בשיאו משך אחריו כ-15,000 איש.

יוסי: מכל שכבות הציבור?

אסף: מכל שכבות הציבור, לפי העדויות. האם הגורם שגייש את כל הקבוצות האלה הוא גורם המיניות הסוטה? לדעתי לא. לאורך זמן אתה לא יכול ליצור בסיס לדיאלוג ובסיס לחיבור ובסיס להתקבצות חברתית סביב דבר שהוא סוטה, מפני שזה מיועד לקבוצות מצומצמות, לכתות, ולמישור האוטורי. ואני חושב שבעיקר אצל פראנק, ואת זה גם גרשם שלום אומר, כל הפרקטיקות המיניות המאוד חריגות יושמו בעיקר בחוג הקטן שהתייצב לידו. (את הקבוצה השבתאית אני מכיר פחות, לכן אתייחס לקבוצה הפראנקאית.) החוג הגדול של המאמינים, ששלחו תרומות והיו עולים לרגל לאחוזותיו השונות והמתחלפות של פראנק - לא רק שלא ביצעו פרקטיקות מיניות סוטות, אלא אפילו לא

התנצרו. המיעוט התנצר. אחווים בודדים. הקבוצות האלה בסופו של דבר היו המנוף שהוציא את היהדות מהגטו. אתה יכול לראות בקרב צאצאי פראנקיסטים, מקרבה כזו או אחרת, אנשים שהטביעו את חותמם במישורים חילוניים, בין ביהדות ובין מחוצה לה. לנפוליאון היו לפחות ארבעה גנרלים ידועים מצאצאי הפראנקיסטים. אדם מיצקביץ, המשורר הלאומי הפולני, היה מצאצאי הפראנקיסטים, השופט ברנדס, השופט העליון קרדונו... אבל מעבר לאנשים הספציפיים האלה, הכוח של המהפכה הפראנקיסטית היה בזה שהמטוטלת, על ידי עקומה מאוד חדה, סטתה מן הכיוון הפראנקאי והשבתאי לעבר הקצה אינטלקטואלי, השכלי, הנומי, התורני.

יוסי: למה אתה מתכוון בהקשר הזה של המושג נומי?

אסף: נומי, מבחינת חוק, מצב שבו היסודות האמוציונליים, היציריים, המיתיים, כל מה שכרוך בדמיון כמעט נעלמו לחלוטין. פראנק, וגם שבתי צבי, נתנו דחיפה עצומה לכיוון השני. למעשה פראנק הוא האנטי-תיזה המוחלטת לכל מה שקשור ביהדות במישורים האלה. וכאשר ניתנה דחיפה לכיוון השני, נוצר הבסיס ליציאה מהגטו, לתנועה הציונית, לאינטלקטואליזם, להשכלה, להשתלבות בחברה הגויית ובשכבות המצליחות בחברה.

יוסי: בעצם יש כאן שני דברים שונים. אתה דיברת על ההסבר להצלחת השבתאות, בעוד שאלי דיבר על הסבר להיווצרות לשבתאות.

אלי: אין זה קל לקפוץ למרחקים הגדולים שבין שבתי צבי ויעקב פראנק כשלעצמם ועוד להוסיף על כך את ריצת המשוכות של הגל, ניטשה, גנוסטיקה והרמטיזם. עדיף אולי שננסה להתמקד באחד השלבים השבתאיים. אבל אם אתה חושב בצורה הגיונית פשוטה, הרי השבתאות והפראנקיזם מייצגות למעשה קואליציה של דמויות 'האחר' בקהילות היהודית. ועכשיו, אם אתה בודק מי הן דמויות האחר, תמצא שהאחרים האלה מרכיבים מפלגה, שמבחינה אלקטורלית היא לא כל כך קטנה ומסכנה. שהרי דמויות האחר מונות נשים, קטינים, רווקים, מיעוטים מיניים, בעלי דמויות, מחשבי קצים וכל מיני דמויות של בלתי מרוצים בהירכייה הקהילתית: הנה לך ברית אחרים שמהווה

רוב. לכך יש להוסיף תנועה שמקרינה - מכוח בשורתו של נתן הנביא ומכוח מרחב ההקרנה הכפול של ספרות הפולמוס מיסודם של ששפורטש ועמדין - את האחרות ואת העבריינות המינית המרכיבות את תמונת הדיוקן והמוניטין המצטבר של מהתרת המאמינים, הרי שאתה מקבל מתוך כך תנועה שהבשורה שלה קוסמת למרחק גדול מאוד של אחרים. ואכן אתה רואה תופעות של מעין-פמיניזם ושבתאות, נשים שמתנבאות, ורואה לצדן נבואת הדיוטות ונבואת ילדים, כלומר נפרשת בפניך קואליציה גדולה למדי של אחרים, שאינה פחות ערך מבחינה 'אלקטורלית'.

אבל לעצם העניין, התיזה המרכזית של הספר מבוססת על יחסים של משיכה והתמגנטות בין מספר מישורים של סוד. הראשון הוא הסוד המשיחי, שנוגע גם למה שמכונה 'סוד האלוהות' בטרמינולוגיה השבתאית. השני הוא הסוד המיני, שהרי התחום הסקסואלי מטבעו הוא סודי, מופנם ושרוי בחשכה, והשלישי הוא הסוד העברייני. שלושת המישורים הבסיסיים האלה של הסוד נמשכים האחד לשני וזה הדבר שעמד ברמת האינטואיציה הבסיסית של התיזה.

הבשורה של המשיחיות השבתאית נובעת מהתקבולת בין שלושה מישורים של דו-קוטביות: הדיוקן המשיחי ביהדות מופיע כמין מודעת 'wanted' כזאת, של מבוקש, שתלויה מטעמו של שריף לא ידוע בסלון של העיירה, אבל הקלסטרון שלה כלל אינו מדויק. חסרות שם המידות המדויקות של החליפה ושל נעלי הסינדרלה, כלומר קיבלנו קלסטרון מטושטש, אבל מאוד מקוטב, משום שהמשיח הוא מלך העולם המבוזה, הנגוע והשליט הקוסמי, האיש שהוא כמעט חצי אלוהים והומלס, שיושב עם הקבצנים על גדות נהר הטיבר ברומא.

במישור השני קיימת הדו-קוטביות הנפשית ששלום אבחן באורח מזהיר על-פי הדיאגנוזה המאנית-דפרסיבית, שבשפת המקורות השבתאיים באה לידי ביטוי במעבר בין עתות ההארה ועתות הסתר הפנים. יסוד הדו-קוטביות הנפשית. והנה, הדו-קוטביות השלישית, הסקסואלית, שאני ניסיתי להצביע עליה - והיא להערכתך הגורם הראשי והראשון, עילת העילות, משום שהיא ממוקמת בסביבות הגילאים חמש-שש בביוגרפיה של שבתי צבי, לפני הדיוקן המשיחי ולפני ההתפתחות של הסיפור הפסיכולוגי - הוא יסוד הדו-קוטביות של הקורבן המיני. והקורבן המיני הזה הוא

נתן העזתי מבדיל בשיטתו בין שני סוגי האורות. האור שיש בו מחשבה והאור שאין בו מחשבה. התובנה המרכזית שעולה כבר בשלב שלפני המחקר הנוכחי (במחקרו של יהודה ליבס, מתלמידיו המובהקים של שלום) היא שהאור שאין בו מחשבה שנתן דיבר עליו הוא הביטוי המטאפיזי לאישיותו של שבתי צבי. כלומר, הדמות האנטי-אינטלקטואלית שחוזרת לאחור, לפני הבריאה, לפני מתן התורה וכו'; והדמות הזאת זקוקה למצב הצבירה הכיתתי והמחתרתי. זה המרחב שאליו היא בורחת. לכן זה שירת אותה.

יוסי: יש קטע שמאוד עניין אותי (בעמ' 101): "אחת המסקנות העולות מן העיון הנוכחי היא שהעיונות ההיסטוריים שבין המאמינים למתנגדים נמשך בגירסאות שונות לאורך ההיסטוריה של חקר השבתאות, והוא מגיע למעשה עד ימינו." בסוגריים אתה כותב: "ראה למשל פולמוס קורצוויל-שלום, שוויד-שלום, תשבי-שלום וכו'... בשאלת שבתאותו של הרמח"ל". אתה מוכן קצת להרחיב בנקודה הזאת?

אלי: קיימת תדמית לפיה המחקר האקדמי עוסק כביכול באורח אובייקטיבי בתופעה שזמנה עבר, שנמצאת בתקופה רחוקה בהיסטוריה, ועכשיו יושבת אסופה של מלומדים וטורחת על אדני המדע הטהור. ואולם, המתרחות הקיימת בתופעה השבתאית במקור ההיסטורי מתפשטת גם לעבר העיון המחקרי. מסתבר למשל מהפולמוס על יצירתו של שלום, שכתביו שלו נחשבו בזמנם כניאו-שבתאות מסוכנת בעיני דוברים מסוימים. כלומר, עצם העיסוק האינטנסיבי של דמות משיעור קומתו בנושא כה טעון היה חשוד ועורר ריבונגים ומחאות.

יוסי: בעיני מי?

אלי: ראה למשל מחקרי השבתאות המאלפים של תשבי, תלמידו הגדול של שלום. והנה הוא העלה דברים מדהימים ביחס לנטיותיו השבתאיות של הרמח"ל, מי שנחשב כיום לנציגה של תורת המוסר היהודית. כן חשפו שלום ותלמידיו את עובדת שבתאותו המובהקת הרבה יותר של ר' יהונתן אייבשיץ, גדול הפלפול הרבני. הדברים הללו עשויים לערער כליל את תקפותו של ארון הספרים הדתי מבחינתה של האורתודוקסיה, שהרי לא יעלה על הדעת שהם יודו בלימוד ובקידוש ספרים המכילים חומר שבתאי ומכאן תגובת

נהפכת בעצם למסר הבסיסי. הכישלון הוא סימן האמיתיות הטרגי. משום שהכישלון קשור בייסורים והייסורים מעניקים לו פריבילגיות ומכאן תביעת האמונה המוחלטת בדמותו של המשיח המיוסר. המהלך השבתאי, כשהוא ניבט מהפרספקטיבה של ההיסטוריה הכללית והציבורית, נכשל בלא ספק. והרי גם שלום השקיף על הדברים מנקודת המבט הזאת והגדירם כבגידה וכטראומה נוראה, כעריקה וכשעה מרה בתולדות ישראל; כל הדברים האלה הם נכונים, וכואבים ללא ספק, אבל זה מהוויית של ההיסטוריה



נתן העזתי, 1667

הכללית, הציבורית, החיצונית. מהוויית הפנימית האינטימית של ההיסטוריה השבתאית, שהיא בעצם ספר תולדות כיתתי, מחתרתי, הדברים אחרים. חשוב לזכור שאלף העמודים של ספרו הגדול של שלום במהדורתו האנגלית מתמקדים למעשה בשנת הבשורה הגדולה. אלא שהשבתאות המחתרתית נמשכת בזמן, מאות שנים לאחר מכן, ומצב הצבירה הזו, הכיתתי, שהיה ביטוי לכישלון, ובגדר אכזבה מהוויית הלאומית, הוא המצב שאפשר את ההתפתחות של התצורה האמיתית הזאת של השבתאות כתיאולוגיה מיסטית חדשה ויצירתית בתוך היהדות ועל גבולה. המחותרת היא שהעניקה לדברים את התנופה, במיוחד במקצה המיני. ולכן, מבחינת האינטרס הפנימי של היצירה השבתאית, זאת היתה הצלחה. מתוך כך צמחה התיאולוגיה השבתאית הגדולה של נתן העזתי ותלמידיו המבקשים להסביר את הכישלון. תיאולוגיה מיסטית שמנסה להסביר את הסתירה, את הפער בין המציאות לבין ההבטחה. דמותו של שבתי צבי עצמו היא אישיות שחותרת אל ההתכנסות וההיחבא והחושך.

הנבחר, הוא המחזור, הוא המפותה והוא גם זה שעבר השפלות, טראומות, ניסיונות קשים.

מה שקרה בסיפור הספציפי של שבתי צבי זו אותה קורלציה, אותה הקבלה מדהימה בין דו-הקוטביות של הקורבן המיני לדו-הקוטביות הפסיכולוגית והפסיכוסטית, שהתפתחה בעקבות הטראומה הנפשית, לדו קוטביות של הדיוקן המשיחי. שלושת המישורים האלה יצרו את התופעה המסוימת הזאת. היא ששבה והקרינה את המסר מתוך עצמה, ומעומק הבשורה של נתן העזתי, כמו גם מהפידבק של ספרות הפולמוס שהלך והתגבר לאחר המהלך של ההמרה, ההשתמדות והמוות. התנועה השבתאית והכת המחתרתית שנותרה נאמנה לזכרו האישי הקרינה את המסר הזה של האחרות, והמסר נקלט על ידי ציבורים בלתי מבוטלים. זאת אומרת, שזה לא דבר כל כך שולי ומסכן, אפילו מבחינה מספרית. כל הציבורים האלה של רווקים, צעירים, נשים, מיעוטים מיניים וכו' באים לידי ביטוי בשלבים השונים של הבשורה השבתאית. כבר בשנת השיא, בהתפרצות נבואת ההדיוטות, הנשים והקטנינים, אנו רואים עלייה של ציבורים שהיו מוזנחים לחלוטין בהיררכיה של הסדר הרבני.

אסף: אל הדו-קוטביות שאתה עומד עליה התכוונתי בתורת הסתירות שהזכרתי: כלומר המציאות היא דו-קוטבית. נשאלת השאלה, מה אתה עושה עם זה?

אלי: אני יכול לחבר את הדברים. לדעתי הבעיה של הסתירה המהותית באה לידי ביטוי בשבתאות בקטע של קידוש המופסדות או הלזריות, כלומר הבלטת הצד של הפגם ושל אין האונות במשימת הגאולה. מה עושה נתן העזתי? החל בעצם מהשלב הראשון הוא בא ואומר: דעו לכם שהפגמים המהותיים בדמותו של שבתי צבי הם מקור נשמתו הבאה דווקא מעומק התהומות, והייסורים שהוא סבל הם בעצם העדות למעלתו המשיחית ותביעת הפיצויים והנאמנות שהוא מציב בפניכם. זה כבר במכתב הראשון שיוצר את התשתית המשברית המתוחה של קידוש הפגום, המופסד והמקולקל. קידוש הלזריות הזאת הולך ומתפתח מהשלב של ההמרה, לאחר שכל המהלכים השבתאיים נכשלים במציאות ההיסטורית ומגיעים בתוך מספר חודשים לכלל מבוי סתום. כלומר, הם נכשלים ברמת המציאות החיצונית, ומכאן שתרדעת הכישלון

ההכחשה וההדחקה, הצנזורה וההתנגדות למחקרי שלום ולמסקנות המשתלשלות מהם. אתה רואה שיצירתו של שלום עצמה נחשבה כיצירה ניאוו-שבתאית בידי דוברים מסוימים. האשימו אותו כמעט בהשחתת הנוער, דיברו נגדו כמעט בנימה אנטי סוקרטית כזאת. שלום חושף את העוצמה המדהימה של המחתרת השבתאית - לא רק בגילויים האלה של המאמינים שהמירו דתם לאיסלאם ולנצרות, אלה שכאילו יצאו מכלל ישראל, ועליהם ניתן היה לומר שלום עליכם, שילכו לכל הרוחות ושיעזבו אותנו בשקט. אבל המפעל של שלום היה מדהים בהקפו ובעמקותו והיה בו חומר נפץ, משום שחשף את העוצמה של המחתרת השבתאית בתוך המרכזים של היהדות הרבנית, בקרבה לדמויות כגון הרמח"ל, שהיום הוא גיבור תרבות של בני עקיבא, והיועץ המשפטי לממשלה מצטט אותו בכל הזדמנות אפשרית, ובלב הגותו של רבי יהונתן אייבשיץ, שאם אתה הולך לכיכר השבת בגאולה לפני סוכות, אתה רואה פוסטרים שלו לקישוט הסוכה.

יוסי: רמח"ל אם אני לא טועה הוא גם גיבור של ישעיהו לייבוביץ?

אלי: אכן כן, והדברים טעונים מאוד, משום שלייבוביץ ראה בכל הקבלה בכלל ובמיסטיקה המשיחית בפרט ועוד יותר מזה בשבתאות, אוסף בוקי סריקי אלילי ומסוכן, מערכת של גרוטאות פגאניות, שחדרה אל חיק קודש הקודשים, והוא כתב לשלום דברים קשים מאוד, אוסף של גינויים והתוויות שליליות על הקבלה.

יוסי: אולי תרחיב קצת לגבי לייבוביץ - איך אתה רואה אותו בהקשר הזה?

אלי: העיסוק שלי בלייבוביץ כאן הוא מצומצם ומתבטא רק בפרק האחרון. למעשה, השיח הישראלי על השבתאות הלך לכיוונים נחרצים, וכמו כל דבר בציבוריות הישראלית, הוא טבע בביצת הפוליטיקה. מתוך כך פותח מהלך, שנקודת ההתחלה שלו בהגותו של לייבוביץ, שכל מה שאינו מוצא חן בעיני הדובר, החל מגבינה צהובה בסופרמרקט וכלה בגוש אמונים, מסווג מיד כשבתאי, בליווי צווחות גוועלד והצילו מינים עליך ישראל.

עכשיו, רחמנות וכפרת עוונות על השבתאות. זאת אומרת, היא אכן עסקה במגוון של ריטואלים מיניים, אבל היא אינה

אחראית לכל התופעות הרעות והמסוכנות בעולם הזה. מה שקרה, זו סטיגמטיזציה של הימין הדתי בישראל, במיוחד של גוש אמונים, כשבתאי. זו ירושתו של לייבוביץ לשמאל הישראלי, הנוהג להנחית את התווית משיחי ושבתאי על כל מה שאינו הולם את השקפת עולמו.

כאשר אתה בודק את המקורות השבתאיים עצמם, אתה מוצא שבתפריט הגאולה של נתן העזתי, שהשווה להצהרת בלפור, כלומר באגרתו לרפאל יוסף, נגיד יהודי מצרים, הנדיב הידוע, הרוטשילד של התקופה בקהיר, הוא משרטט לו תסריט ישועה, שאין בינו ובין מיליטריוז מיליטנטי ולא כלום. משום שהוא כותב שם בפירוש: דע לך שבתוך שנה וקצת חודשים, הכתר יעבור מראש השולטן לשבתי צבי, וזאת מכוח שירות ותשבחות שישימע לפניו, בלי ידיים כלל. כלומר בלי מלחמה, בלי שום עימות צבאי, ללא אלימות. לבוא ולטעון עתה, שנתן העזתי הוא אידיאולוג של מיליטריוז פשיסטי, הרי זה מופרך לחלוטין.

יוסי: הנקודה ברורה.

אלי: עכשיו, אם אתה לוקח מן העבר השני את השלב הפראנקיסטי האחרון, הרי שאין כמוהו בתולדות ישראל בפראות שבו - אין לך דמות שאפשר לקרוא לה קדם-פשיסטית, טוטליטרית ורודנית, מיליטריסטית, שואפת מלחמות עד כדי תשוקה לדם, כיעקב פראנק. ומכאן שלכאורה, פראנק יכול היה לשרת את הטיעון הלייבוביצי בצורה פנטסטית.

אלא שיעקב פראנק לא נכנס לתוך החוזה שתפר לייבוביץ על השבתאות ועל גוש אמונים, משום שאת יעקב פראנק הארץ הקדושה הזאת לא עניינה יתר על המדה. יעקב פראנק בחזונו רצה לכבוש את העולם דרך המלכות הפולנית, שאותה חמד בכל מאורו. ולכן, המשוואה הזאת של לייבוביץ - גוש אמונים=שבתאות - פשוט לא עובדת.

לעומת זאת, מה שניסיתי להציג בפרק האחרון של הספר זו השוואה על מישור אחר: בין השבתאות כמוקד היסטורי של עבריינות מינית, אולי המכרעת ביותר, מרתף הסודות המיניים, התת-מודע הסקסואלי של היהדות, לבין תופעות של עבריינות מינית בישראל. עשיתי את ההשוואה הזאת לא מתוך יצירת זיקת שוויון מוחלטת, להגיד אחד שווה לאחד, אלא כדי להצביע על מערך של זיקות.

יוסי: להראות את הבעייתיות שבהתייחסות

של החברה.

אלי: בדיוק. ההשוואה הזאת עוררה צווחות איזמות. משום שכנראה בשיח הישראלי מותר לבוא ולהגיד כל מיני דברים, גוש אמונים=שבתאים, 'משיחיסטים', הצילו! אבל לבוא ולהגיד שיש איזה זיקה של דמיון בין המוקד ההיסטורי הזה של עבריינות מינית לבין תופעות שאתה קורא עליהן כל יום בעמוד האחרון של 'ידיעות' -

יוסי: שאתה לא קורא עליהן -

אלי: ושברוב המקרים אתה באמת לא קורא עליהן. לבוא ולטעון טענה כזאת זה אסור, זה שבירת איזה טאבו נוראי ואנשים אמרו - אוי ואבוי מה עשית. ככה לומר עלינו, דתיים נאורים בישראל, שאנחנו חוטאים לעיתים בגילוי עריות? מילא, כציטוט של ידיעה חדשותית על התעללות מינית בבני-ברק, אבל לומר שניתן להעמיד את זה בהשוואה לשבתאות? זה לא. היה אפילו מבקר אחד שהאשים אותי בכיצוע מעשה מגונה בשבתי צבי. הרי לא טענתי שזאת חוקה של הדתיים בלבד, אלא הבאתי מערך השוואתי בין שתי תופעות חברתיות: בישראל מהעבר האחד, ובפזורה היהודית-ספרדית באימפריה העות'מאנית מצד שני, וניסיתי לראות זיקות אפשריות בין שתי החברות המתנהלות על פי קוד הלכתי.

יוסי: אני לא יכול שלא להתייחס להערה המאוד מעניינת בעמ' 300: "מאות שנים לאחר הפרשה השבתאית יאובחן צעיר יהודי ברלינאי בשם גרהרד שולם כלוקה בסעיף נפשי דומה ומתוך כך ישתחרר מעבודות הצבא הגרמני ... ולאחר שאושפו למשך קיץ 1917 במחלקת העצבים של בית חולים צבאי. אפשר כי בפרשת ההתחזות וההשתגעות נזרעו זרעי מחקר השבתאות המשמעותי ביותר של המאה ה-20 כמתוך אהדה נפשית למשיח כסיל, לנביא שאובחן כנער חולה דמיונות ולבשורת הרמאות הקדושה וסוד הקיום בדו-הפרצופים". תוכל להתייחס?

אלי: צריך אולי לנסות להבדיל בין שלושה אירועים של אשפוז על רקע פסיכיאטרי. האירוע הראשון הוא חקירתו של נתן העזתי בפני רבני ונציה. בתקופת הנדודים שלו, אחרי שהבשורה נכשלה, מועדי הגאולה הופרכו, שבתי צבי המיר את דתו ולנתן יש עוד איזו תקופה מרוטה וסחופה בדרכים, שבה הוא דוחף ומריץ את הבשורה שלו

של שלום הוא בין היתר אוסף של קטעי עיתונות ומאמרים. כשאתה כותב עכשיו את הספר ומכניס בו פרק שלם של עיתונאות באחריתו, אתה קולט תגובות ביקורתיות מהכיוון העיוני האקדמי, שמה פתאום אתה כותב על זה 'כתיבה עיתונאית', כאילו שיש בכך איזה דבר מה ירוד ונחות רק בגלל שפרסמת אלף מאמרים בעיתונים. אז מותר להזכיר שחלק מן הנתונים ההיסטוריים על



גרשם שלום, שויץ 1913

שבתי צבי נובעים למעשה ממקורות עיתונאיים מובהקים.

יוסי: נקודה נוספת לגבי הרצל: למעשה הרצל מאוד רצה להשתלב בחברה הגויית אבל הרגיש דחוי. אתה דיברת קודם על הדחויים.

אלי: נכון. גם התשוקה הזאת להשתלב בחברה הכללית ובמיוחד באריסטוקרטיה שלה בולטת בשתי התופעות.

יוסי: בחברה הגברית - אלי: האריסטוקרטיה. זאת אומרת, שבתי צבי, עוד הרבה לפני ההמרה שלו, כאשר הוא מוכרז למשיח בארץ ישראל ונוסע בציר של עזה ירושלים, עולה על סוס, לבוש בגדים ירוקים - ועושה בכך שימוש בסמלי האריסטוקרטיה העות'מאנית שנאסרו על היהודים; כלומר לשבתי צבי היה מניע תת-מודע, עוד לפני שתומך בידי המאורעות ההיסטוריים, להשתלב באריסטוקרטיה העות'מאנית. וכל מערך הדימויים שלו לגבי מה זה השליט העולמי, מה משמעותו בפועל,

שלבנימין היתה משיכה גדולה לנושאים הכרוכים בניהיליזם. דמותו של בנימין נתפסה בתודעתו של שלום כדמות משיחית, נערצת אך אובדנית, ואכן כשנפגשתי עם אלמנתו של שלום, הגב' פניה שלום המנוחה, היא תיארה את בנימין כדמות המהמר הבלתי אמין, שהרי כל העת היתה תקווה שבנימין יבוא לירושלים וילמד כאן ולשם כך ניסו לגייס לו מענקים ותמיכות, שאבדו בתוהו של נדודיו והימוריו.

מן העבר השני, שלום הוא הדמות האחרת יותר, של החוקר הסולידי, המפרש את הדברים; ודווקא הוא, שהימר הימור אידיאולוגי ציוני קודח ואובדני לכאורה, על הגירה לפלשתינה, הצליח לבסוף לשרוד, לעומת הביוגרפיה הטרגית של בנימין, שנותר מחובר בקשר סופני עם מרכזי התרבות האירופאית.

יוסי: האם לדעתך ניתן לראות את העניין המיני, הסוגייה המינית, גם אצל הרצל, ולנסות להשוות - אם יש בכלל מקום להשוואה - לשבתי צבי?

אלי: באלטנוילנד של הרצל יש קטע מאוד מרשים, שבו הגיבור הולך לאופרה עם חבריו, שם מציגים הצגה על שבתי צבי. מתוך כך מופיעה התייחסות מורכבת לדמותו של שבתי צבי, כספק שרלטן ומתחזה, ספק בעל חזון נועז.

יוסי: הוא הכיר היטב את דמותו של שבתי צבי?

אלי: אני חושב שכן, שנמשך אליו, כלומר, מבעד להרבה יצירות שהתגלגלו בספרות האירופאית על דמותו של שבתי צבי. נקודת דמיון שנייה, שעניינה אותי מאוד, היא העניין העיתונאי. אני רואה את השבתאות בין היתר גם כתופעה עיתונאית, כלומר, גם שבתי צבי הוא דמות סנסציונית, ואני לא המצאתי את הסנסציוניות של הדמות. וגם לא את העובדה ששנת הגאולה הגדולה - שנת 1666 - מדווחת בהרחבה כחלק מעלייתה של העיתונות המאוירת ועלוני חדשות נוצריים באירופה. כלומר, שבתי צבי הוא דמות מעניינת מבחינת תולדות העיתונות האירופית, ושלום ידע להשתמש בזה היטב.

לפעמים שוכחים שהרצל שהמציא את מדינת היהודים היה עיתונאי ושוולטר בנימין היה כתב תרבות פרי לאנסר, והספר **עוד דבר**

בהיבא במסעו בקרב שארית נאמניו בקהילות. וכך הוא מגיע לאיטליה, מנסה לעשות שם תיקון מסתורי מאגי ליד מושב האפיפיור, עם מגילה סודית שהוא מטמין בנהר ברומא, תיקון שמושפע אגב ממהלך קודם של שלמה מולכו. מכל מקום, בשלב מסוים של השליחות האיטלקית, שהיתה מעין יוזמת גרילה משיחית, או מהלך של טרור מאגי בעומק קווי האויב, נתן הובא לביורור בפני בית הדין של רבני ונציה. בית הדין הכבוד לא יודע בדיוק מה לעשות איתו. מצד אחד צוותות של ציירי השבתאים בנוסח ששפורטש - תחתכו אותו לחתיכות, תשלחו את גופתו בכל הקהילות, תנו את בשרו כמאכל לסיטרא אחרא וכיוצא באלה פנטזיות קביבליות. מצד שני, בפועל, הם לא מסוגלים לפעולה אלימה ממש כנגד נתן העזתי, ואז הם מוציאים עליו חוות דעת פסיכיאטרית - דיאגנוזה: הם כותבים שקרה לו חולי מחולי 'הפסד הדמיון' של בני הנעורים. כלומר, מוכשר אך מופרע. זאת נקודה אחת של אשפוז על רקע פסיכיאטרי - נתן העזתי מול ועדת בית הדין של רבני ונציה.

הנקודה השנייה היא לוצטו, שבשלב מאוחר יותר, במה שניתן לכנות קבלה יצירתית אוונגרדיסטית, ניאו-שבתאית, נתפס בידי שלוחי בית דין של אותו ממסד רבני ונציה, ומוצאים אצלו כלים חשודים: תער לגילוח הזקן, נרות שחורים וכו'. על רקע זה ומתוך חשש מגילוי המיסטיים השופעים, מאבחנים גם אותו כפסיכי, החשוד במאגיה שחורה.

הנקודה השלישית היא גרשם שלום. בנעוריו הברלינאיים הוא פיתח איזה רומן רוחני מוזר ומעניין עם וולטר בנימין, שהיה גדול ממנו קצת בשנים, ואו, כשנקראו וזומנו לעבודת הצבא, בנימין, שכבר הצליח להשתמש מהטורח הזה שלא היה לפי רוחו, לימד את שלום כל מיני פטנטים: איך להוציא פטור וכו'.

יוסי: בוא נתייחס רגע לגרשם שלום ולוולטר בנימין. מה היה טיב מערכת היחסים ביניהם?

אלי: אפשר אולי לדבר על רעות עמוקה, אינטימית וטעונה מאוד, שהיו בה ממדים מסוימים של זיקה הומו ארוטית, ואלה נרמזים בספרו של שלום **סיפורת של ידידות**.

מה שמעניין, מכל מקום, לגבי הפרשה השבתאית, הוא - שהידידות בציר וולטר בנימין ושלום משכה את שלום לכיוון השבתאי, והיתה אולי הגירוי והמניע הראשון שכיוון אותו לעניינים כאלה, משום



דיקון דמינוי של המשיח היהודי שהומלך בידי נתן העזתי כמפקד עשרת השבטים

זאת אומרת, שתי התבניות שאתה רואה בדמות של הקורבן המיני, התבנית האחת שאני קורא לה 'הדפוס החוזר', כלומר עוד פעם התמסרות, שוב לאיזו דמות כוחנית, והדמות הכוחנית ששבת צבי כביכול התמסר לה במהלך האונס התיאולוגי היתה לשולטן. ובמקביל, 'הדפוס המהפך'. הספר **גוי של חב"ד**, שיצא עכשיו, חושף פרשה מצונזרת בנוגע לבנו של המייסד, שהמיר דתו לנצרות; ייתכן שבאמת יש כאן איזשהו דפוס תבנית, שבו הדמויות של החריגים נמשכות גם לדת האחרת וגם לאשה האחרת ומפתחות במקביל תחושת ייעוד משיחית.

ואם אתה חושב במקביל על הרצל במושגים של דמות משיחית, אתה רואה שגם כאן נקלעו הבנים לאותה בועה של המרות דת, התאבדויות ואשפוזים נפשיים, כך שיש כאן כנראה איזו דמות ארכיטיפית, שאפשר למצוא לה הרבה תקבולות לאורך ההיסטוריה.

יוסי: תודה רבה.

התמונות ברב-השיה לקוחות מספרו של אלי שי **משיח של גילוי עריות**.

אסף שטיקל הוא תלמידו של פרופ' ש. גיורא שוהם.

אלי: כשאנחנו למדנו את הפרק הזה של המשיחיות השבתאית, היה נדמה לנו שאנחנו לומדים פרק בהיסטוריה. ופתאום בסוף המאה ה-20, אתה פותח טלוויזיה ורואה את טקס ההכתרה של הרבי מלובוביץ'. ולא רק זה... אתה נוסע ברחובות ואתה רואה כתובת כמו "ברוך אתה אדוננו מלכנו, מלך המשיח". אחת הבעיות המהותיות של השושלת החב"דית היא בכך שהגיעה לנקודת השיא והסוף שלה, בלי יורש זכרי. הדרך היחידה לפתור את הבעייתיות הזאת היתה באמצעות הכרזה על משיחתו של האדמו"ר המנוח. ברגע שהחסידים הכריזו על משיחתו, הם חילצו אותו מאימת המוות והפכו אותו לנצחי. בשתי התנועות המשיחיות, השבתאית והחב"דית, אתה רואה את הבעיה של הפקת הצאצא. שבת צבי התקשה מאוד בשני הזיווגים הראשונים שלו, בכל הכרוך במין או בפריזון, והתגרש מנשותיו לאחר שלא נגע בהן. הזיווג השלישי היה זיווג בעייתי, לדמות של פרוצה שכנראה נמשך אליה משום ששחזרה בתודעתו את הדמות של המתעלל המיני, ובמקביל, כיתומת הפרעות בפולין, שהפכה ליצאנית נודדת, היתה בעצמה קורבן מיני.

מקביל למערך דימויים של ילד שגדל בישראל ואומר - השליט של העולם זה נשיא ארצות הברית. לגביו, השליט העולמי זה השולטן, לכן הוא צריך לחקות את סממני השררה של החצר העות'מאנית כדי להפוך לשליט העולמי; וכשהוא נכשל, והוא מוצא את עצמו נכנס על כורחו לתוך החצר העות'מאנית, הרי שגם זה מבחינתו איזשהו מהלך טקטי. הוא אומר: אוקיי, נכשלתי, אבל עכשיו אני בתוך הארמון. ולאיפה הוא הולך בתוך הארמון? על פי האגדות שמסתובבות בקרב מאמיניו, הוא ניגש היישר לחדר המיטות של השולטן. ואיך הוא הולך לשם, על פי אותן אגדות? בצורת עמוד של אש. כלומר יש לך איזה יסוד זכרי באגדות.

יוסי: נקודה כמעט אחרונה. אילו השפעות מאוחרות של השבתאות ניתן לראות כיום?

אלי: ניקח למשל את המשבר הישראלי הנוכחי שמתפתח בין היהדות לאיסלאם, סביב הר הבית. אני חושב, שמעט אנשים, שערים להתפתחות הזאת, מודעים לכך שהר הבית מהווה לפי התפיסה הקבלית גם חדר המיטות של האלוהות וגם נקודת הציון של אברי המין הזכרי והנקבי באלוהות. תקבולת קיימת בין המפה האנטומית והגינקולוגית של הדמות הנקבית, לבין המפה הפולחנית, כאשר הנקודה המהותית ביותר היא הנקודה שעליה ממוקמים המסגדים של הר הבית. זאת אומרת, שהנושא הסקסואלי, שעומד מאחורי העניין המשיחי, הוא נושא בהחלט רלוונטי.

הצירוף הזה של משיחיות, מיסטיקה ומיניויות, הוא מאוד עדכני על רקע צמיחת ההתעניינות בטנטרה למשל. כמובן שאין השפעות ישירות בציר טנטרה-שבתאות, אבל יש קרבה תופעתית. בשני המקרים מדובר בהפרת חוקים. נקודה נוספת היא - עליית המודעות לדמות של הקורבן המיני, תופעה שבפרק האחרון מודגשת מאוד.

אי אפשר היה לנסות להבין את הדמות של שבת צבי בלי התובנות של היום לגבי מה זה קורבן מיני. כיוצא בזה העניין בתופעות של התגלויות, ותופעות על-טבעיות, שכאן אתה רואה מין פרמטר של קפיצה בקטע השבתאי, כלומר פריחה עצומה בתופעות של דיבורים, מגידים, ואלו כמעט תופעות שמשיקות לשבתאות. והנה, במצב הישראלי הנוכחי, שפע גדול בתופעות של תקשור, שמקבילות במדה לא מעטה לתופעת המגידים בקבלה.

יוסי: ותופעת חב"ד, והמשיח שלהם?



## מוספים, ספרים, אירועים

## שאלה לממשלה

ממשלת ישראל נוהגת לפרסם בעיתונות מודעות אבל על קרבנות הטרור בוז הלשון: "ראש הממשלה, ממשלת ישראל, והעם בישראל אבלים על מותם של - - - - הי"ד אשר נרצחו בפיגוע חבלני נפשע בידי טרוריסטים פלסטינים בני עוולה, ומשתתפת באבלן הכבד של המשפחות".

ושאלתי היא: מדוע לא יפרסמו ראש הממשלה, הממשלה והעם בישראל, מודעות אבל בנוסח דומה גם על מותם של אזרחים ישראלים שנטלו את חייהם בידיהם, עקב המצוקה הכלכלית שלה אחראית הממשלה?

זאת ועוד: אף שיותר אזרחים מצאו את מותם בשל המצוקה הכלכלית מאשר מטילי הקסאם, שטרם גרמו שריטה לאיש (תושבי שדרות עצמם אומרים שהם חרדים יותר מהמצב הכלכלי מאשר מטילים אלה), הממשלה לא עושה שום דבר ממשי בעניין הכלכלי, אבל מבובות מיליונים, לשווא, בפשיטות טנקים לרצועת עזה, וגם הורגת שם חפים מפשע.

## על קצה המזלג

מיצירת המופת הקלאסית הגדולה **גרנגטואה ופנטגוראל** מאת פרנסואה רבלה (1483-1553), הרואה עתה לראשונה בשלמותה אור בעברית, בתרגומו הנהדר של עידו בסוק (הוצאת דביר והמועצה לתרגומי מופת, שני כרכים, ארבעה ספרים, 854 עמ', 2003, בלוויית אירורים מאת גוסטב דורה), אוכל רק להטעים את הקוראים על קצה המזלג. הערכה מפורטת ומלאה היא בכל מקרה עניין למומחים, ובאמת, הספר מלווה בשלושה מבואות: מאת המתרגם ("תרגום היסטורי או תרגום ארכיאולוגי?"), מאת פרופ' אילנה זינגר ("קווים לדמותו

הספרותית של רבלה"), ומאת ד"ר נדין קרפטי-צור ("גבולותיו של הומניסט פרוע") המספקים את הרקע הנאות לכניסה לעולמה של יצירה מורכבת זו, בנוסף למנגנון הערות מפורט, שסיפק המתרגם ושהוא מחקר בפני עצמו, שבלעדיו עלול הקורא להחמיץ הרבה. כמה מילות הקדמה בכל זאת דרושות כאן, ואני בוחר להסתייע בעדות מקצועית נוספת, מאמרה של ד"ר לנה שילוני על הספר ותרגומו "בארץ הענקים ובממלכת המילים" ('הארץ', תרבות וספרות, 2.5.03).

שילוני כותבת כי התרגום השלם לעברית של יצירת פרנסואה רבלה, הוא חג לשפה העברית ולתרבותה. "עידו בסוק המתרגם-היוצר עשה מעשה שלא ייאמן: הוא נטל יצירה קלאסית מן המאה ה-16, תערובת של סאטירה ברוח הרנסנס ההומניסטי, עם מעשיות פרועות בהשראת ימי הביניים, כתובה בשפה שצרפתי בן זמננו מתקשה להבינה, גדושה רמזים להווי רחוק ואזוטרי, והפך אותה ליצירה עברית חיה ונושמת, בועטת ומצחיקה, מתוחכמת וגסה, כפי שהיתה כמעט במקורה לפני חמש מאות שנה. התרגום רב-ההמצאות מצליח 'לגיידי' את רבלה. המתרגם הנהגה למצוא שווי ערך בעברית להשתוללותו הלשונית של רבלה, למשחקי המילים, לרשימות הפארודיות, לשמות המצחיקים ולגסויות האינסופיות, והנאתם הכפולה - של רבלה ושל המתרגם - מדביקה את הקורא המשתאה ומשתעשע".

היא מציינת בהמשך, כי על רבלה עצמו לא ידוע הרבה. שני הספרים הראשונים ראו אור בליון שהיתה אז, בשנת 1534, מרכז הומניסטי ספרותי. בספרים אלה עומדים במרכז סיפורים גרוטסקיים על שני הענקים ("גרנגטואה הגדול", האב, ו"פנטגוראל מלך הצמאנים", הבן), שדמויותיהם שאובות מהמסורת הצרפתית העממית. כעבור עשר שנים הופיעו שני הספרים הנוספים. בספר השלישי יוצא

חברו של פנטגוראל, פנורז' הערמומי, לבקש תשובה לשאלה האם עליו להתחתן, ומציג את שאלתו לדמויות רבות, שונות ומשונות. בספר הרביעי עורכים השניים מסע לאיים דמיוניים המייצגים מגוון של אפשרויות קיום אנושיות. רבלה היה רופא ואיש כנסייה וכוהן נותר עד סוף ימיו, אף שהקריירה שלו היתה חריגה למדי, ובכתיבתו היה אחד ממבקריה החריפים של הכנסייה והאקדמיה, וספריו גם הוחרמו לא אחת בידי השתיים. מה שברור, לדבריה, הוא רצונו של רבלה לשחרר את האדם מכבלי הסכולסטיקה של ימי הביניים ולהציע אידיאל של חיים טובים יותר. האוטופיה של רבלה מתגשמת במנזר תלם, אותו מקים גרגנטואה, והעומד בניגוד קוטבי למנזרים דתיים של זמנו: "בתלם לא תהיה עוד הפרדה בין המינים, גברים ונשים יבלו בצוותא בנעימים וכלל יחיד יהיה נר לרגליהם - עשה מה שברצונך".

אין ספק, לדעתי, שחלק גדול מן ההנאה של הקורא העברי בימינו טמונה בעושר ההמצאה וההברקה של התרגום. ואין זה מקרה, שכן הכלל הראשון ב"פואטיקת התרגום" שקבע לו בסוק אומר: "על המתרגם ליהנות מעבודת התרגום באותו אופן שהסופר הנהגה מכתבת היצירה, ושעל הנאה זו להיות ניכרת" (י"ג). בסוק מוסיף שם וקובע, כי בעצם "הקורא מקבל כאן שני טקסטים: תרגום ומערך הערות. התרגום משתולל ואילו הערות מדויקות". זוהי, אמנם, מעין סדנת מתרגם. מוסבר בה מהו הטקסט האמיתי ומהי הטרנספורמציה התרגומית שהוא עובר.

ואכן, דומה שבכך מסייע לו הטקסט המקורי עצמו. כפי שמעירה בהקדמתה פרופ' זינגר, שמות גיבורים רבים ביצירה הם "שמות משמעותיים", הקשורים לתאוות אוראליות - אכילה, שתייה ומין - מה שמאפשר למתרגם להשתעשע לא מעט ביצירת מקבילות עבריות לשמות אלה. למשל Grandgousier, אביו

של גרגנטואה, שמשמעות שמו, וכך הוא מתורגם, היא "גדלוע" (בעל-לוע-גדול); או אשתו Gargamelle שמשמעות שמה "גרוניתא" (אשה-גרון); או גרגנטואה Gargantua שמשמעותו "גרגרן" (ובתרגום מילולי: "גרגרן אתה"; שכן מיד כשנולד פצח פיו בדרישה "לשתות!" וראה להלן); ואשתו Badebec שמשמעותו "פעורת-פה", או "שגל-פה"; ופנטגרואל Pantagruel שמשמעו "צמא-כל" או "צמאן" וכן רבים



נוספים, למשל הנזיר "ז'ן קצצרים" - "הקוצץ בצרים", שמובטח לכם שלא תשכחו את שמו, המציעים למתרגם כר נרחב להתגדר בו. נפנה עתה לכמה דוגמאות מן הספר הראשון - "חיינו מעוררי הפלצות של גרגנטואה הגדול אבי פנטגרואל" - (ואכן, יש משהו מפלצתי בממדיו ובסגולותיו של גיבורו), שרק הן יכולות להטעימנו את טעמו הממשי של הטקסט:

תחילה יש לומר, כי גרגנטואה "נישא אחד עשר חודש בבטן אמו" ("הריונו של נשים עשוי להימשך כזמן הזה ואף למעלה מכך, במיוחד בעת שהעובר פרי הילולים של ממש הוא, או אישיות אשר מעפלים גדולים נכונו לה" - מלמדנו רבלה); הוא נולד "דרך האוון", ומרגע שיצא לאוויר העולם, פצח פיו ודרש "לשתות, לשתות, לשתות!"; כשאחוזו את גרגמלה צירים וכרעה ללדת, ביקש גרגנוזיה, בעלה, לזרזה בלידתה. עקב כך מתפתחים ביניהם חילופי הדברים הבאים, שאפשר אולי לשמוע כמותם גם בחדרי לידה בימינו:

"גיבורה כמו כבשה!" עודד אותה. "כואי תיפטרי מזה ונעשה מהר עוד אחד."  
 "אה, באמת!" אמרה, "כמה קל לכם הגברים, לדבר כך! נו טוב, אני אעשה מאמץ אם זה מה שאתה רוצה,

רק הלואי שהיית חותך אותי!"  
 "את מה?"

"בחייד!" אמרה, "אתה הרי גבר בגברים! אתה מבין אותי?"

"את האיבר שלי?" אמר. "חזיו ורעם! אם זה מה שירגיע אותך, תביאי סכין ונגמור את העניין."

"אוי!" אמרה, "יסלה לי אלוהים. סתם ככה אמרתי את זה, אל תשים לב למה שאני מקשקשת. רק שאני אצטרך עוד לסבול הרבה, שככה יעזור לי אלוהים, והכול באשמת האיבר שלך ובשביל התענוגות שלך" (עמ' 31).

הלידה עצמה היתה מסובכת בשל זלילת מעיים גסה שזללה גרגמלה קודם לכן, ושגרמה לה שלשולים תחילה ועצירות אחר כך. סופו של דבר שילדה את תינוקה "דרך האוון":

אך נולד, לא קרא כמו שאר העוללים: "מא! מא!", אלא הצטעק בקול גדול: "לשתות! לשתות! לשתות!" משל הזמין את כל העולם להסב עימו לשתיה וכה נישא קולו ברמה עד כי הגיע עד קצווי מחוזות שיתיון ומשתית.

חוששני כי אינכם מאמינים שלידה כה מופלאה אכן קרתה. היינו הך לי... כלום יש במעשה שכזה דבר מה הנוגד לחוק ולתבונה, סותר את התבונה ואת כתבי הקודש? לדידי איני מוצא דבר במקרא המנוגד לו.

ואם כה היה רצון אלוהים, כלום תרהיבו עוז לטעון שאין לאל ידו לעשות זאת?!... אם יעלה רצון מלפניו, יילדו כל הנשים מעתה ואילך את ילדיהן דרך האוון.

בכחוס - כלום לא צואצא מירכו של יופיטר?  
 ורקוטיאד - הכי לא נולד מעקב אמו?

ומינרוה - האם לא זינקה ממוחו של יופיטר, דרך אחונו?

ואדוניס - שמא לא הנץ מקליפה של עץ המור?  
 וקסטור ופולוקס - מקליפת ביצה שלדה הטילה ודגרה עליה? (עמ' 35).

הארכתי קצת במובאה זו על מנת להראות את רוחב הדעת של המחבר, את כושר ההמצאה של המתרגם, ואת מנגנון ההערות העשיר של התרגום: "לידה דרך האוון" היא כמוכן לגלוג על הנס האלוהי; "שיתיון ומשתית", הם "שמות מחוזות סמוכים למקום הולדתו של רבלה שבהגיתם המקומית דומים לנטיות הפועל 'שתה' (boire) בצרפתית", כפי שמוסבר שם באחת ההערות. הערות רבות נוספות מלוות פיסקה זו, כאשר כל שם ומושג מוסברים ומוערים בצורה שמעשירה את הקריאה.

אפשר להמשיך ולצטט כך מכל עמוד כמעט. למשל, לפי גירסה אחת "שבועה עשר אלף תשע מאות ושלוש עשרה פרות הוחרמו לצורך הנקתו הסדירה" של הרך הנולד. לפי גירסה אחרת "טענו מלומדים מבית מדרשו של דונס

סקוטוס [1270-1308 סכולסטיקן שנחשב מופת של ערפול], כי אמו היניקתהו, וכי יכלה לסחוט מדדיה אלף ארבע מאות ושתיים חביות ענק בנות אלפיים שבע מאות ליטר כל אחת ועוד תשע קדרות חלב בכל פעם." בין שתי הגירסאות נתעוררה מחלוקת וטענה זו הוכרזה "שערורייה דדית" (עמ' 37). עיון בהערות מראה שם באיזו דרך יפה הגיע בסוק להברקה תרגומית זו, שאינה אלא אחת מרבות בספר. הקיצור, היה זה תינוק "טוב מראה, ולו שמונה עשר סנטרים כמעט. ממעט היה לבכות, אולם חירבן בכל רגע, שכן ישבן עתיר ליחות היה לו להפליא וקול ישבנו מפוצץ והולך בבריטון עז". אך גדל מעט, כבר שלח ידיים לכל עבר:

האשמאי הקטן הזה היה ממזמז תמיד את אומנותיו. הופך בהן והופך בהן שהכול בהן. וכבר החל מנסה עליהן את חרב הפיפיות שלו, שהאומנות היו מקשטות מדי יום בזרים ובסרטים נאים. מכלות היו את זמנן בעידונה ובליטופה בין אצבעותיהן כאילו היה עלי במכתש. ואחר כך מתפוצצות מצחוק משהיתה החרב מתלהטת ומזדקפת... האחת כינתה אותה מגופת חבית שלי, חברתה זמורת זהב שלי, האחרת מסתם-חחור שלי, מחורר שלי, מקדח שלי, עלסוסון שלי, נקניקון אדמון שלי... (עמ' 51).

וכל זאת, כאמור, על קצה קצהו של מזלג.

## שני כנסים, שתי שאלות

לשני כנסים באוניברסיטת תל-אביב שמתי פעמי בשבוע האחרון של חודש אפריל. האחד נושא היה "חנה ארנדט - חצי מאה של פולמוס", והשני ספרם המשותף של אריאלה אזולאי ועדי אופיר **ימים רעים - בין אסון לאוטופיה** (הוצאת רסלינג). לא ניהלתי רישום מדויק של הדברים, ובכל זאת, מפאת חשיבותם, אני רוצה לציין כאן כמה נקודות מתוכם, וגם לרשום שתי שאלות שעלו בדעתי במהלכם.

בכנס הראשון שרטט המנחה, פרופ' משה צוקרמן, ראשי פרקים לדמותה ולהגותה של ארנדט: חנה ארנדט נחשבת למי שחוללה מהפכה, שהרגיזה את השמאל המרקסיסטי, בכך שהעניקה פרימאט לחשיבות הפוליטי על פני החברתי; היא זו שהכניסה לדיון את מושג הטוטליטריות וכינסה (בספרה הידוע על מקורותיה) תחת גג אחד את הפשיזם, הקומוניזם, הנאציזם והסטליניזם; בספרה על משפט אייכמן טבעה את מושג הבנליות של הרוע - לפיו מספיק להיות בורג במערכת (לא צריך להיות מפלצת דווקא) כדי להשתלב ברע

על ידי צה"ל באמצעות הדיבורים על שיקולים "הומניטריים", באמצעות "יחידות הומניטריות" שהצבא הקים, וכן באמצעות קשר עם "ארגונים הומניטריים בינלאומיים", שלדעתה משתפים בכך פעולה עם הכיבוש. המסקנה האירונית של סרטה היא: "אין רעב בפלסטין וגם לא יהיה..." הרעב, לדבריה, הוא האירוע שלא היה, הוא האסון הבלתי נראה המתרחש יום יום בשטחים.

אריאלה אזולאי מנסחת את דבריה המהוקצעים בלשון הדימויים הפוסטמודרנית, אולם, גם היא נמנעת מלומר מפורשות מהי המסקנה החד משמעית העולה מהם. היא אמנם השוותה בין "ההומניטריים" לבין "הסרבנים", ואמרה כי "ההומניטריים" ממשיכים לשרת (כדי להקל על האוכלוסייה הכבושה, המחסומים וכדומה, לטענתם) בעוד "הסרבנים" מסרבים, וברור להיכן נוטה דעתה. אבל האם באמת זה אותו דבר כשמדובר במוזן, בגדים, תרופות? האם הסיוע ההומניטרי רע מעיקרו ומוטב שלא יוגש כלל (בבחינת ככל שירע כן ייטב)? ואם זו אכן דעתה, האם היא מוכנה לומר אותה בגלוי לארגונים כמו "תעאיוש" (ארגון יהודי-פלסטיני המארגן מדי פעם גם משלחות סיוע לשטחים), או לערביי ישראל המגישים סיוע כזה לאחיהם בשטחים? תשובה מפורשת לא שמעת.

סיפור "נכבה" ציוני?

יש בעיה מתמשכת עם סקירת ספרים במוספי הספרות. איני מקנא במבקרים שצריכים לסקור ספר או שניים בשבוע, ב-300 מילה. כך, למשל, את מחצית רשימתו על ספרו החדש של אלי שרייבר (חתולי) **מותק** (ידיעות אחרונות, ספרי חמד; סדרת פרוזה בעריכת עליזה ציגלר, 278 עמ', 2003) מבזבז יורם מלצר (מעריב 11.04.03). על זיכרונות מספרים קודמים של המתבר, ורק את המעט שנותר הוא מקדיש לספר החדש. על ספר זה הוא כותב: "הסיפור הקצבי והמצחיק, הכתוב בלשון רעננה, טבעית ויצירתית, איננו דן רק בבעיה אישית היפותטית, ואפילו לא בשאלת המשיחיות המאיימת פעם נוספת לגרום לעם ישראל שטף דם במוח, הדיון שלו הוא בשאלה למי שייכת ההיסטוריה היהודית ולמי שייך היהודי הפרטי... זהו הציר שעליו מתרוצצת עלילת הרומן המותח, המצחיק והמטריד הזה. מעשה טרוריסטי מבורך בחברה הישראלית, המנסה להיאחז במחשבה שיש ביכולתה לבלוע את המשיחיות ולא למות מן ההרעלה".

הבעיה בתיאור זה, השאוב ברובו מדברים

מעל הנאמנות לחוק, המדינה באירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה עוברת טרנספורמציה, כולם רוצים להיות בעלי לאומיות, אפילו במחיר ויתור על אזרחות. האומה כבשה את המדינה עוד לפני שהיטלר הכריז "צודק הוא מה שטוב לעם הגרמני" (מסכם לאור במילותיו שלו את השקפתה של ארנדט). אחת התוצאות של המצב החדש היא



חנה ארנדט

היווצרותה של קטגוריה חדשה: "פליטים". זכויות אזרח מובטחות רק על ידי חברות באומה. לעומת המצב הקודם (שבו כולם היו נתיני המלך) מתגלגל הסובייקט באזרח, שעיקרון הלידה הוא עכשיו מקור זכויותיו. במקום "זכויות אדם" יש "סיוע הומניטרי". זוהי תמצית ביקורתה של ארנדט (בניסוחו של לאור) על המודרניות. אם הבינותי נכון, הרי מבחינה זו אין הבדל בין מדינת-אומה, מדינת-לאום, ואף מדינת-כל-אזרחיה (בנוסח ארצות-הברית, למשל), כי בכל המדינות הללו ייתכנו חסרי אזרחות, דהיינו פליטים, שהעולם המודרני מוצף בהם. ואם, אכן, זה המצב, אם הקלקול שבמודרניות הוא כל כך מהותי, השאלה היא לאן הולכים מכאן? קופצים לאחור אל המונרכיה האבסולוטית, או אל העתיד של הקהילה האנרכיסטית? תשובה על כך לא ניתנה.

מה שמחבר בין שני הכנסים הוא עניין "האזרחות" (עליו דיבר עדי אופיר) והעניין "ההומניטרי" (עליו דיברה אריאלה אזולאי). מכיוון שטרם קראתי את ספרם, אסתפק בדבריה הקצרים של אזולאי "רלי" בפי מכריה, שבחרה בדברי תשובתה למתדיינים (ד"ר ענת בילצקי וד"ר מיכל בן נפתלי) לספר על הפרויקט העכשווי שהיא עובדת עליו, סרט תיעודי הקרוי "שרשרת המוזן", העוסק בשאלה "האם יש או אין רעב בין הפלסטינים?" כל הגורמים (הרשמיים בישראל) העוסקים בנושא קובעים, כי "אין רעב", אולם קביעה זו, לדבריה, מסתירה את האמת. האמת מוסתרת

מכל - שהרגיו לא מעט יהודים בארץ ובעולם; בתחילת דרכה היתה ציונית ואחר כך נעשתה מבקרת הציונות; היא חששה שהקמת מדינה יהודית תהיה אסון לישראלים ולפלסטינים כאחת, ותמכה בפתרון של מדינה-דו-לאומית. המרצה הראשון, יצחק לאור, ואילו בלבד אתייחס, הרצה על הנושא "אף מילה על ציונות: חנה ארנדט ולאומיות". כבר מכותרת ההרצאה ניתן להבין כי אפשר לגזור את ההתנגדות לציונות מצדם השקפתה על הלאומיות בכלל. ובאמת, היתה זו הרצאה פוקחת עיניים מכיוון שהאירה גם את עיקרי עמדתו העקרונית של לאור עצמו, הבאה לביטוי גם ביצירתו הספרותית, ובעיקר ברומנים שלו (**עם מאכל מלכים**, **ועם רוזי גווייטי הגנה אדם**) המרבים לעסוק בהתפוררות זהות הישראלית, האישית והקולקטיבית.

על הגותה של ארנדט בשאלות אלה אמר לאור לפי רישומי (דעותיה, דעותיו, וכן דעותי, מטבע הדברים מתערבבים קצת, אך חשיבות העניין בעינה עומדת): למדינת-האומה האירופית היו חיים קצרים, מהמהפכה הצרפתית ועד מלחמת העולם הראשונה. היא התמוטטה מרגע שהפכה מדינת-האומה - באנגליה, צרפת וגרמניה - מדינה כובשת, ברגע שנוצר קרע בין הליברליזם לאימפריאליזם, בין מושג הטריטוריה לבין מושג ההתפשטות. לאומיות של דבר, הפגם מהותי יותר והוא קיים במדינת-האומה כבר מרגע כינונה במהפכה הצרפתית עצמה.

לאור הדגיש כי בחר לתרגם את המונח nation state "מדינת-אומה" ולא "מדינת-לאום", ולא בכדי. אם כי מהותית אין בעברית הבדל ביניהם (לפחות לפי מילון אבן שושן), הרי בעוד שמהשם "לאום" אפשר לגזור "לאומי" ו"לאומיות", הרי לשם "אומה" אין נגזרות כאלה, וזה הולם יותר את השקפתה של ארנדט, שהמליצה לאומות להימנע מלפתח לאומיות, שבה, ולא במדינה בתור שכזאת, היא רואה את מקור הרע. (לאור סבור שארנדט ממשיכה בנקודה זו את רוזה לוקסמבורג שביקרה את לנין בשאלה זו). מדינת-האומה המודרנית, לדבריה, היא היורשת של המונרכיה האבסולוטית שקדמה לה. הטרגדיה היא בכך שהאומה החליפה את מושג הריבון (המלך), במושג של רצון העם, וככך הפכה את המדינה ממכשיר של חוק (שכולם שווים בפניו) למכשיר בידי האומה. באין מונרך, הקשר בין האזרחים הופך לקשר לאומי [במקום הקשר הווסאלי בין נתין לאדון - ע.ל.]. הלאומיות היא ביטוי לעיוות של המדינה; זכויות אדם נאכפות, מכאן ואילך, רק באמצעות זכויות לאומיות, הנאמנות לעם ("פולקס"), היא כעת



חלקיים על גב העטיפה - [מותק, רווקה פרועה בת 34, יולדת את תינוקה עלום האב באנגליה, אליה היא נמלטת לאחר האירועים הרצחניים בארץ. בטקס ברית המילה התינוק פוצה את פיו בוחר לעצמו שם והופך עבור יהודי התפוצות למשיח קטן. אלא שמותק מסרבת לראות בתינוקה רכוש הכלל ולחלוק בו עם אחרים] - איננה בכך שאינם נכונים, אלא שבהיותם כל כך כלליים הם מאפשרים כל פרשנות שנרצה, בשעה שהרומן "המותה, המצחק והמטריד הזה", ואכן הוא כזה, ממוקד, לדעתי, פוליטית באופן חד משמעי בהרבה. לאמיתו של דבר דמותה של מותק הפיתום (המדברת מבטנה וכולם סבורים שזה התינוק שמדבר), שסיפורה מתרחש באנגליה, חשובה הרבה פחות מדמותו של צבי אלדומי, בעל גלריה ומתנחל, שסיפורו מתרחש בישראל. אלדומי, כנראה אביו עלום-השם של התינוק המדבר, ידידו של הצייר ראובן ברזל, אביה של מותק, ואביהם החוקי של אלחנן, אוהבה הראשון של מותק ושל אחיו, עומר, המפליג עם אדלפינה לקובה, הוא דמות מטורפת, הזויה ואקסצנטרית, הנושאת בעיקר נטל המשמעות של הסיפור: לאחר שעסקיו בגלריה אינם משגשים (אלדומי מתאמץ לקדם את מכירת ציוריו של ראובן ברזל, אבל לא ניכנס כאן לפרשת הציורים אף שהיא חלק חשוב בהמשך), הוא מוכר את ביתו בירושלים ועובר להתנחלות "גבעונה", לאו דווקא ממניעים לאומניים בתחילה. עם זאת, חודשים אחדים לאחר המעבר "פרצו המהומות ולאחר מכן המלחמה" (עמ' 113). אלדומי נעשה מכור לפיגועים: "גבר הצמא לאסונות במינון גבוה יותר ויותר, לריגושים חזקים ולהסתכנות" (עמ' 144). גבעונה עצמה מותקפת ואחד מתושביה נהרג. (כמה מהדפים המרשימים בספר מוקדשים בעקבות כך לתיאור זיכרון אביו המת של אלדומי, איך הוא מסיר ממנו את התכריכים, ומוציא את צמר הגפן מחורי הגוף, [עמ' 147-150], שהמת של גבעונה מעורר בו). האירועים הללו, וכן פעולות התגמול של המתנחלים בדיר-א-סנעה, כמו משיבים את אלדומי לחיים: "דפיקות הלב שלי הואצו, החיוך שב לשפתיים החרבות, לא היה עוד עלי לחשוב על צרותי הקטנות" (עמ' 151). ככל שמתגברים האירועים האלימים, מתגבר גם הריתמוס האלים והציני של הסיפור. שלושה ערבים רעולי פנים מתפרצים לביתו של אלדומי, הורגים את אשתו, ומפוצצים את ביתו. התיאור אינו מחמיץ גם היבטים סרקסטיים של האירוע: "ואז, כנראה, תפס אותה אחד מהם בשיער ראשה ומצא בידו פיאה, מה שקרוב לוודאי בהביל אותו עד מוות והוא צרח וקילל..."

(בהמשך אומר המספר: "על הלוויית אשתי חבל להשחית מילים מכיוון שכל ההלוויות דומות". ואילו כשהוא מגלה מודעת אבל בעיתון מטעם הממשלה הוא מעיר: "מצאתי שממשלת ישראל על כל פלגיה מתאבלת על אשתי. רווח לי"). אלדומי עצמו נפצע קשה. הוא מועף בהתפוצצות ונוחת על יתד עץ מחודדת. הוא מפונה לבית חולים ואחר כך לבית מלון בירושלים, שם הוא גם פוגש את מותק ומתנה עימה אהבים לפני נסיעתה לאנגליה, ולמעשה נוטש את ההתנחלות. בכך לא תמה סאת תלאתיו של איוב ישראלי זה. ביום האוכרה לאשתו נרצחים בנו אלחנן, אשתו לילי ושתי נכדותיו, באירוע שהוא ספק פיגוע, ספק חיסול חשבוניות בנוסח המאפיה, כשמערבל בטון יוצק תכולתו על מכוניתם לאחר שנפגעה. "איש וביתו נמחו ביום השלושים לאשתי", אומר המספר. למעשה, כל מה שסופר עד כאן, הוא אך הקדמה להמשך. אלדומי מנסה לשים קץ לחייו בבליעת כמוסת רעל, ומאושפו בבית חולים לחולי רוח. מכאן ואילך הופך הסיפור הזוי ופרוע, וטעון משמעויות הרבה יותר. נתעכב עליהן בעיקר: מרגע שמשתחרר אלדומי מבית החולים (עם אבינועם פיירברג - "לאן?"), הזמן כאילו זורם אחורה. הוא מבקש לשוב למלון "עדן" בו התאכסן לפני האשפוז, ומגלה כי מלון זה שוב אינו קיים, ובמקומו ניצב עתה מלון "אוניברסל אל-קודס", המשמש את סוכנות הסעד לפליטים של האו"ם כשדגל אונר"א מתנוסס מעליו; כשהוא מנסה לבקר בגלריה, שהיתה פעם בבעלותו, מתברר שאיש מהבעלים החדשים אינו מכיר אותו; הוא מושך חמשת אלפים שקלים מכספומט, אולם כאשר הוא מבקש לו חדר במלון אחר, מלון "פנסיון", נאמר לו כי שטרות אלה כבר יצאו מזמן

מהמחזור ועתה מקבלים רק דולרים, יורו, פרנקים שווייצריים, קרונות, ינים, זלוטים ותלושי מזון; כאשר הוא יוצא לשוטט קצת ברחבי העיר הוא מגלה כי "חמישים מטרים אחרי מלון קינג דייוויד וימק"א נחסם הכביש בשקי חול ובלוחות פח גלי" (עמ' 205). הקיצור, דומה שירושלים חזרה אחורה בזמן, לימי חלוקת העיר בטרם איחודה ב-67, או אף למלחמת השחרור בשנת 48. תיאור העברתם של חולי הגפוש למקום אשפוז חדש, בשיירה עם אוטובוס משוריין, בכביש העולה לירושלים דרך קיבוץ צובה ורמת רויאל, שם נפתחת עליהם אש מצד פורעים ערבים ההורגים בהם (עמ' 222), כאילו לקוח מתיאור השיירות לירושלים בתש"ח. מצד אחר, זו יכולה באותה מידה להיות גם תמונה אפוקליפטית עתידית, של כיבוש הארץ מחדש על ידי הערבים. אלדומי, המספר בגוף ראשון, אומר: "שכבתי על הגב, מביט ברקיע ממעל ומהרהר באשמתי. לא פקפקתי בה. באשמתי היתה הארץ למשיסה. אשמתי היא שלא העברתי אותה שלוה, בוטחת ונטועה על פלגי מים לבני ולבני בני. אם אתן את הדין על משהו, על זה אתן" (עמ' 224). הסימנים כי לפנינו רומן סאטירי-פוליטי, המשלח את חצי ביקורתו (שלא כמקובל) בשמאל דווקא, הולכים ומתרבים בחלקו האחרון. לא אוכל לעמוד כאן על כולם, אבל אציין את המפורשים יותר. בעודו שוכב שם על גבו, ממתין לערבי שיבוא ויהרגו, מהרהר אלדומי בחברו "יוזי הוירטואוז", שנהג לעשות פרודיות על סגנונות ספרותיים שונים (של יזהר, עמיחי, יהושע ועוד) כאשר על חבריו הוטל לנחש את מי הוא מחקה. וכך נזכר שם אלדומי בעיני רוחו בחיקויים על ש"י עגנון, לאה גולדברג, אורי צבי גרינברג ("משורר לרוחני" - הוא אומר) כשגם שמו של דויד גרוסמן צץ לפניו. אבל שם זה מעורר את התנגדותו: "לדויד גרוסמן טווס הצדקנות ולחבר מרעיו משלשלי ההתחסדות לא הסכמתי לתת פתחון פה. זכרתי להם את התרפסותם בפני מבקשי רעתי, ומספרותם הצהובה לא התעורר בי חשק לצטט ברגע היותר משמעותי בחיי" (עמ' 226). דומני שאלה דברים מפורשים למדי, כולל אזכור לספר **הזמן הצהוב** של גרוסמן, שקשה לפקפק במשמעותם. הרומן עצמו נחתם במעין מסע "שיבה" טרגי לארץ של גיבוריו. לא רק מותק שבה מאנגליה, ולא רק עומר שב מקובה (אבל "פידל קסטרו אוהב אותך", אומרת לו אוהבתו אדלפי, עמ' 264), אלא בסיפור סמלי ומצמרר ששמו "הביתה, הביתה", על הילד ירמי, העוקר 12 משיניו, כמספר שבטי ישראל, כדי לסחוט מאמו יעל את הבטחת השיבה מקופנהגן

פרסום ראשון

לבנימינה. אמו לא ששה לשוב. מדבריה מתברר שגם אין בדיוק לאן:

"אל תנדנד, השיבה אמו העצבנית... אין יותר בנימינה. היתה. וגם אין זיכרון-יעקב ואין בת-שלמה ואין מעגן-מיכאל. היו" (עמ' 251).

הילד מזקין בן לילה ושיער ראשו מלבין, אך אינו מוותר. הוא אוסף ילדים ישראלים יורדים מכל ארצות הפזורה למסע שיבה (מדומה) לארץ ישראל. בסופו של דבר הם מגיעים לחוף יפו והוא מגיע לבנימינה (הקרויה, כזכור, על שמו של בנימין זאב הרצל), אולם בבית בו נולד ואותו עזב בגיל חמש, מתגוררת עתה משפחה פלסטינית: פאטימה וחאלד, וילדיהם סעיד וסעידה, רשיד וראשידה, איסמעיל ואיסמעיליה (עמ' 261).

הספר כולו מסתיים באקורד אפוקליפטי קודר. אלדומי אינו זוכה לפגוש ממש את בנו עומר. המצב בארץ הוא מצב חירום. רמקולים ברחובות מכריזים היכן ניתן להשיג מזון ודלק. נשמעות ריות והתפוצצויות, אולם האנשים כבר אדישים ואפילו אינם מפנים דרך לאמבולנסים. על לוחות המודעות, סביבם מצטופפים התושבים, מתפרסמות רשימות ההרוגים, הפצועים והנעדרים.

גימה אופטימית יחידה שוורת מותק לסופו של הסיפור. היא נכנסת להריון בהפריה מלאכותית, אף שעתידי מזהיר לה ולבנה החדש, לא נראה באופק.

"פלדה כחולה" ו"תותח"

ערב חג העצמאות זופתי קצת בין תוכניות החג בערוצים השונים. בערוץ 8 שרו:

פלדה כחולה היא השמים  
כבשן אדום הוא לכבי  
היום אשרוף שרידי הליל  
בלהבות של מכאובי...

בערוץ 2 שרו:

אתה תותח  
אין אין עליך  
מתה עליך  
אתה הגדול מכולם...

מבלי להיות שיפוטי, אני סבור ששני טקסטים אלה יכולים לשמש יסוד למדד כלשהו, נאמר מדד תרבות או עצמאות. בדומה למדד יוקר המחיה, ניתן לייסד את מדד יוקרת המילה (או זילותה) למוד בו את הישגינו ב-55 שנות מדינה. שנדע מהיכן התחלנו, לאן הגענו, ובכמה עשרות ומאות אחוזים צמחנו. ■

הִילֵי חֶרֶס עָמְדוּ  
עַל קו שְׁבוּר בְּמִסְלוֹל  
הַהֲמָרָאָה,  
וְלִשְׁוֵנֵי לִקְקָה אֶת שְׁלוֹלֵית הַנֶּפֶט.  
הַשִּׁירִים שְׁלֵי הָיוּ אֶז מְטוֹסֵי נִיר  
בְּתוֹךְ צְרִיפֵי עֵינֵיךְ  
וּמְחֻשְׁבוֹתֵי עָפוּ  
אִם כְּפֹת יִדְנֹו לֹא הָיוּ קְעוּרוֹת  
כִּיצַד הָיִינוּ קוֹרְאִים לְכַדוּרֵי  
הַשֶּׁלֶג?

ירח

אַחַת לְחֹדֶשׁ מְכַרְסֵם אֱלֹהִים  
אֶת הַלְּבָנָה  
שְׂבַצְפָּרְנִיו

יֶרֶחַ מִתְפַּוֵּר כְּמוֹ לְשִׁקִּית תָּה  
שֶׁתִּתְמוֹסֵס הַיֵּטֵב בְּשָׁמַי הַפּוֹרְצָלָן.

אביב/ רגע שאחרי נפילה

לוֹ יָדַע הַקִּיץ  
כְּמָה מְתוֹק אֲבִיטִיחַ  
הֵיטָה הָרוּחַ גְּרָעִינִים  
בְּשֹׁדֵה הַשְּׂאֵלָה  
הֵיטָה הָאֲבָן מְחוּג מְלוּחַ  
הָאֶרֶץ יוֹשֶׁבֶת כָּל  
גְּרָגֵר  
בְּעֵנָן גְּרוֹס;  
וְאִדָּם צְרִיךְ אֶת הַנְּשָׁרִים  
שִׁזְכִּירוּ לוֹ

וְיִוצִיאוּ אֶת הַלְּחֶם מִן הָאֶרֶץ

יֵשׁ רִכְבוֹת שְׁעוֹבְרוֹת דֶּרֶךְ  
בּוֹרוֹת. אֶת הַבוֹרוֹת הָאֵלוֹ חֲפְרוּ  
עֵקְבֵי יִלְדָה בְּכָל פֶּעַם שֶׁהִגִּיעוּ  
רִגְלֶיהָ לְאֶדְמָה  
יֵשׁ רִכְבוֹת שֶׁגַּם הֵן מֵת-נֶדֶךְ-  
נְדוֹת. כָּאֵן, רִכְבֹּת הַגְּרִבּוֹנִים שְׁלָה  
לֹא הִפְתִּיעָה שׁוֹם נוֹף וְלֹא הֵיטָה בְּמִקוֹמוֹת  
אוֹתָם תְּרוֹ אֲצַבְעוֹתֵי.

# השפעה מאוחרת

## אלישע פורת



שהגעתי אל המדפים המפתים, באולם כתבי-העת העבריים שבספרייה, נזכרתי לפתע במספר הטלפון שלה. כבר מזמן מחקתי אותו מהאלפון-טלפון שאני נושא בכיסי. וכבר תקופה ארוכה שלא התראינו ולא החלפנו מילה. משהו על מדף כתבי-העת הזכיר לי אותה לפתע. האם היא זוכרת אותי עדיין? כלומר, ודאי שלא שכחה, אך האם אשוב ואשמע בקולה הנמוך והמגרגר, את נעימת ההזמנה המתחבאת? חלפתי על פני היועצת מסבירת-הפנים שישבה אל שולחן-היעוץ, והביטה לעברי בעין מזמינה. נטלתי את תיקי שנשאר אצל המאבטח, ויצאתי מהספרייה. ממש ממולי ראיתי כמה תאי טלפון צמודים אל הקיר, וניגשתי לטלפון. היא היתה מעט מופתעת כשהשיבה, אך זיהתה את קולי מיד.

- איך ידעת שרק השבוע חזרתי מחו"ל? שאלה.

- ציפור קטנה לחשה לי, ניסיתי להערים עליה אך ידעתי שאכשל, שאת צריכה לחזור לקראת תום החופשה. והנה, היא צדקה, את חזרת.

- יש לך תמיד אותו הכלוב, המלא בציפורים קטנות, מה? אני זוכרת כמה מהן שצייצו לך בשעתן. היא לגלגה עלי ממש כמו לפני שנסעו. ואחר כך השתהתה, השתתקה, ואני יכולתי לשמוע את נשימתה בשפופרת.

- אז אני יכול לקפוץ אלייך לביקור קצר? שאלתי. ולפני שהתחילה להסביר לי איך להגיע לדירתה, ואיזה אוטובוס כדאי לי לקחת, קיצרתי ואמרתי לה:

- יש לי מכונית, ואני זוכר היטב את הכתובת.

יצאתי לאטי מבניין הספרייה. חציתי את המדשאות הרעננות של הקמפוס, והלכתי למגרש החנייה החדש. ליד שער הכניסה עמדו

חבוקים זוג סטודנטים צעירים. הנערה שיקעה את ראשה בתוך חזהו של הנער, ולא הצלחתי לראות את פניה. הסטודנט סכך על ראשה בשתי ידיו. היה לו מבט מאוד מרוכז, כאילו הסתכל אל פנימו. הוא מלמל משהו לתוך אוזנה. המוסיקה הנפלאה והשכוחה של הבזק הנעורים שנתגלה לי, פילחה ממש את ריאותי. התבלבלתי לגמרי ליד השוער, מפעיל המחסום, ולא זכרתי אם קיבלתי ממנו את פתק החנייה. הוא הביט בי במבט משונה ואמר:

- אדוני, בבקשה, אדוני, מה קורה איתך? אדוני, בבקשה להודרו, כבר מחכים מאחוריך.

יצאתי ממגרש החנייה אל הרחוב הרחב המוליך מהאוניברסיטה לעיר. הנחתי את הנעלות על המושב שלצדי. ראיתי מזווית עיני, שהרשימות מכתבי-העת נקטעו לפני סוף הדף. טוב, חשבתי, כבר אמצא זמן להשלימן. בהזדמנות אחרת, אולי כשהיא תיסע שוב לחו"ל. ואני אהיה שוב פנוי מהצורך הדוחק הזה, לנסות את הטלפון בדירתה.

המשורר הנשכח שבלשתי אחריו לאחרונה יכול להמתין. כבר חלפו כארבעים שנה מאז פטירתו המפתיעה. הוא יוכל לנוח בשקט עוד שנה. אני מקנא בשלוות השכחה הברוכה שלו. כן, יש משהו נוגע ללב בשיריו הישנים. אני מודה. ולפעמים, כשאני קורא בהם, אני רואה את פרשת חיי שלי, מתפרשת מתוכם.

בכיכר הפורחת פניתי שמאלה. פרנסי העיר אוהבים כיכרות ירוקות ושפע פרחים. ראיתי ורדים מנצים את ניצת האביב הראשונה שלם, וצבעים מרהיבים של פרחים עונתיים, מוקפים בגוש ירוק של דשא רענן. מלאכותי? הרהרתי לרגע, האם הדשא בכיכר הוא מלאכותי? כמו הדשאים העשויים של מגרשי הספורט בטלוויזיה? לא, זה לא יכול להיות, זה פשוט לא מתקבל על דעתי. בחוץ ורח לו יום אביבי נפלא שלאחר הפסח, והכול נראה



שקנתה באחת מנסיעותיה לחו"ל.

- שלום, אמרתי, והושטתי את ידי. לא ידעתי מה עושים בפגישה עם אהובה משכבר. את עוד מכירה אותי?

- הו הו, השיבה, עשית את הדרך באמת מהר. בוא, תיכנס, אני באמצע הבישול.

והיא הגישה את לחיה אל לחיי, הגשה מרוחקת כזו. ואיזו נשיקה שלא מומשה ריחפה בחתך על שפתינו. היא אמרה לי כבר לפני שנים, שנשיקות בעיניה זה עניין מגוחך. בוסרי, אדולסצנטי, לא מבוגר. הוא מתאים לצעירים. דחיקת הפרצופים המודקנים שלנו זה אל זה לא נראתה לה.

הגשתי לה את הפרח שקטפתי בשבילה בכניסה. איזה גביע בוהק שתלשתי ממשוכת ההיביסקוס, הגדר החיה, שנצמדה אל המדרכה הצרה, במבוא הבית.

טבעי כל כך, אמיתי כל כך, ריחני כל כך. פתחתי את שמשות החלון, והריח הנפלא של הצמחייה, מעורב בריחות הדלק, מילא את המכונית.

מעניין אם הרקפות שבגינת ביתה פורחות עדיין. זכרתי לפתע את האדניות הקטנות שהציבה בתחתית המדרגות. היא דחסה אותן בפקעות של רקפות, וגם אמרה לי פעם שהיא כל כך אוהבת את פרח הרקפת, עד שהיתה רוצה להתגלגל בו, אם תזכה לבחור את הגלגול הבא שלה. היא הציבה את האדניות משני צדי המדרגות, ובעצם נשאר רק רווח זעיר להניח עליו את הרגל. מי שיעלה, אמרה לי פעם, שירגיש כאילו הוא מטפס בין הסלעים.

גמאתי את המדרגות בזוגות. ממש כמו שהייתי נוהג לטפס בהן בנעורי הרחוקים. שנים רבות אני זוכר את סיפורו של ידידי משירות המילואים, שסיפר לי פעם איך דילג על ארבע מדרגות בבת אחת, כשהיה מטפס אל דירת אהובתו. בדרך אל האשה, אמר לי, הייתי קצר רוח ומשתוקק, ושום מדרגה שבעולם לא יכלה לחסום את דרכי. הם היו בני שש-עשרה, ומאוהבים לגמרי, וכל החיים נראו לו אז כמחרוזת דילוגים קופצניים של ארבע מדרגות בבת אחת. מה הוא עושה עם זכר אהובתו היום? הרי גם הוא כבר עבר את גיל שישים. האם גם הוא, כמוני, מסתיר איזו פרשייה רומנטית חסויה? האם רגליו עודן נשמעות לו, כשהוא נדלק לפתע באיזה פרץ תשוקה צעיר? ואיך יש לו אוויר

בקצה המדרגות? נשימתי התקצרה באחת, ואני עצרתי על הישורת, מרעיד מהתרגשות וממאמץ. שאפתי אוויר והשתדלתי להסדיר את נשימתי. רק זה חסר לי, להשתבץ לפתע כשאני ניצב לפני דלתה. וכבר תיארתי לעצמי כיצד היא מזעיקה את ניידת הטיפול הנמרץ, וכיצד הפרשייה הרומנטית החסויה שלי מתגלה בכל כיעורה למשפחתי. פעם אחרונה, מלמלתי לעצמי, פעם אחרונה שאני מרשה לעצמי פחזות כזו. די. כבר אינני מסוגל לפרשיית אהבים שכזו.

כשצלצלתי בפעמון דלתה, הבחנתי בשלט עץ קטן שהוסיפה לצד הפעמון. שמה היה צרוב בעץ באותיות מסוגננות. העברתי את אצבעי על האותיות, וחשתי את שקע הצריבה שבתוך השלט. היה גם נקב הצצה זעיר בדלת, ואני נתקפתי לשנייה קצרה באיזו רוח היתול, וחיכתי מולו במלוא פני. אם היא תציץ בו במקרה, ולא תסמוך על החוש הנשי שלה, שתראה לפחות את חיוכי. ואז היא פתחה את הדלת, כאילו עמדה והמתינה לי מעברה, בעת שטיפסתי במדרגות. וכמו תמיד, היא לבשה חלוק תכול מיושן,

- תודה, אמרה, והניחה את הפרח על השולחן שבמטבת. מה זה קורה לך? אתה מתחיל לעת זקנה להביא מתנות?

חלון המטבת היה פתוח לרווחה, והרוח האביבית פרצה דרכו בכוח. הריחות הטובים של המטבחים שבבתים שבמורד הרחוב נכנסו בו, וכאילו הרעישו עלי בכוונה. ומרחוק, בין עדרי העננים הקלים, יכולתי לראות את הבהק המסנוור של הים.

- במקרה לגמרי, אמרתי, הקדמתי לסיים את ענייני באולם כתבי-העת. נמאס לי פתאום מהמשורר הזנוח שאני רץ בעקבותיו. ריח פגרים עולה לפעמים מספריו. אז אמרתי לעצמי, מי יש לי עוד בעיר הזאת? ונזכרתי בכ פתאום, כמו בסרטים. והחלטתי לטלפן, זהו.

- כאילו שעקבת אחרי, אמרה לי מגבה שאצל להבות הגז. כאילו שעקבת אחרי כל הזמן. איך ידעת שחזרתי? הרי לא ידעת שנסעתי.

- בגילי, אמרתי באדישות, בגילי כבר לא עוקבים אחרי נשים.

קרבתי אליה והנחתי את ידי על מותניה. היא שמטה אותן בחדות, ואמרה, בלי ידיים וקן אשמאי, בלי ידיים. הנפתי אותן למעלה בתנועת כניעה או ייאוש, והלכתי לחדר האורחים וישבתי על הספה. נשימתי חזרה לתקנה, ובכלל הרגשתי כאילו לא אני הוא היושב כאן, על הספה שבדירתה. כאילו נשארתי בחוץ, על הישורת. או אולי כאילו נשארתי מאחור, ישוב במכונית ורכון על ההגה, בתוך המכונית. ואולי עוד לא יצאתי כלל מבין המדפים המפתים של אולם כתבי-העת העבריים.

ואחר כך השתבש אצלי סדר הדברים לגמרי, וסדר הזמנים התבלבל לחלוטין. המעשים התערבבו זה בזה, המחוות התערבלו, והמגעים, אם היו מגעים, התחוללו בדמיוני המסוער. לא יכולתי לזכור מה קרה קודם ומה התרחש לאחר מכן. האם באמת חגרה סינור מטבח מעל החלוק הנושן שלה? האם הכינה לנו ארוחה קלה, כמו שהיה נדמה לי שאמרה? תה ועוגיות מיוחדות במינן, שאותן הביאה מנסיעתה לחו"ל? במה הן מיוחדות? שאלתי, ואינני זוכר אם היא צחקה כשהשיבה לי, אתה עוד תרגיש כמה הן מיוחדות.

האם נשענה אלי לרגע, רכה כל כך לפתע, או שסילקה כל הזמן מעליה את ידי התובענית? האם קמה מכיסאה ליד השולחן שבמטבת, ואמרה לי:

- את חדר השינה שלי כבר ראית? האם השתרעה אצלי על הספה שבחדר האורחים, ולחשה אל אוזני שכל הפרשייה שלנו היא החמצה אחת גדולה? החמצה? כן, החמצה, מההתחלה ועד הסוף. איזה סוף? שאלתי, אה, אתה עוד תראה לאיזה סוף אני מתכוונת. או שרכנה אל שולחן עבודתה והראתה לי גלויות צבעוניות,

יפהפיות, שרכשה במוזיאון המפורסם, בנסיעתה האחרונה? האם באמת אמרה לי פתאום, והנה, אנחנו כבר זקנים, היית מאמיין? או שחזרה כדרכה, על המשפט שאהבה לומר:

- מי שעובד, ומי שאוהב, נשאר תמיד צעיר, אפילו בגיל שישים? ומה זה בכלל גיל שישים? מה אתה עושה מזה עניין כל כך גדול? אני למשל, אמרה, והבליטה לפתע את חזה באיזו תנועה אינטימית, ואפילו קירבה אותו אלי, אני למשל מרגישה שרק עכשיו אני מתחילה לחיות באמת.

בדיעבד, כשהסתכלתי שוב בשעוני, אני מעריך ששהיתי בדירתה כשעתיים או קרוב לכך. בנעורי זה היה זמן ארוך שהספיק להכול. אבל היום, בגילי, ובשיכרוני המוזר, אינני יכול לומר בבטחה, למה הספיק הזמן ולמה לא. היא ניגשה לחדר השינה, ומשם אל המקלחת, ואמרה לי שהיא מוכרחה להתאפר קצת, לפני שהיא יוצאת העירה. בדרכה חלפה על פני, והעבירה את השפתון במהירות על שפתי.

- ומה איתך? אתה לא חושב שגם אתה צריך להתאפר קצת? תראה איך אתה נראה.

ניסיתי לאחוז בה, ולטפוח על ישבנה, לחוש אותה מעט, מבעד לחלוק התכלת הישן. אבל היא חמקה ממני ואמרה:

- קח קצת פירות מהקערה שעל השולחן. אצלי תמיד יש פירות טריים.

היא ירדה לפני במדרגות, וברחבת החנייה אמרה לי:

- סע אחרי, אז לא תתברבר כאן. העירייה ממש משגעת אותנו עם סידורי התנועה החדשים.

תמרנתי במכונית אחרי המכונית הכתומה שלה. היא נהגה במיומנות, והובילה אותי בדרך קיצור שלא הכרתי אל הרחוב הראשי, סמוך לכיכר. ואז שלפה את ראשה לרגע מבעד לחלון וצעקה אלי: להתראות, אתה זוכר את הדרך? לא תתברבר?

- יהיה בסדר, צעקתי אליה, כנגד משב הרוח האביבית, כל הרחובות מובילים לכביש החוף.

היא פנתה שמאלה, אל מרכז העיר, ואני המשכתי ישר, בדרכי אל היציאה. כמה נערות צעירות, תלמידות הפנימייה החקלאית הסמוכה, עמדו בתחנת ההסעה. עצרתי לידן, הן התנפלו עלי, אבל אני ביקשתי בשקט שרק שתיים ייכנסו. הן נכנסו, והתיישבו מאחור. לא יכולתי להתיק מהן את מבטי. האם הנערות שלנו, לפני יובל שנים, נראו גם הן כל כך יפות? הן כבר הקדימו



עושה, אילו הייתי מתמכר לחלוטין לפרשייה הרומנטית המוחמצת שלנו. זו שהיתה החמצה אחת גדולה, מההתחלה ועד הסוף.

החשובים שלה לא עלו יפה. מישהו נכשל כאן, ומישהו טעה. אוי אוי, מה יהיה אם אעצור כאן עכשיו, על כביש החוף ההומה, אוריד את הנוסעות ההמומות שלי, אחנה את המכונית בחניון של תחנת הדלק הסמוכה? ומה יהיה אם אונק עם המונית הראשונה שתעצור לי, אכוון את הנהג ישר אל ביתה? ומה יהיה אם אעלה שוב במדרגות, רותח מתאוה, אצלצל שוב בדלת, והיא תפתח לי, מופתעת, ותשאל בתמימות מכמירת לב:

- מה קרה? מה פתאום חזרת?

ומה יקרה אם אני לא אמתין הפעם עד שנשימתי תחזור לקצבה, ואני פשוט ארוץ אליה ואחבק אותה עם הכול, כמו שהיא: עם חלוקה התכול והמיושן, ואולי אפילו עם סינור המטבח שהיא חוגרת עליו? ומה יהיה כשנחליק פנימה לדירתה, נחלוף על פני חדר האורחים והספה, אל חדר השינה שלה? ואז, לפני שנתמוטט אל מיטתה, אולי עוד אספיק לומר לה:

- מכשפה ערמומית שכמותך, מה הכנסת שם לתוך כוס התה שלי? ■

ללבוש את גופיות הקיץ, אף על פי שהאביב ההפכפך עדיין שרר בחוץ. וגופן לבלב מתחת לבלוב נפלא. עקבתי אחריהן במבטי, וראיתי שהן אינן מבחינות בי בכלל. שיחתן היתה נרגשת, וכנראה המשיכו בדברים שהסעירו אותן בתחנת ההסעה.

שוב היה נדמה לי לרגע שיצאתי מתוך גופי, ולא אני הוא היושב אל ההגה. ולא אני הוא המציץ במראה הקטנה. ולא אני הוא החגור ומהודק אל מושב הנהג. מישהו אחר יושב כאן במקומי, ועושה את כל אלה. אני עדיין אותו נער צעיר, בקושי בן שש-עשרה, שתלמידות הפנימייה מסעירות את דמו. ואני עודי שקוע כולי במרדף הנפלא אחריהן. וגם הן, אין להן לאן לחמוק ממני. כי אם יעלו במדרגות הבית, להימלט מתשוקתי, אני ארדוף אחריהן בדילוגים מדהימים של ארבע ארבע מדרגות בבת אחת.

חשדתי בה לפתע, שהיא מזוגה אל התה שהגישה לי איזה חומר מעורר תשוקה, שהיא הביאה איתה מהמסע בחו"ל. כבר קראתי על דברים כאלה. היא ניצלה בודאי את הרגעים שישבתי כמשותק בחדר האורחים, מסדיר את נשימתי המתפרעת ומחכה לה. ובינתיים היא הכינה את המשקה מעורר התאוה. היא לא יכלה לדעת שהוא ישפיע עלי השפעה כל כך מאוחרת. כשאהיה כבר בדרכי הביתה. היא לא יכלה לדעת שאתעורר כל כך, בחברת תלמידות הפנימייה המלבלבות. היא לא יכלה לדעת, מה הייתי

## בילי לרנר

■  
שֶׁסַע בְּרִגְלֵי  
הוֹלְכוֹת אֶל אֶרֶץ  
נִכְאִים  
יְדֵי כְּפוֹתוֹת  
לְמִטַּת הַמְּשַׁגְעִים  
מֵר מְמוֹת גּוֹרְלֵי  
צְנוּרוֹת יוֹרְדִים אֶל  
אֶרֶץ הַתְּהוֹ  
מְקַלּוֹת הַכְּסִילוֹפוֹן  
מִכֵּים נִמְרָצוֹת  
בְּטַבּוֹר הָאֶרֶץ  
שִׁפְעַת מַיִם  
רוֹחוֹת  
אוֹהֲבוֹת  
חֲמֵדָה -  
לא לי.

## חיים גוטמן

### פגישה

גָּמַל כְּמוֹ מְקַטְרֵת  
עוֹמֵד בְּפִנֵּת הָרְחוֹב  
מוֹכֶרֶת פְּרָחִים קְטָנָה  
עֲמֵדָה לְעוֹב  
מְכָרוּ מְכָרוּ הַסִּיגְרִיּוֹת  
הַגְּמָלוֹ מֵעֶשְׂוֹן מֵהָר  
פָּרַח נִתְּנָה הַמוֹכֶרֶת  
רִיחוֹ מְשֻׁכָּר.  
אֶת שְׂדֵה הַתְּעוֹפָה רִסְסוּ  
בְּכֶשֶׁם וְרָדִים  
אֶרֶץ אוֹתָהּ תֹּאֵהָב  
מְלֵאֵת מְחַמְדִּים.  
מוֹכֶרֶת פְּרָחִים קְטָנָה  
בְּחֶרֶה בְּאִפְלָה  
שֶׁל שְׂדֵה תְּעוֹפָה.

# מאניה דיפרסיה

## דניאלה שהם

אברי עוד קרא את הסיפור בבית הקפה שליד הים. לזכרו.



ני קוראים אותי מאניה. אני בת ארבעים ושלוש ובאתי מרוסיה שלוש שנים. אני גרה באפתח-תקוה. יש לי בת, לופה, כאן קוראים אותה גם אהובה. היא בת עשרים, רוצה לומד באוניברסיטת קולנוע שזה לא כל כך פרנסה. יש לי בן יורי, כאן קוראים אותו יורם. הוא חייל ואני לדאוג לו הרבה שהוא בצבא. ובעל סאשה, הוא לא לעבוד. קודם הוא לעבוד בבית חרושת קופסאות אבל לפני שנה צמצומים ועכשיו הוא לא לעבוד והרבה עצבני מזה וגם חולה. בארוסיה אני הייתי לעבוד באפית מרקחת וגם לנגן פסנתר. פה אני לעבוד באפית אבות עם זקנים שלא יכול להתלבש וללכת לבד. אני לדבר עם זקנים בארוסית וידיש וגם קצת עברית. הם להבין וגם אני. לפעמים לא צריך מילים בשביל להבין חיים. אפילו הפוך. לפעמים הרבה מילים מבלבל חיים באמת.

זקנה אחת בת תשעים ושתיים היא חלש מאוד ואני ללכת איתה לטייל. היא מאוד קולטורנה אבל עצובה. כשאנחנו הולכים אני לשאול לה - את רוצה לדבר? ואנחנו לדבר. לפעמים היא אומרת - יותר טוב אנחנו נשתוק. ואנחנו לא מדברות וזה עצוב. גם כשהיא לדבר זה עצוב. היא להגיד היא רוצה למות ולשאול מתי היא למות. אולי כבר היום? היא לדאוג שהיא לא למות. כל פעם היא להגיד לי שמעתי פה במוסד לא מתים. אני אומרת לה - יהיה טוב יהיה טוב אבל היא לא להאמין לי כל כך. אני חושבת גם אני לא כל כך להאמין.

יש עוד זקנה אחת אני לטפל בה. היא בת שמונים וחמש ואני לעזור לה לאכול וגם אני לרחוץ אותה ולשים חיתולים. היא כמו תינוק. יש לה תמונות היא היה צעירה וגם יפה. אבל היום, אם לא רואים תמונה על יד מיטה שלה אי אפשר לדעת זה היא. בעיניים בתמונה היא לצחוק הרבה אבל היום עיניים מת. היא גם לא לראות טוב וגם אין שמחה בעיניים. יש לה שלושה ילדים גדולים וגם כמה וונוקי שזה ילדים של ילדים שלה. ילדים שלה עובדים בעבודה חשוב. אחד דוקטור ואחד אינג'ינר ועוד אחד אני לא לדעת מה הוא לעשות אבל תמיד עסוק ומהר מהר ללכת משם. גם וונוקי לבוא ולהגיד - שלום סבתא. אבל היא לא לדבר עם אף אחד. רק להביט ישר בעיניים מת.

בעל שלה מת הרבה שנים. ילדים שלה להגיד לי היא להיות פעם רופאה וחכמה. אבל אף אחד לא לדעת זה היום. כי היא כמו תינוק - רק לאכול ולישון ולעשות דברים בחיתול. אבל בלי לבכות כמו תינוק. רק להביט קדימה בעיניים מת.

לפני זה אני הייתי עם זקן אצלו בפית והוא למות אחרי אני הייתי איתו חצי שנה. כשרואים אותו בהתחלה חושבים הוא חזק, אבל אפילו שדיבר כאילו בריא הוא לא בריא. אני הייתי לעזור לו קצת - לקנות לו אוכל ולבשל ולנקות. הוא היה להתרחץ ולהתלבש לבד ואנחנו לא לדבר כי אני לעבוד כל הזמן והוא לא לדעת רוסית וידיש. רק עברית. אני לחשוב הוא בן שמונים אבל הוא להיות רק בן חמישים ושמונה. כשהוא היה לשבת ולא להשתעל הוא כאילו לא חולה אבל הוא היה הרבה חולה. היה לו בעיה קשה בלב וגם בלנשום והוא היה הרבה להשתעל ולצעוק כשהוא לא לנשום. אני הייתי לבוא אצלו כל יום מביטוח לאומי שתי שעות כל פעם. הוא להתבייש הוא צריך אני לבוא ותמיד אומר לי - תודה רבה מאניה, ובשפתיים מחייך עצוב עצוב. לפעמים הוא אומר משהו ואני לא להבין ואז הוא להתרגז ולהגיד לי לא לבוא יותר. ואז בן שלו מטלפן ואומר כן תבואי ואני שוב תבואי. לפעמים אני לבוא והוא לא בפית. בן שלו מטלפן ואומר לי - אבא בבית חולים. ואחרי כמה ימים מטלפן ואומר - אבא חוזר מבית חולים. ואז אני לבוא לבית שלו ולסדר לפני הוא בא מבית חולים. ככה הרבה פעמים בשש חודשים אני לעבוד שם. כל פעם אני לבוא שמה, אני לפתוח דלת במפתח שלו ולעזור כמה אני יכולה. בפעם אחרון אני להיות שם אני לבוא בבוקר ולפתוח דלת ובבית שקט. חשבתי הוא בבית חולים אבל הוא באמבטיה. קר ולא זו. מת. אני לצעוק ולטלפן מהר מהר לבן שלו ואחרי אני מחכיית שם ובן בא, אני ללכת הביתה וכל אני לרעוד. בעל שלי סאשה היה אז עובד ואני לבד בבית כי גם ילד וילדה שלי בבית ספר. ואני לבכות לבד.

ואז אני להתחיל לעבוד באפית אבות. אני לפחד להיות לבד עם זקנים גרים בפית שלהם בלי אף אחד. גם כאן יש זקנים עצוב ואפילו הם לקחת כדורים בשביל דיפרסיה ועוד כדורים בשביל לחץ דם ולב ומחלות של זקנים. אבל בשבילי יותר טוב לעבוד באפית אבות כי



אם מת פתאום אני לא לבד. מעבודה שלי יש רק קצת כסף וזה קשה כי סאשה לא לעבוד ולוּבָה רוצה אוניברסיטט ועכשיו מחפש עבודה בשביל בינתיים ויורי צבא. אני לשלם שכר דירה ואוכל וחשמל וטלפון וארנונה. אני לא לקנות בגדים חדש ולובש בגדים ישן שילדים של זקנים שמת נותנים. זה עצוב הרבה וגם לא נעים אבל אני לא לחשוב על זה. הכי חשוב אנחנו בריא וילדים יהיה מקצוע ופרנסה. בֶּארוסיה אני לגור בסנקט פטרבורג שאנחנו קראנו אותה בהתחלה לנינגרד. זה עיר גדול ויפה עם נייבסקי פרוספקט - רחוב גדול כולם מכירים - ובתים מפעם מזמן של צארים. אנחנו הרבה ללכת לבלט וקונצרטים בתיאטרון מֶארינסקי. שם אורות והרבה יפה. באמצע עיר יש נהר רחב הרבה שקוראים אותו נייבֶה וארמון אֶרמיטאג' שזה מוזיאון עם תמונות חשוב מכל אורופה. יש שם גם צ'רקווי, שזה כנסיות, והרבה קישוט וצבעים. אבל אנחנו לגור בצד של עיר בלי צבעים יפה. רק שחור ואפור. בית שלנו שם גבוה והרבה דירות ומעלית ישן נוסע לאט ותמיד מתקלקל. בדירה שני קומנטי, שזה חדרים, וגם מטבח. קומנטי לא גדול ותמיד הרבה בלגן. טואלט יש אחד, ביחד לכמה שכנים. כל שכן, כשהולך לטואלט, מחזיק ביד אצלו קרש טואלט של משפחה שלו לבד. במטבח אני לגדל כל מיני צמחים בקופסאות ועציצים - גם להיות קצת ירוק וצבעים וגם בשביל לבשל. בדירה אנחנו לגור - אני, ובעל שלי סאשה, ושני ילדים שלנו לוּבָה ויורי, ואמא של סאשה קוראים אותה מאמה סוּטלנה. אמא של סאשה כבר מת לפני אנחנו לבוא בֶּארוסיה. אמא של סאשה מבשל טעים אבל בֶּארוסיה לא תמיד יש לקנות בשר וקמח והרבה דברים בשביל היא לעשות בורשט ופירושקי ואוכל שהיא לעשות טוב. כל פעם חסר משהו. היא לפעמים אומר לי - אם אני יש קמח אני לעשות קורוז'יקי, שזה עוגה יבש וטעים הרבה. היא היתה לעשות קורוז'יקי טובים ואנחנו שתינו זה עם תה שלנו מתי באו חברים לשתות איתנו. לפני מאמה סוּטלנה מת היא היה חולה ולא לעשות יותר אוכל שלה. היא היה ללכת גֶרֶבֶטיה שזה כמו של איש מסכן קווימודו עם גב עקום שגר בנוטרדאם בפרז' בספר כתב אותו ויקטור הוגו. בֶּאפֶית אבות כאן יש זקנים גם הולכים ככה כי עצמות שלהם חולָה.

אני לא לדעת אם מה אני לכתוב כאן זה סיפור. כי זה באמת. זה חיים. אבל אני לחשוב זה סיפור שלי ושל עוד אנשים הם לבוא מרוסיה וגם של זקנים בֶּאפֶית אבות ובֶּפֶית שלהם לבד. אולי כדאי אני לספר זה לאנשים שקוראים בֶּאעברית סיפורים של מילים יפות ומשפטים ארוך. הם חושבים סיפורים יותר טוב מלראות בְּעֵינַיִם שלהם לבד מה באמת יש בחיים. חיים זה לא תמיד כל כך יפה וגם אולי לא כל כך מעניין. אבל זה חיים. אז אפשר אם הם לקרוא מה אני לספר כמו סיפור, אפילו שזה רק בֶּאעברית פשוט שאני לדבר אחרי שלוש שנים אני בארץ, הם לדעת על חיים אחר.

פה אנחנו גם לגור בצד של עיר. בֶּאפֶתח-תקוה. בבית שני קומנטי לא גדול אבל טואלט רק שלנו וזה טוב. כאן יש יותר אור צהוב של שמש. פה לילה הרבה שחור. שם גם שלג ואור לבן. אפילו בלילה שם הרבה לבן. כמו דוסטויבסקי כתב לילות לבנים. שם זה אור אחר מכאן. שם אור קר עם כובע פרווה ומעיל ארוך וגֶלוּשִי שזה בעברית ערדליים. כאן אור חם ומזיע. גם בחורף רטוב הרבה. כשאני ללכת עם זקנים ולשתוק אני לחשוב הרבה על לילה לבן ויפה בלי רטוב בסנקט פטרבורג.

אתמול היה בֶּאפֶית אבות יום הולדת לזקנה אחת היא בת מאה שנים. היא כל כך זקן שאפילו הוונוצ'קה שלה, שזה ילדה של ילדה שלה, היא כבר בְּבוּשָקָה בעצמה, זאת אומרת סבתא. כל משפחה שלה באו. היא זקנה חלש ופנים חולה באף עם פצע לא יפה וכל הזמן דם וריח. אבל שכל שלה טוב. כולם לשיר לה יום הולדת שמח וגם היא לשיר בֶּארוסית שיר אני להכיר מבית שלי - מה אמא לשיר לי כשאני ילדה קטנה. המילים של שיר זה "פּוּס פּוּסִיגְדָה בּוּדִיט סוּנְצִי, פּוּס פּוּסִיגְדָה בּוּדִיט נִיבּוּ, פּוּס פּוּסִיגְדָה בּוּדִיט מֶאמָה, פּוּס פּוּסִיגְדָה בּוּדִיט יְהִי". אמרו לי בעברית זה "הלוואי תמיד יהיה שמש, הלוואי תמיד יהיה שמים, הלוואי תמיד יהיה אמא, הלוואי תמיד יהיה אני". אז הנה אני בֶּאִישְרָאֵל וכאן שמש. אמא כבר מתה הרבה שנים וגם אבא. אני יש, אבל אולי אני יש רק כאילו. בחוץ. בלב בפנים אני להרגיש אני לא כל כך לחיות. אולי גם בגלל ככה אני לכתוב סיפור זה - בשביל לדעת אני באמת חיה. אני מאניה. בת ארבעים ושלוש. ואני לחשוב אולי גם אני, מאניה, קצת דיפרסיה.

שם בֶּארוסיה אנחנו לפגוש חברים ולדבר בֶּארוסית. כאן חברים קצת כי כולם לעבוד קשה ועייפים וגם הרבה עצוב כי אין כסף בגלל מעט לקבל בשביל עבודה וגם בגלל צמצומים. אנחנו גם עצוב בגלל פוליטיקה ומה רואים טלוויזיה. כל חברים שלנו כאן הם מרוסיה, אין חברים מישראל. אני לדבר עם אנשים בֶּאִישְרָאֵל רק כשהם זקנים ואני לטפל בהם. אני לא ללכת בֶּפֶית אצל חברים מכאן.

# הדבר כשלעצמו

## נועה זית



רויד היה הראשון שגילה את הלא מודע. עד לפרויד הסבירו את התנהגות האדם רק במונחים של הכרה. אפלטון למשל טען שהשיגעון נובע מחוסר ידע. יש משוגע אחד באתונה, אמרו לו, שתמיד מתכופף כשהוא נכנס בשער העיר. האיש לוקה בחוסר ידע, אמר אפלטון, אם תגידו לו מה הגובה שלו ומה גובה השער ותסבירו לו את ההבדל ביניהם הוא יבין שאין שום צורך ויפסיק להתכופף, האיש פשוט לא יודע את תורת המדידה. שאלו אותו, למה אנשים מסוימים נוטים לשתייה מופרות, האם אינם יודעים שהשתייה מזיקה להם? ואם כן, מדוע הם ממשיכים לשתות? הם יודעים, אמר אפלטון, אבל הם לא מודדים נכון את הנוק מול התועלת. הבקבוק וההנאה שהוא גורם קרובים, לכן הם נראים גדולים. הנוק והמחלות - רחוקים ולכן נראים קטנים. אילו היו אותם אנשים יודעים שהנוק שבשתייה, למרות מראית העין, גדול מהתועלת שבה, היו מפסיקים לשתות, הם פשוט לא יודעים את תורת המדידה. ככה הסביר אפלטון את השיגעון, ההתמכרות וכל שאר ה"טעויות" שבהתנהגות האנושית. אפלטון, הצעיר לפחות, הסביר את זה ככה, אפלטון הזקן, כבר היה פחות בטוח בזה.

דקארט העניק להכרה מעמד דומיננטי ומבדיל בין האדם לשאר העולם, שפינוזה אמר שהחכם מבין אבל את ההמונים צריך לשלוח לכנסייה. הוא, כמו אפלטון הזקן, לא סמך כל כך על תבונת ההמונים אבל ראה בזה פגם בייצור; אצל החכם, המודל האנושי השלם שאליו התכוון אלוהים, אין פגם כזה והוא מתנהג על פי התבונה בלבד ואלוהים? - אלוהים לא צוחק ולא בוכה, אלוהים רק מבין. כך התנהלה תורת הנפש עד לפרויד.

פרויד חולל מהפכה במדע הנפש; הוא גילה את היבשת האבודה של ההכרה ושם, דווקא שם במעמקים - מצא את ההסבר להתנהגות האנושית. בעזרת מנגנון של הדחקה, אמר פרויד, מעביר האדם כל מה שלא נוח לו לזכור מהמודע אל הלא מודע ואחר כך אינו יודע כיצד הגיע למצבו העגום הנוכחי. ודאי שאינו יודע; הרי הדחיק את כל האירועים שגרמו לכך. רק על ידי פעולה הפוכה להדחקה יוכל

האדם להבין איך התגלגלו חייו למקומות כל כך לא רצויים. אם יעלה את הדברים המודחקים מהלא מודע אל המודע, אם "יזכר", יוכל להבין את מצבו ולתקן את חייו. נכון, זאת עבודה קשה ולא נעימה, אבל בסופו של דבר, התועלת גדולה בהרבה מהכאב, אם נשאל את המונחים מאפלטון. טענו נגד פרויד שהוא מייחס חשיבות גדולה מדי ליצר המיני. מידת החשיבות של היצר המיני איננה חשובה. עיקר תורתו של פרויד היא קיומו של הלא מודע ומנגנון ההדחקה ובמידת החשיבות של אלה אי אפשר להגזים.

כך אמר יוחנן שעמד שם על בימת האודיטוריום, שהיה מלא סטודנטים לפילוסופיה שנה ראשונה.

הוא אמר את זה כלאחר יד, באופן לא מאומץ, מבלי להיעצר או לברור את המילים, כמו דגה שמטילה את הביצים שלה עגולות ולבנות והן מסתדרות במבנה מדויק ושלם. רציתי לשבת ולשמוע אותו בלי סיף: העולם היה כל כך בהיר, קריסטלי, נקי מכל עכורריות והחיים נהיו כמו חלת דבש, מורכבים להפליא ולא מסובכים בכלל, אבל עד ההרצאה הבאה עבר שבוע והכול נמס. בין הרצאה להרצאה לא יצא לי לראות אותו בכלל, את יוחנן, כי הוא בטח רק הלך ממקום אחד שהוא צריך להיות בו למקום שני שהוא צריך להיות בו ואף פעם לא הסתובב סתם כך באוניברסיטה, כמוני. החלטתי לבוא אליו לשעת קבלה. לא הייתי אמיצה במיוחד אבל הייתי מוכרחה וגם היה לי תירוץ: לא הבנתי את האנטינומיות של קאנט.

הלכתי במסדרון לא מוכר בבניין הרב תכליתי עד שהגעתי לדלת שהיה כתוב עליה יוחנן מרכוס. נכנסתי לחדר שהיה מאוד צנוע ומינימליסטי אבל שרתה עליו רוח של אולימפוס ויוחנן ישב לו נינוח על אחד הכיסאות והזמין אותי לשבת ושאל מה שלומי והציע לי קפה והצית לי ולעצמו סיגריה ושאל איך אני מרגישה באוניברסיטה ובחוג ואיך אני מסתדרת. לא רציתי שיחשוב שסתם באתי, אז אמרתי, יש לי בעיות עם קאנט. יוחנן חיך. הוא אמר שאם זה רק זה, אז זה לא נורא ושאל איזה בעיות. סיפרתי לו על הספר שאני מנסה לקרוא, הנחות לכל מטאפיסיקה של העתיד והוא אמר שקאנט כותב בצורה מאוד מסובכת כי הוא מסייג מיד כל קביעה שלו ואז המשפטים

חוץ מזה היה לה ארגו מצעים. היא היתה לי בדיוק: לא צרה מדי ולא רחבה מדי ואהבתי לישון עליה מהרגע הראשון. היא היתה הדבר היחידי שהיה יציב וקבוע בחיי במשך תקופה ארוכה.

בעלת הבית שלי היתה רווקה בת 30 ואני חשבתי שזה הגבול, אחריו כבר לא מתחתנים יותר. וגם אם מתחתנים, אז מתוך שידוך ולא מתוך אהבה. אבל חוץ מזה החיים שלה התנהלו באופן מסודר כי היתה לה עבודה קבועה ומקצוע (היא היתה לבורגנית) והדירה הזאת שהיא רק עכשיו קנתה, דירה בשיכון עובדים, ריקה וחדשה. היינו מנקות את החלקים המשותפים של הדירה בתורנות, שבוע היא,



שבוע אני. התודעתי לכל מיני חומרי ניקיון מתוחכמים, שהמשותף לכולם היה מין ריח חזק על גבול המתוק, שחיזורים, אולי, היו יכולים להתבלבל ולשתות ממנו אבל בשבילנו בני האדם היה לו רק פירוש אחד: ניקיון. ניקיתי את האמבטיה והמטבח אבל החלקים המשותפים האלה היו שלה, בעצם, לי רק היתה הזכות להשתמש בהם. לאט לאט היא התחילה לרהט את הסלון שלה, קנתה כורסאות קלות ממתכת (1+2+3), שולחן סלוני, טלוויזיה. יום אחד היא הביאה מהחנות וילונות שתפרו לה והדירה התחילה לקבל אופי צעיר ובורגני. התחלתי לשים לב שלי אין שום דבר חוץ מחדר קטן אחד שגם הוא לא שלי. גם בקיבוץ היה לי חדר קטן אחד, אבל אף פעם לא חשבתי על זה, אם הוא שלי או לא שלי, עזבתי אותו בקלות. לא היה לי אכפת איפה אגור וגם לא היה לי מושג מה אני רוצה להיות. רציתי רק להפריד את עצמי מכל הדייסה הדביקה הזאת של הקיבוץ; המטפלות מבית התינוקות ומהגן והמורים והמתנכים והילדים של הכיתה וההורים של הילדים של הכיתה וחברי הקיבוץ, שלכולם היו דעות עלי מהיום שנולדתי ואפילו מלפני כן וכולם חשבו שהם מכירים אותי וככה גדלתי עם ערימות ותלי ענק של דעות עצלניות של קיבוץ שלם, שרבעו עלי ונדבקו סביבי כמו בטון סמיך מתערבל ללא הפסקה, ולא היה לי סיכוי לצאת מזה בחיים. רציתי להפריד את עצמי מהעיסה הזאת ולהיות אני נטו, "הדבר כשלעצמו", כמו אצל קאנט.

יוצאים מאוד ארוכים וזה לא בגלל התרגום, גם בגרמנית זה ככה. הוא אמר שהוא יסביר את זה בשיעור ושאל במה אני עובדת. סיפרתי לו שאני עושה סקר האזנה לרדיו ולטלוויזיה. זה מאוד סקרן אותו אז הראיתי לו את השאלונים. אלה היו שאלונים ארוכים, שישה שבועה עמודים כל אחד והייתי צריכה לסמן שם לאילו תוכניות הנשאל מקשיב, באילו שעות וימים ואם יש תוכניות מסוימות שהוא מקפיד להאזין ו/או לצפות בהם. זה היה מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הייתי באה לשם פעם בשבוע, לוקחת כמה שאלונים ומקבלת את אוור הסקר שלי ואת הכתובות.

סידרתי את כל שעות הלימודים בבוקר, ואחר הצהריים הייתי הולכת לעשות את הסקרים האלה. קניתי מפה של העיר והייתי מסמנת את הרחובות, את מספרי האוטובוסים והולכת מכתובת לכתובת. לא הכרתי את העיר בכלל וזה גם היה בחורף, כשהחושך ירד כבר בארבע-חמש אחרי הצהריים וכל האנשים נסגרו בבתים החמים שלהם ורק אני הייתי נודדת מבית לבית עם השאלונים הטיפשיים האלה עד הלילה. פעם הגעתי לרחוב בית שאן בעיר התחתית ולזקן שגר שם בכלל לא היה לא רדיו ולא טלוויזיה. הוא שכב על מחצלת ועל ידו בחורה, בטח הבת שלו והם לא ידעו בכלל מה אני רוצה מהם. אבל סקר זה דבר מקרי שצריך לכלול את כל האזורים של העיר ואסור לבחור רק את אחוזה או את הכרמל, למרות ששם בטוח שיש לכולם טלוויזיה ורדיו ושם גם יותר נעים להסתובב בערב. יוחנן שאל למה אני לא ממלאה בעצמי את השאלונים האלה במקום להסתובב בגשם ברחובות. הטלוויזיה היתה אז בשחור לבן והיה רק ערוץ אחד, ממלכתי, ובכלל לא הבנתי בשביל הם צריכים את הסקר הזה, אבל מילאתי אותו כמו שצריך.

ואת היתה העבודה הראשונה שלי אחרי שעזבתי את הקיבוץ ועברתי לחיפה, עיר שלא ידעתי עליה כלום ולא הכרתי בה אף אחד, כך שהעולם היה חדש לגמרי ואני הייתי חדשה. שכרתי חדר אצל "בעלת בית צעירה", ככה היה כתוב במודעה, ואחר כך ירדתי להדר והלכתי לבנק גדול, "הפועלים" אני חושבת, להפקיד את הכסף שהיה לי מהקיבוץ. זאת היתה הפעם הראשונה שנכנסתי לבנק ולא ידעתי לאיזה דלפק לגשת ואל מי לפנות ואת מי לשאול לאן צריך לפנות. בסוף ניגשתי לאחד הדלפקים ושאלתי איפה אני יכולה להפקיד כסף. היה שם פקיד די צעיר עם קצת שיבה מוקדמת בצדעיים והוא שאל אם יש לי חשבון בבנק. אמרתי שאין. הוא אמר שצריך לפתוח חשבון ואז אפשר להפקיד את הכסף. שאלתי אם הוא יכול לעשות את זה. הוא חיך: בטח, בשביל זה אני פה. חששתי שהוא יבחין שאני לא יודעת שום דבר על בנקים ויהיה חסר סבלנות ויהיר אבל הוא התנהג כאילו שזה בדיוק מה שהוא אוהב לעשות, להדריך אנשים שלא יודעים מהחיים שלהם בבנק ולתת להם הרגשה שהם בסדר. כשיצאתי מהבנק הרגשתי קצת פחות זרה בעיר והלכתי לקנות מיטה. הזמנתי מידות מיוחדות ואמרו לי שזה יקח שבוע לעשות אותה. עדה, בעלת הבית שלי, השאילה לי בינתיים את המיטה שעמדה בתור ספה בסלון הלגמרי ריק שלה. אחרי שבוע הגיעה המיטה שלי: היא היתה שמונים סנטימטרים רוחב וגם את המזרן עשו לי במיוחד.

נכנסתי לבניין השלישי וחיפשתי את אולם ההרצאות שבו יתחיל בעוד כמה דקות השיעור הראשון שלי באוניברסיטה. הרצפה בכניסה ובמסדרונות היתה מכוסה מין לינוליאום אפור והיה באויר ריח קל של גומי. הגעתי לאודיטוריום 314 והבטתי שוב ברשימת השיעורים: כן, זה פה. נכנסתי. האולם היה ענק ומלא סטודנטים, התיישבתי בשורה די רחוקה והיתה לי חולשה בבטן וקצת בחילה מהריח של הגומי. שמתי את התיק שלי על הברכיים והוצאתי מחברת ועיפרון. האולם נעשה פתאום קצת יותר כהה לרגע, כאילו מתח החשמל ירד. הבטתי בגבות ובצדודיות הפנים שישבו לפני והיו גם כמה סטודנטים שירדו במעבר. בחורה עם צמה שחורה עבה ופנים נעימים נכנסה לשורה שלי. "אפשר לשבת פה?" אמרתי לה שכן. היא התיישבה והוציאה מחברת מהתיק שלה. על המחברת היה כתוב, חגיגת גלביע שער העמקים. זה הרגיע אותי קצת. נדפה ממנה השלווה הזאת שיש לקיבוצניקית שיוצאת ללימודים ולא צריכה לדאוג לשום דבר. הכול היה אצלה מסודר: התיק, המחברת, העיפרון, וגם הכותרת שהיא כתבה עכשיו בראש העמוד: יוחנן מרכוס/ תולדות הפילוסופיה. המרצה עלה על הבמה והתחיל לספר על הרקליטוס, הפילוסוף היווני הראשון, שאמר שאי אפשר להכיר שום דבר, כי עד שאנחנו מכירים משהו הוא כבר לא אותו דבר, הכול זורם, ועד שהוא הגיע למרכז הבמה כבר הייתי עמוק בתוך הנהר הזה של הרקליטוס, שאי אפשר להיכנס אליו יותר מפעם אחת. האור באולם חזר והתבהר.

להרקליטוס הזה היה תלמיד, קרטילוס, שהיה, כמו שזה קורה הרבה פעמים עם תלמידים, יותר קיצוני מרבו ואמר שאין אדם יכול להיכנס לאותו נהר אפילו פעם אחת. כי זה כבר לא אותו אדם וגם לא אותו נהר, הכול משתנה במהירות כזאת, שאי אפשר וגם אין טעם לתת שמות לדברים ואז הוא הפסיק לדבר ורק היה מצביע באצבע ואומר, זה, כשהוא רצה משהו ולכן הוא גם לא כתב את התיאוריה שלו והפילוסופיה הכתובה מתחילה אצל אפלטון, שטען שהצורה האמיתית של הדברים היא נצחית ולא משתנה.

בערב שישי עדה הלכה ונשארת לבד. לא הכרתי אף אחד בעיר ולא היה לי לאן ללכת. חדר האוכל, החברים בחולצות הלבנות, קבלת שבת, העוף והמרק עם השקדים, כל הדברים הנצחיים האלה נמחקו פתאום מהעולם ונשארת רק אני, לבד על גבעה מבודדת של שיכון עובדים, בבית זר וזמני של בעלת בית רווקה, שהלכה לחברים (הנשואים) שלה. זאת היתה הרגשה כל כך חדשה ומוזרה שאפילו לא הייתי עצובה. הייתי צריכה למשש אותה כדי להכיר אותה ולדעת שזה קורה לי ולא למישהי אחרת. הלכתי לחלון והסתכלתי על הכביש שלמטה. כיביתי את האורות בבית וניסיתי לדמות לי את העיר, את האנשים בבתיים שלהם, את עדה והחברים שלה, אבל שום דבר לא עלה לי בדמיון והעיר נשארה אילמת וריקה. נזכרתי באנשים הראשונים שהגיעו לירח. פתאום הכול היה כל כך מוזר: המשקל שלהם לא היה אותו משקל, הגוף שלהם השתנה, הצעדים שלהם נהיו מרחפים, הקול שלהם בטח נשמע כמו בחלום, מה החזיק את האני שלהם ביחד, איך הוא לא התפרק?

עדה חזרה מהחברים שלה מאוחר ועשיתי לה תה ושאלתי אותה איך היה וממש שמחתי שהיא באה כי היא היתה היצור היחידי בעולם

שהחזיק באותו ערב את האני שלי.

יוחנן לקח לו חופש פתאום וביטלו לנו את השיעורים שלו. כעבור שבועיים הוא חזר והיתה לו על האצבע טבעת זהב חדשה. ידענו שהוא גרוש. אמרו שהוא התחתן. עם העוזרת התימנייה שלו. מישהו אמר שהיא לא העוזרת אלא המטפלת שהוא לקח לילדים שלו אחרי שהתגרש. אני ניסיתי להדחיק את כל השמועות האלה, אבל הטבעת על האצבע שלו נצצה בכירור. עד אז דימינתי שיום אחד הוא יתאהב בי. ואז הוא יקח אותי לגור איתו בארמון שעשוי גבישי קריסטל ודבש. וגם יעשה אותי מלכת החוג לפילוסופיה. באיזשהו מקום ידעתי שזה לא בטוח, כי אולי הוא יכיר אשה אחרת לפני, יותר נאצלת ממני, יותר מתאימה למעמד שלו, מין גבירה כזאת עם שכל ואופי מושלמים ושלווים שנודפת מהם קרירות של מנטה ושלגים רחוקים. אבל אף פעם לא שיערתי שאפסיד לעוזרת בית תימנייה.

אפלטון הסכים עם הרקליטוס, שהכול משתנה כל הזמן, שהפרח מתחיל כניצן, אחר כך הוא פרח ואז הוא נובל, כך שרוב הזמן הוא עוד לא פרח או כבר לא פרח והרגע שבו הוא ממש פרח הוא קצר ובלתי נתפס. ככה זה בעולם החושים, אמר אפלטון, שם הכול זמני ומתעתע. אבל יש עוד עולם, עולם של אידיאות: שם, בעולם שרק השכל תופס אותו, נמצאות המהויות: הפרחיות של הפרח, הסוסיות של הסוס, השולחניות של השולחן - הכל נמצא שם שלם ובלתי משתנה לנצח. והדברים בטבע רק מחקים, רק נוטלים חלק בעולם האידיאות, שהוא עולם של צורות טהורות. לא הבנתי איך בן אדם רציונלי כמו אפלטון מאמין שיש דבר כזה, עולם של אידיאות, אבל יוחנן אמר שאין צורך להאמין, כמו שקיים עולם של דברים חושיים, כך גם קיים עולם של דברים שכליים ואין שום סיבה לטעון שהאחד ישנו יותר מהשני, זה ישנו וזה ישנו, רק באופן אחר. הוא אמר את זה כלאחר יד, בטון הרגיל הנינוח שלו, בלי להתאמץ, בלי להתלהב, בלי להתרגש או לנסות לשכנע - רק להבין.

רציתי להגיע אליו, לגעת בו, לזכות לרגע בתשומת הלב שלו, אבל הוא הופיע רק פעם בשבוע, נתן את ההרצאה שלו ונעלם במסדרונות האוניברסיטה. החלטתי לכתוב לו מכתב, לבקש פגישה. סתם פגישה, לא לשם הפילוסופיה, אלא רק כדי לראות אותו ולדבר איתו קצת. ביקשתי שיענה לי בכתב או בטלפון, כי אני בטח לא אוכל לעמוד מולו פנים אל פנים. שלחתי את המכתב וחיכיתי לתשובה. לא ידעתי אם הוא יסכים, אבל סמכתי עליו שיעשה את זה בעדינות.

הבניין האמצעי באוניברסיטה היה הבניין של אולם הספורט וחדר הכושר ושם היו שיעורי ההתעמלות שלנו. בשנה הראשונה זה היה חובה, בלי שיעורי ספורט לא יכולת לעבור לשנה ב'. ביום של ההתעמלות הייתי מביאה איתי בגדים קצרים בתיק ומשם, מהבניין האמצעי, עולה להרצאה בבניין של המגדל. זה דווקא היה די כיף, כי הייתי מתחממת לפני השיעור המשעמם באתיקה וגם כי היו לי הרבה מדרגות לעלות, מדרגות רחבות חצובות בסלע, שהובילו מהבניין האמצעי אל בניין המגדל, שבעים בערך, פעם ספרתי, ואחרי שיעור ספורט היה לי יותר כוח לעלות אותו.

תמיד אהבתי להביט בך בשיעורים וגם לשמוע אותך אבל אני רק עכשיו התחנתני וטוב לי עם אשתי, אז אנחנו יכולים להיות ידידים, רק צריך להיזהר כי בין גבר ואשה תמיד יכול להיות מתח ובינינו, אני חושב, כבר יש, אז נשמור על הגבול, טוב?" העננים התמלאו בצבע אפור וטיפות גשם עפו באוויר וחשבתי שלנצח אני אהיה סטודנטית לפילוסופיה יושבת עם המורה הכי נערץ בעולם על ההר ומקבלת ממנו אותות אהבה ושום דבר אחר לא יקרה אף פעם. שמעתי את עצמי אומרת, אתה תשמור על הגבול אם אתה רוצה, אני לא. ואז הוא צחק. והוא יותר ויותר צחק. וזה הזכיר לו את הדוד שלו, שלקח אותו פעם לגן החיות ונכנס לכלוב של האריה ויצא



משם בלי שריטה ויוחנן הביט ואמר, אתה לא מפחד מהאריה והדוד שלו אמר, לא, רק מנשים אני מפחד. כבר הכרתי קצת את הדוד הזה משהשיעורים בתולדות הפילוסופיה, כי יוחנן היה מספר עליו מדי פעם כל מיני דברים מוזרים, איך הוא ישב עם שתי אוזניות, באחת הוא שמע כדורגל ובשנייה חדשות וכששאלו אותו, הוא אמר שבשביל מה יש לו שתי אוזניים אם לא כדי לעשות בכל אוזן משהו אחר. שאלתי את יוחנן אם באמת היה לו דוד כזה. יוחנן אסף את הכפפה ואת המטפחת שלו והתחלנו לחזור לאוניברסיטה. הלכנו בנחת ונהניתי מכל צעד ולא אכפת היה לי מכלום כאילו שתיתי נקטר ואמברוזיה.

בינתיים העולם הלך ונעשה פריך יותר ויותר, בגלל הספקנות שהתחילה לכרסם אותו:

יום, דיויד יום גרם לכל ההידרדרות הזאת, הוא הטיל ספק בכל: הספק שלו היה כל כך גורף וסוחף, שהוא טלטל את העולם וניער אותו מכל פירור של ודאות והפך אותו למקום הכי לא בטוח לחיות בו. זה התחיל מזה שיום רצה לברר בדיוק מה בעולם זה עובדות ומה פרשנויות של השכל והיה לו מין צורך כפייתי כזה כמו לברקלי

זה היה ביום שני, השיעור ספורט ההוא, ואחר כך עשיתי קצת כושר ואחר כך התלבשתי מהר כי היה כבר מאוחר ויצאתי מהבניין ועליתי במדרגות וחשבתי שאולי אנחנו לומדים קצת מהאמריקאים לתת יותר חשיבות לספורט באוניברסיטה וזה דווקא טוב, כי אחרת יצמחו פה אנשים עם ראש גדול וגוף קטן, ואז בדיוק ראיתי את יוחנן יורד במדרגות מולי. הוא היה עוד למעלה, אבל הוא הלך וירד לקראתי במהירות. חיפשתי מקום לברוח אבל לא היה לאן. משני צדי המדרגות היה מעקה בטון ומצדדיו סלעים ותהומות של ההר. יכולתי לרדת חזרה לבניין האמצעי אבל יוחנן כבר ראה אותי וזה היה טיפשי לברוח ממנו בצורה מפגרת כזאת. המשכתי לעלות לקראתו והתפללתי שהאדמה תפצה פה ותבלע אותי, זה כבר קרה פעם שהאדמה בלעה מישהו בתנך, לא זכרתי בדיוק מי, אבל האדמה לא

זזה ויוחנן קיפץ בוריות עוד שתיים שלוש מדרגות והגיע אלי. הוא שאל אם יש לי רגע זמן. אמרתי שאני מאחרת לשיעור. "איזה שיעור יש לך עכשיו?" "אתיקה". "אה, זה לא נורא אם תפסיד קצת, אני בטוח שתשיגי בקלות את החומר."

נעצתי עיניים עמוק במדרגות וחיכיתי לגור דיני. "קיבלתי את המכתב שלך", יוחנן אמר, "זה היה צפוי". שוב רציתי שהאדמה תבלע אותי אבל יוחנן המשיך ואמר בטון הפילוסופי הנינוח שלו, שבהחלט אפשר להיפגש ולשוחח סתם ככה, לאו דווקא על פילוסופיה, למה לא, זה בוודאי יהיה נחמד ומעניין ושהוא יתקשר אלי ויקבע פגישה. "רק תנני לי לסיים את המאמר שאני כותב, טוב?" הנהנתי חלושות. "אני הייב לשלוח אותו תוך שבועיים". "לאן?" "הצלחתי לשאול." "או, אני שולח אותו לאוניברסיטה בהיידלברג, בסדר, את מסכימה?"

שוב הנהנתי חלושות. נפרדנו ועליתי את שארית המדרגות. בקצה המדרגות עצרתי להתנשם והרמתי ראש. למולי עמד הבניין עם המגדל הענק שהתנשא לשמים ומנופים חגו מעליו. הייתי מוכנה לעלות ולהתיישב על אחד מהם ולא לרדת משם עד שיוחנן יגמור לכתוב את המאמר שלו ויתקשר אלי.

יוחנן קיים את מה שהבטיח. נפגשנו בחדר מורים ביום גשום וסוער אחד. יוחנן אמר שהוא חשב שניסע לנו לאיזה מקום, אבל דווקא היום האוטו שלו לא הניע והוא השאיר אותנו בבית. יצאנו מהאוניברסיטה והלכנו לטייל ברגל. הגשם פסק אבל היתה רוח חזקה וטיפות עפו באוויר.

ירדנו מהאוניברסיטה ויוחנן דיבר לו על הא ועל דא ואני הלכתי לידו ולא יכולתי להוציא מילה, כי הלב שלי התערבב עם הבטן שלי והראש שלי כמעט עף ברוח ושמחתי שיוחנן ממשיך ללכת ולדבר כאילו כלום והמשכתי ללכת לצדו עד שהגענו למקום אחד שממנו נשקפה כל העיר והמפרץ והאוניות ויוחנן אמר בואי נשב פה קצת והוא הסיר את הכפפה שלו ושם אותה על סלע והתיישב עליה ואמר בואי, שבי פה, את מפחדת שזה רטוב, הנה, אני אפרוש לך משהו והוציא מהכיס ממחטה קטנה מרובעת ושם אותה על הסלע ואמר זה נקי והיא היתה כל כך קטנה שזה היה פשוט מצחיק וגם לא היה לי אכפת בכלל שהסלע רטוב והתיישבתי. ויוחנן אמר: את יודעת,



וללוק לפניו, לנפות לגמרי את המציאות מהשכל והוא עבד עם מסננת כל כך דקה, שכל מה שנשאר לו מהמציאות אחרי הסינון היו חתיכות קטנטנות של חומר ושל צבע ואטומים של ריח וצליל. אבל הקשר, הקשר הסיבתי בין הדברים, בין העננים לגשם, בין השמש והאור, בין העבר וההווה והעתיד - הקשר הזה נשאר במסננת. הסיבתיות, אמר יום, לא נקלטת בחושים. אנחנו לא רואים סיבתיות. אנחנו לא ממששים סיבתיות. אנחנו לא מריחים סיבתיות. מאיפה לנו שהעננים הם הסיבה לגשם? הם רק באים קודם ואחר כך בא הגשם. והאדם, שרואה כל פעם את הסדר הזה חוזר על עצמו, עננים וגשם, חושב שיש פה איזה קשר סיבתי הכרחי, אבל אין פה. הסיבתיות היא הסבר שאנחנו נותנים לדברים, היא סתם הרגל נוח, זה פשוט מרגיע לחשוב ככה, שהעולם הוא שרשרת של סיבות ותוצאות, שאפשר לדעת מה יקרה, שהשמש תזרח גם מחר, אבל זה רק מנגנון הגנה פסיכולוגי כזה, שאלוהים נטע בראש שלנו כדי שלא נהיה אבודים לגמרי בעולם וכדי שנרגיש קצת ביטחון וטוב שהוא עשה את זה כי אחרת האדם הפשוט לא היה מסתדר, אבל החוקר, איש המדע המדויק - אסור לו שיסתמך על האשליה הזאת. ככה יום אמר ומוטט את כל המדע כמו שרשרת דומיננו. קאנט קיבל ממנו את הירושה הזאת. בשביל מישוהו אחר, אולי, זה לא היה נורא כל כך; אולי אפשר היה לחיות גם ככה, כמו הסינים, בלי מדע, בלי קשר סיבתי, רק עם רצף ססגוני ואינסופי של דברים, אבל קאנט היה גרמני והוא לא היה יכול לסבול את זה. הוא התיישב מיד, פירק שוב את כל העולם למרכיבים הכי קטנים שלו והרכיב אותו מחדש, אבל עם סיבתיות. סיבתיות מוצקה כזו, ששום ספקן תבוסתני לא יוכל להזיז אותה יותר. הוא המציא בשביל זה את הסינתטי-אפריורי.

התחלתי להכיר קצת את העיר. עזבתי את הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ואת השאלונים המטופשים שלה ומצאתי עבודה בבית ספר ערב לעולים חדשים. כל יום אחר הצהריים הייתי יורדת באוטובוס 15 להדר. השיעור התחיל בשש. נסעתי באוטובוס של חמש. הוא היה יורד ברמז, עובר בכיכר זיו ונוה שאנן, יורד דרך נוה יוסף ומתחבר לסוף רחוב החלוץ ונוסע עד ההתחלה שלו; הכרתי כבר את המסלול בעל פה. התחלתי לאחר את היציאה שלי לחמש ורבע.

זה הלך בקלות. איחרתי לחמש וחצי. גם זה הספיק. עשרים לשש - זה כבר היה על הגבול.

ידעתי שאי אפשר יותר מזה אבל רציתי לנסות. באיזשהו מקום, אולי הזמן מתכווץ לנקודה כל כך קטנה, שאתה יכול לצאת מהשכונה שלך ברגע מסוים ולהגיע להדר באותו רגע ממש.

עדה החליטה שניפרד באוכל וסימנה מדפים במקרר, זה שלי וזה שלה, ואסור היה לי לקחת מהמדף שלה וגם לה אסור היה לקחת משלי. היא עשתה את זה מפני שלא עמדתי בלוח הזמנים של הקניות כשהיה תורי לקנות, ואז היא היתה צריכה לקנות במקומי ונמאס לה מזה. הסלון שלה כבר היה עם פינת ישיבה והכול וכל פעם היא הוסיפה משהו חדש. יום אחד היא הביאה תמונה. עזרתי לה להתלהב ופתחנו ביחד את העטיפה. זאת היתה תמונה של מירו, מין ליצן כזה

עשוי ממשולשים וריבועים בצהוב ואדום וכחול ושחור. זה אכזב אותי, התמונה הזאת, לא היה בה שום דבר שאפשר להתאהב בו, וגם כל הדירה החדשה של עדה, שהיתה בהתחלה ממש ריקה והיו בה כל האפשרויות שבעולם, הלכה והתמלאה בדעות קדומות ומוסכמות, על איך צריכה להיות דירה, וכל שבוע עדה קנתה והביאה דעה קדומה חדשה אחרת ויותר ויותר התבהר ממה היא נמנעת ומה לא בא בחשבון ומה היא אף פעם לא תשים בסלון שלה והבית הפך למין ברירת מחדל כזאת, פוויטיבי של כל הדברים הלא מקובלים.

ככה שזה השתקף מכל רהיט כלא נורמלי ולא מקובל לחלוטין כשהבאתי את יוחנן לדירה הזאת והצגתי אותו בפני עדה. הוא היה אז כבר ראש החוג ועדה ידעה עליו שהוא המרצה הכי מבריק והכי גאון והכי נערץ באוניברסיטה, ופתאום הוא בא. גם אני לא הייתי מוכנה לזה כל כך. כי אחרי הטיוול ההוא שעשינו בחורף לא נפגשנו יותר חוץ מבישעורים ולפעמים על הדרך מבניין לבניין ויוחנן שגידל זקן מאז הזמין אותי פעם או פעמיים ללכת לים איתו ועם אשתו והילדים וזה היה אבסורד בעיני, רק לחשוב על זה, ואמרתי לו שבחיים אני לא אעשה את זה והמשכתי להתגעגע אליו בלי שום תכלית ותסכול וחיכיתי לשיעורים שלו כל שבוע וחשבתי שהוא לא די אמיץ כדי לפגוש אותי לבד ושהוא כמו הדוד שלו, מפחד מנשים. וזאת היתה מין שרשרת של צירוף מקרים, שעמדתי יום אחד בתחנה באוניברסיטה ויוחנן עבר שם ועצר לי. התחלנו לנסוע והוא שאל לאן אני צריכה ואחר כך הציע לי ללוות אותו לדואר כי הוא היה צריך לשלוח עוד מאמר לאוניברסיטה בהידלברג והוא ישב וכתב אותו כל השבוע האחרון יום ולילה כדי להספיק לשלוח בזמן ונסענו לדואר המרכזי שעל יד בניין צים כי משם זה נשלח הכי מהר והלכתי עם יוחנן לדלפק כמו יונת דואר שצוידת ברגל לאט לאט על יד האהוב האנושי שלה ויוחנן אמר שאשתו נסעה לטפל באמא שלה שחלתה והוא נשאר לבד, אז אם אני רוצה אנחנו יכולים להיפגש הערב. בבת אחת נעשיתי עצובה: יוחנן ירד פתאום מגדולתו. הוא עדיין היה נשגב אבל ניכרו בו סימנים של גבריות פשוטה והוא הצטרף לשורה הארוכה של הגברים האלה, שרצים ומחפשים להם בייביסיטר ברגע שהאשה שלהם עוזבת אותם לבד לכמה דקות. הם פינו לו מקום ביראת כבוד קלה. אמרתי שכן, אני רוצה. קבענו להיפגש אחרי העבודה. אחרי הצהריים ירדתי להדר לבית ספר ערב. יוחנן היה אמור לבוא לקחת אותי משם כשאגמור ורציתי שהרגע הזה יעבור כבר. כשיצאתי מהבית ספר ראיתי את הדמות שלו בחושך, מחכה לי. זה היה מוזר. הוא לא התאים לכאן, לאזור החשוך והמלוכלך הזה בהדר מאחורי רחוב הנביאים, מקום שאפילו הבנק והדואר כבר לא הגיעו אליו ורק הבניין האפור והמכוער של השקם והמון מכוניות חונות ברחוב ועל המדרכה, שכל פעם הייתי צריכה לעבור לצד אחר שלה. הגעתי אליו ולא ידעתי מה להגיד. הוא שאל אם אני עייפה מהעבודה. אמרתי שלא. הוא שאל אם אני רוצה לאכול משהו. אמרתי שלא. הלכנו למכונית שלו והתחלנו לנסוע. ולאט לאט הכול חזר, המרחק הזה שאי אפשר לעבור אותו ביני ובין יוחנן והנקטר והאמברוזיה, ושכחתי את האשה של יוחנן שנסעה והשאירה אותו לבד ואז פתאום יוחנן אמר שאשתו חזרה במפתיע כי גם היא חלתה



כלום. מעבר להכרה, אמר קאנט, יש רק הדבר כשלעצמו, Ding an sich. בראשית היתה ההכרה. וההכרה תפסה את המציאות ברשת שלה. כך נוצר העולם. האור והחושך, הצבעים, הצורות, הכול ניצוד ונפרד ועוצב ברשת הזאת, רשת חושים של שכל, היגיון וחושים, שזורים זה בזה. וזה כל מה שיש. מעבר לזה מונח רק הדבר כשלעצמו - פרימיטיבי, אפל, חסר צורה, חסר פנים, כמו התווה ובוהו לפני הבריאה.

בין החושים של רשת ההכרה מבהיק ומיוחד בצירופו הוא חוש הסיבתיות. הוא שזור מהיגיון צרוף הקודם לניסיון ומידע שלאחר מעשה כאחד. זה היה החוט של קאנט. קאנט קרא לו סינתטי-אפריורי וקשר ותפר בו מחדש את העולם לשרשרת רציונלית ומרגיעה של



סיבות ותוצאות.

אבל אותי זה לא הרגיע בכלל. להיפך, זה עורר בי אי ביטחון וחרדה. אם כל העולם מותנה בהכרה שלנו, אז הכול בראש שלנו בעצם ושם, לפי החוקים שאנחנו המצאנו, הכול נכון והכול מסתדר אבל אנחנו סתם משחקים בנדמה לי ובינתיים, אי שם בחוץ מחכה לו הדבר כשלעצמו ולאף אחד אין שליטה עליו ואף אחד לא ידע מה לעשות אם פתאום הדבר כשלעצמו יתחיל להשתולל ולהתנהג באופן לא צפוי ויפרוץ לעולם שלנו ויתנקם בנו על זה שהשארנו אותו בחוץ.

לעדה היה מין ידיד כזה, רווק מבוקש בגיל שלה, שהיה בא לבקר לפעמים וגם הוא נראה לי כמישהו שכבר לא יתחתן מאהבה. כיום כיפור הוא בא ונשאר אצלנו כל היום, כי הכול היה שומם ולא היה לאף אחד מה לעשות במיוחד. ירדנו, אני והוא, לשטח שעל יד הבניין ושיחקנו ג'ולים, שלושה בורות. עדה לא רצתה לשחק ונשארה בדירה. אני ידעתי לקלוע ולהפציץ וחשבתי שאני אנצח אותו בקלות, אבל גם הוא ידע לשחק וזה לא היה קל. הרמתי את הראש וראיתי הרבה דיירים של הבית עומדים במרפסות שלהם ומסתכלים עלינו: שני מבוגרים שמשחקים ג'ולים כמו ילדים. חשבתי שגם להם זה יום כיפור ואין להם הרבה מה לעשות ולא היה לי אכפת שהם מסתכלים

והוא לא יוכל להישאר איתי הרבה זמן כמו שהוא רצה והוא רק יביא אותי לבית שלי ויצטרך לנסוע. והתחלנו לעלות לכיוון רמות רמו ולא היה אכפת לי מכלום, אפילו שידעתי שעוד מעט נגיע אבל הזמן התרחב והתרחב ונעשה אינסופי. ואחר כך יצאנו מהאוטו ונכנסנו לדירה והצגתי אותו בפני עדה ואמרתי תכירי, זה יותנן מרכוס המורה שלי לפילוסופיה ועדה התבלבלה לגמרי ואמרה נעים מאוד נעים מאוד ונכנסנו לחדר שלי.

יוחנן אמר, פה את גרה. חדר נחמד. הוא התיישב על המיטה. החדר שלי היה כמו חדר של עולה חדש: מיטה, ארון בגדים ושולחן כתיבה קטן שמחובר לקיר עם כמה מדפים. על הקיר היה פוסטר של כושי עם שפתיים ורודות ויוחנן היה האורת הראשון שלי. יצאתי למטבח להכין לנו תה. עדה באה למטבח ואמרה נורית, את לא נורמלית, להביא הנה את ראש החוג שלך ועזרה לי להכין ושמה לי גם ופלים על המגש, מהופלים שלה. חזרתי לחדר וישבתי עם יוחנן על המיטה ושתינו תה עם ופלים. אני לא זוכרת מה אמרנו בכלל. יוחנן נשען על הקיר ולא העזתי להתקרב אליו. ולא היתה לי שום תמונה בראש על מה יקרה עוד רגע או מה אני רוצה וכל האפשרויות התנחשלו בחדר כמו גלים בים, שבאים אחד אחרי השני ואתה אף פעם לא יודע לאיזה גובה כל גל יגיע ומתי הוא יתנפץ ויהפוך לקצף והבטתי ביוחנן ולא האמנתי שהוא יושב עכשיו פה על ידי בחדר שלי ואוכל ופלים, כי הוא תמיד כל כך רחוק ובלתי מושג ולא ידעתי איך הדמיון מתחבר לממשות ומה עושים כשזה קורה ואמרתי את זה ליוחנן והוא צחק ואמר שנעים לו להיות איתי אבל הוא לא יכול להישאר יותר וביקש שאלווה אותו לאוטו. יצאנו החוצה ועמדנו להיפרד על יד האוטו. יוחנן קירב אותי אליו והיבך אותי. הזיקט שלו היה נעים ומחוספס. נכנסתי לשקע של הצוואר שלו ואלפי געגועים הציפו אותי וכיסו את שנינו ואת הרחוב ואת הגבעה של שיכון העובדים שעמדנו עליה ואת כל השנה שעברה מאז שהכרתי את יוחנן ואת המכונית שעצרה לידינו. "בוא נחזור אלי" אמרתי. יוחנן סירב בעדינות "את יודעת מה יקרה אם נחזור לחדר", "לא יקרה כלום, רק לכמה דקות". נגעתי בצווארון שלו, נגעתי בצוואר שלו, נגעתי בזקן שלו, אמרתי לו, יוחנן, אתה לא יודע מה זה, לגעת בזקן שלך זה כמו לגעת בזקן של אלוהים. יוחנן התכווץ. "לא, אל תגידי את זה, אני יודע שזה מה שאת חושבת, אבל אני לא אלוהים. אסור לך להעריץ אותי ככה." חיככתי את הפנים שלי באריג המחוספס שהוא לבש וטמנתי אותם בצווארון הפתוח שלו מתחת לזקן ורציתי להישאר שם לתשעים השנים הבאות. יוחנן הרחיק אותי בעדינות: בואי נוזז, הוא רוצה לחנות. הוא נפרד ממני ונכנס לאוטו ונסע והמכונית שחיכתה שם חנתה במקומו.

דיויד יום פרם ודירדר את העולם למצב של אטומיזם מוחלט, שבו שום דבר לא נובע משום דבר וקאנט אסף את פיסות הקרעים ותפר אותו מחדש. המציאות כולה - אמר קאנט - תלויה בהכרה שלנו. בלי העיניים אין צבעים, בלי האוזניים אין צלילים, בלי השכל אין מרחקים, אין יחסים בין דבר לדבר, אין זמן שנמדד ועובר - אין

עלינו ומה הם חושבים. המשכנו לשחק ולאט לאט השכנים נעלמו מהמרפסות ואחר כך שמענו פתאום שידורים מהרדיו באמצע הצהריים של יום כיפור ועלינו לדירה ושמענו שהמצרים חצו את התעלה והסורים נכנסו עם טנקים לרמת הגולן. אחרי הצהריים הדלקנו את הטלוויזיה. גולדה בשחור לבן דיברה שם ומדי פעם הרימה את עיניה מהדף שמתוכו קראה. היא אמרה לנו שהתחילה מלחמה. "לא הופתענו" היא אמרה ואני ניסיתי להירגע. חשבתי שרק אני ועוד כמה אזרחים פשוטים כמוני הופתענו, אבל הממשלה יודעת טוב מאוד מה היא עושה והכול זה שרשרת הגיונית של סיבות ותוצאות. נסעתי לקיבוץ לעבוד שם בזמן המלחמה. לא היה מה לעשות בעיר, הלימודים באוניברסיטה נפסקו וגם בבית ספר ערב לא למדו. למסוק זיתים היה משום מה הדבר היחיד שיכולתי לתרום למדינה, כאילו שבזמנים קשים המדינה תמיד חוזרת אל היש האמיתי והראשוני שלה, אל הקיבוץ. כשחזרתי לעיר אחרי המלחמה, כבר התחיל הסתיו והחושך ירד מוקדם והאוטובוסים הפסיקו לנסוע בשש והלימודים בבית ספר ערב התחילו בארבע והלימודים באוניברסיטה נגמרו בשמונה, אבל לא היתה שום תחבורה בשעות האלה, כך שלא יכולתי להגיע לשיעור חובה באתיקה ואסתטיקה וגם חשבתי שזה טיפשי שהחוג לפילוסופיה מתעלם מקשיי התחבורה ודורש מאיתנו להגיע בשעות לא סבירות, כאילו כלום לא קרה.

רק השיעורים של יוחנן נשארו צלולים ובהירים כמו מים שלא נזרקה אליהם שום אבן וזאת היתה הנחמה היחידה בכל הדיכאון הזה ששרר מסביב. ההצלה של העולם והמדע והסיבתיות באה בסופו של דבר דווקא מהפסיכולוגיה, שסוף סוף נפרדה מהפילוסופיה והפכה למדע עצמאי והקלה קצת על הפילוסופים שעד אז נשאו על כתפיהם את כל העולם. בסוף המאה התשע-עשרה קמה אסכולה חדשה בפסיכולוגיה, הגשטאלט, קראו להם, והם חקרו את התפיסה החושית: הם ערכו כל מיני ניסיונות. באחד הניסיונות הראו לאנשים מקל וכדור בפנס קסם. המקל והכדור עמדו בשקט, אחר כך המקל התחיל לזוז לעבר הכדור והכדור התחיל להתרחק ממנו. כששאלו את האנשים מה הם ראו כולם אמרו שהמקל דחף את הכדור. האמת היתה, שהמקל בכלל לא דחף את הכדור, הוא פשוט זז וגם הכדור זז, אבל האנשים אמרו שהוא דוחף. הם ראו סיבתיות. ככה זה, אמרו הגשטאלט, ככה אנחנו תופסים את הדברים, בתור צורה, בתור תבנית, הסיבתיות כבר נתונה במציאות שאנחנו תופסים, היא לא שום פירוש של השכל וגם לא הרגל פסיכולוגי כמו שיום אמר. הסתבר סוף סוף, שזאת היתה טעות איומה מצדו של יום ושהוא גם אשם בה כי זה היה הוא שפירק את המציאות לאטומים בודדים, שאין ביניהם שום קשר ואחר כך שאל איפה פה הסיבתיות. יוחנן שאל מי רוצה להכין על זה הרצאה ואני התנדבתי. הוא נתן לי כמה ספרים לקרוא, חלקם היו פרטיים שלו ואמר שאבוא אליו לשעת קבלה בשבוע הבא והוא ידריך אותי.

כמה ימים אחרי זה שמעתי בחדשות של תשע בערב שהוא נהרג במוצב ברמת הגולן. למחרת אספו את כל החוג לפילוסופיה, סיפרו לנו שהוא הלך למילואים. התנדב. זה כבר היה אחרי המלחמה אבל עוד לא כולם השתחררו והרבה חיילים נשארו במוצבים. יוחנן לא היה יכול לסבול שכולם מגויסים ורק הוא יושב לו באוניברסיטה. הוא ביקש שיעבירו אותו מפו"ם שם הוא היה מרצה במילואים וישלחו

אותו לשטח. הצבא הסכים ויוחנן יצא למילואים. שלחו אותו למוצב במובלעת הסורית. המוצב הזה היה מופגז כל הזמן והחיילים שישבו שם כבר שבועות הרגישו עזובים, כאילו המדינה שכחה אותם. יוחנן הגיע לשם בצהריים. הוא ישב עם המפקד של המוצב ושאל אותו על החיילים ואם יעניין אותם לשמוע הרצאה בפילוסופיה ואחר כך הם יצאו מהבונקר והלכו אליהם. בדיוק אז התחילה הפגזה ופגז פגע בו והרג אותו. הוא אפילו לא הספיק להגיע אל הבונקר של החיילים שישבו וחיכו לו. בכיס שלו היו שני ספרים, המדינה של אפלטון וביקורת התבונה הטהורה של קאנט.

פעם חשבתי, שאם יש מקום בו שוכנות האידיאות של אפלטון, אז אולי זה כאן, בראש המגדל הזה של האוניברסיטה, שעומד ומשקיף על העולם. גם החדר של יוחנן עבר לכאן אחרי שגמרו לבנות את המגדל. הלכתי לחדר שלו וחשבתי שאולי הוא בכל זאת יושב שם כמו תמיד ושום דבר לא השתנה ושום דבר לא ישתנה, אבל יוחנן לא היה שם. המלחמה הזאת הפכה אותו לבשר ודם. כבר לא היה אכפת לי אם יש סיבתיות או לא ולא רציתי לעשות את העבודה הזאת שיוחנן נתן לי, זה ממילא לא היה משנה את השרשרת הבלתי מובנת של סיבות ותוצאות שהביאה אותו למוצב ההוא וגרמה לו לצאת מהבונקר בדיוק כשהתחילה הפגזה. הנחתי את הספרים על השולחן שלו ויצאתי מהחדר ויותר לא חזרתי לשם אף פעם. ■

בגליון הקודם נדפסה גרסה שגויה של שירה של זורבבלה פיין. להלן, הגרסה המתוקנת.

המערכת

שבעה

(לברני)

לְאַחַר־וְנָה אָמְרוּ, לֹא הָיוּ פָּנָיו  
 פְּתוּלֵי שֶׁל־שׁוֹם,  
 וְאֲנִי יִכְלָתִי לְחֹשֶׁב רַךְ  
 כִּי פָּנָיו כָּבֵר אֵינָם  
 וּבְעוֹד הֵם מְדַבְּרִים  
 מִהָרְהוּרֵי לְבָם,  
 מְדַמְּיֹנָם,  
 הוֹמִים בְּנִחְלֵי דְבוּרִים  
 מְחֻשְׁבִּים אֶת אֶתְמוּלָיו,  
 עַד שֶׁלְשׁוּמָיו הִגִּיעוּ  
 הַסְּעִתִּיו זֶה־יֵרֶ-זֶה־יֵרֶ  
 הֶרְחַק מֵהֵם  
 אֶל שָׁם, אֶל זְכָרוֹנוֹתֵי,  
 - וְנֹחַ בְּשִׁלּוֹם -  
 "שֶׁהֵייתָ אֲדוֹן לְנִשְׁמֹתָהּ  
 וְנָטַט יָחִיד לְגוֹרְלָהּ".



מוני מושונב ב"מותו של סוכן"

# תיאטרון

## כרמית מירון

### בכורות בתיאטרון הלאומי

"מותו של סוכן" מאת ארתור מילר; תרגום: שלומי מושקוביץ; בימוי: רוני פינקוביץ; תפאורה ותלבושות: פרידה קלפהולץ-אברהמי; מוסיקה: רן בגנו; הבימה, אולם רובינא

זאת ההפקה השישית בארץ של המחזה על מותו של איש המשפחה, המקריב את חייו על מנת לחלץ את בני ביתו מקטסטרופה כלכלית. אך כמובן, זה לא רק מחזה על הסוכן שאיבד את מקור פרנסתו (עד כמה שזה נשמע רלוונטי בימינו), אלא גם, ובעיקר, על אדם העומד בפני שוקת שבורה, בניסונו לסכם את שנות חייו.

יש גם הרואים בהצגה - בעקבות הידרדרותו הכלכלית-חברתית של וילי לומן ופיטוריו השרירותיים לעת זקנה - ביטוי לגורלו של האדם הקטן במשטר הקפיטליסטי בכלל, ובחברה המודרנית-תעשייתית בפרט. יש, כמובן, לשלב את שני המרכיבים גם יחד: מצבו הכלכלי-חברתי של האיש הקטן, הנרמס בשלב ההתפתחות הקפיטליסטית המואצת, והניגוד בתודעתו של וילי לומן בין שאיפותיו וחלומותיו לבין המציאות האכזרית הטופחת על פניו.

המחזה, שהוצג לראשונה בארצות הברית בשנת 1949, הציג בזמנו הידוש במבנה הדרמטי, על ידי פריצות אל העבר, המעניקות אילוסטרציה מינה לחייו של הגיבור הראשי. קפיצות אלה אל העבר יוצרות חושים המקשרים בין הגיבורים לבין חייהם בהווה, ומעניקות אחדות קומפקטית לעלילה. חלומותיו של וילי לומן, הנעים בין הרצוי למצוי, מגיעים לצומת הדורש פתרון ריאלי ואמיתי.

בין, בנו הבכור, מספיד את אביו ליד קברו: "היו לו החלומות הלא נכונים". חלומותיו היו אולי נכונים, אולם החברה שהשתנתה לא הכירה בהם ולא הודתה בקיומם. המחזה "מותו של סוכן" אינו עוסק רק בבעיית היחיד ובנכחי נפשו, אלא בערכים ובנורמות חברתיות. לפיכך הוא מדבר גם אל לב הקהל בשנת 2003.

מוני מושונב, שגילם תפקידי זקנים נפלאים ב"הכיסאות" וב"זרים", מתקשה להתמודד עם דמות מיוסרת שקרובה יותר לגילו. נטייתו לעצב תפקידים קומיים גורעת מגילום מעמיק ורציני של דמותו הטרגית של וילי לומן. סנדרה שדה, העוזר כנגדו, האשה האוהבת, התומכת והמאמינה בו ובחלומותיו, עיצבה דמות מינה, חמה ומרגשת. פחות אמינים היו איתי ועומר ברנע בתפקידי הבנים. השתתפו עוד: גלעד פרלמן, טרייסי אברמוביץ, מיכאל כורש, עזרא כפרי ונתי רביץ. על אף החסרונות שצוינו לעיל, כדאי גם כדאי לצפות בטרגדיה האנושית

והמאוד מוכרת לנו, של בעל משפחה המתאבד בשל מצוקה כלכלית.

"דירה לאהבה": מאת ניל לביוט; תרגום: אסף ציפורי; בימוי: ניר ארז; תפאורה ותלבושות: נטע הקר; הבימה, במרתף

המחזה מתחיל בצורה שבלונית ביותר: אוולין, סטודנטית לאמנות בעיר שדה אמריקאית, מגיעה למוזיאון המקומי ופוגשת את אדם - צעיר שמרני, ממושקף וביישן, השומר על הפסל היווני שמבושיו מכוסים באשכול ענבים. הצעירים מתאהבים ומנהלים רומן סוער מול הוידאיו המצלם אותם בחדר המיטות.

עד כאן, הסיפור מוכר וידוע. ההפתעה מתגלה כאשר מסתבר שאוולין מחפשת נושא לעבודת הגמר שלה ומחליטה לשנות את אדם ובכך להשלים את התיזה לעבודת האמנות שלה. השאלות המתעוררות חובקות את העולם המוסרי בכלל, ואת עולם האמנות בפרט. האם היתה אהבתה של אוולין אמיתית? ואם לא - האם מותר לנצל את רגשותיו הכנים של הזולת על מנת ליצור "יצירה אמנותית"? היכן הגבול בין ניצול החומרים האישיים לבין הקריטריונים האמנותיים-מוסריים של היצירה? המחזה קטן - באיכות ובכמות - מכדי לענות על שאלות הרות גורל אלו. אולם יתרונו ביצירת תפקידים טובים לשחקנים צעירים.

לונה יקר, המגלמת את אוולין, עיצבה דמות משכנעת של סטודנטית אמביציוזית, מניפולטיבית ועם זאת מורכבת, מופנמת ובלתי בטוחה בעצמה, ובדרך בה בחרה לסיים את עבודת האמנות שלה. יובל סגל, בתפקיד אדם, "נושא" העבודה על אוולין, משתנה לעיני הצופים, מלבר ומלגו. משתתפים עוד: יעל צפרייר ואושרי סהר, כעוזר נגד הזוג הראשי. הצגה מהנה ומעניינת המועלית ברצינות ובכשרון.

# עֵתוֹן 77

**זה קורה למי שקורא  
חתמו עכשיו על מנוי שנתי ל עֵתוֹן 77**

שירה וסיפורת מקוריות ומתורגמות...  
ביקורת ספרות, תרבות וחברה... מסות... מאמרים...  
טורים אישיים -

**זה הזמן לחתום עליו ולדעת בדיוק  
על מה אתם חותמים**

*האגף היפה ביותר*

לכבוד  
עיתון 77  
ת.ד. 16452 ת"א 61163  
הנני מבקש להיות מנוי על "עיתון 77"  
לשנת 2002 / 2003

שם \_\_\_\_\_ כתובת \_\_\_\_\_ טלפון \_\_\_\_\_  
מצורפת המחאה על-סך 230 ש"ח עבור 11 גליונות כולל משלוח  
בנק \_\_\_\_\_ מס' סניף \_\_\_\_\_ המחאה מס' \_\_\_\_\_  
חתימה \_\_\_\_\_ תאריך \_\_\_\_\_

**ספרי עֵתוֹן 77**

הופיע!

**אני אתה ואת - נוף של נגיעות**

מאת

**חדווה רבינזון בכרך**